T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

TÂVÛS B. KEYSÂN VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

FURKAN YÜKSEL

İSTANBUL, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

TÂVÛS B. KEYSÂN VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

FURKAN YÜKSEL

Danışman:
DOÇ. DR. HASAN CİRİT

İSTANBUL, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi FURKAN YÜKSEL'nın TÂVÛS B. KEYSÂN VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ
adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 17.08.2017 tarih ve 2017-23/15 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 27/12/2017

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. HASAN CİRİT	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. AHMET YÜCEL	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. AYNUR URALER	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Furkan Yüksel

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Bilim Dalı: Hadis

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hasan Cirit

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans Tezi – 2017

Anahtar Kelimeler: Tâvûs b. Keysân, İbn Abbâs, tabiîn, hadis, Yemen, Mekke

ÖZET

TÂVÛS B. KEYSÂN VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Tabiînin ilk tabakalarından sayılan Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725) Yemen'de doğup ilmi gelişimini farklı yerlerde tamamlayarak Mekke'de hicri 106 yılında vefat etmiştir. "İmam", "fakih" ve "hafız" unvanlarıyla nitelenen Tâvûs b. Keysân Yemen'de doğup büyümesine rağmen farklı bölgelerden birçok hocanın tedrisatından geçmiş ve birçok talebeye hocalık yapmıştır. İbn Abbas (ö. 68/687-88), İbn Ömer (ö. 73/692), Ebû Hureyre (ö. 58/678) gibi hadis rivayetinde ve dirayetinde önde gelen sahabilerin eğitiminden geçerek onların seçkin talebeleri arasında yer almıştır. Bu çalışmada Yemen ve Mekke ilim dünyasını somut olarak görme açısından Tâvûs'un hadisçiliği incelenmiştir. Tâvûs'a dair bu çalışmada Tâvûs'un yaşadığı ortam ve zaman dilimi ilmî, siyâsî, sosyal açılardan ele alınmış, sonrasında ise Tâvûs'un hadisçiliğini tespit adına hoca-talebe ilişkileri, söz ve uygulamaları yoluyla hadis

ve sünnet anlayışı, rivâyetlerine dair veriler incelenmiştir. Bu araştırmalar neticesinde Tâvûs'un tabiîn neslinde önde gelen muhaddislerden olduğu özellikle de İbn Abbas'ın pek çok rivayetinin günümüze ulaşmasında ve onun düşünce yapısının intikalinde etkin rol oynadığı söylenebilir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Furkan Yüksel

Main Department: Basic Islamic Sciences

Department: Hadith

Supervisor: Doç. Dr. Hasan Cirit

Degree Awarded and Date: Master- 2017

Key words: Tâwûs b. Kaysân, Ibn Abbâs, tabiîn, hadith, Yemen, Mecca

ABSTRACT

TAWUS B. KAYSAN AND HIS PLACE IN HADITH SCIENCE

Tawus b. Kaysan was born in Yemen and is counted as belonging to the earliest of the tabiîn. He completed his scholarly training in different places and died in Mecca in 106 hijri. Awarded the titles "imam", "faqih" and "hafiz," although Tawus b. Kaysan was born and raised in Yemen, he was educated by many different teachers from different regions and taught many subjects. It is known that he earned his education from leading sahaba in the narration of hadith and wisdom, such Ibn Abbas, Ibn Umar, Abu Hurayra, as one of their chosen students. In this study, the hadith of Tawus is examined in terms of seeing concretely the scholarly world of Yemen and Mecca. In this study, the environment and time period in which Tawus lived is studied in terms of its scientific, political and social aspects. Later, to understand his approach to narrations and thoughts on hadith and sunnah, teacher-student associations, and words and methodological practices are respectively studied. In addition, information about his narrations and, finally, social network is examined. As a result of these

investigations, it can be stated that Tawus is one of the leading writers from the tabiîn generation, and more especially, it can be said he played a influential role regarding many of the narrations from Ibn Abbas that have reached us today and in the transmission of the structure of Ibn Abbas thought.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **ii**

ABSTRACT ..... **iv**

ÖNSÖZ ..... **ix**

KISALTMALAR ..... **xi**

GİRİŞ

I.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 1

II.ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI ve METODU 2

A. KLASİK KAYNAKLAR *2*

B. MODERN ÇALIŞMALAR *3*

BİRİNCİ BÖLÜM

TÂVÛS B. KEYSÂN'IN YAŞADIĞI ÇEVRE VE HAYATI

I. COĞRAFÎ ÇEVRE **5**

A. YEMEN 5

1. Yemen'in Tarihi *5*

2. Yemen'de Dini Hayat *8*

3. Yemen'in Hadis Tarihindeki Yeri *8*

II. SOSYAL VE İLMÎ ÇEVRE **9**

A. HİCRÎ I. ASIR 9

1. Hz. Peygamber Dönemi *9*

2. Sahâbe Dönemi *10*

3. Tabiîn Dönemi *12*

III. HAYATI VE AİLESİ **15**

A. DOĞUMU 15

B. İSMİ VE NESEBİ 16

C. KÜNYESİ 18

D. HAYATI 18

E. AİLESİ 19

F. VEFATI 20

IV. KİŞİLİĞİ **22**

A. İLMÎ KİŞİLİĞİ 22

1. TefsirİlmindekiYeri *25*

2. Fıkıh İlmindeki Yeri *28*

B. AHLAKÎ KİŞİLİĞİ 30

1.Güvenirliği *30*

2. Cömertliği *31*

3. Yumuşak huyluluğu *31*

4. Vefâsı ve Samimiyeti *31*
5. İnsanlara Eşit Davranması *32*
6. Tevazu Sahibi Olması *32*
7. Hükümdarlardan Uzak Durması *32*

İKİNCİ BÖLÜM

TÂVÛS B. KEYSÂN'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

I. TÂVÛS B. KEYSÂN'IN HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİMİ 35
A. HOCALARI 35
1. Abdullâh b. Abbâs *35*
2. Ebû Hureyre *37*
3. Abdullah b. Ömer *38*
4. Âişe bint Ebû Bekir *40*
5. Abdullah b. Amr b. el-Âs *41*
B. TALEBELERİ 43
1. Abdullah b. Tâvûs *43*
2. Amr b. Dinâr *44*
3. Muhammed b. Müslim *45*
4. Mücâhid b. Cebr *46*
5. Leys b. Sa'd *48*

II. HADİS İLMİNDEKİ KONUMU VE GÜVENİRLİĞİ 50
A. HADİSÇİLER ARASINDAKİ YERİ 50
B. İLMÎ SEYAHATLERİ/RIHLELERİ 51
C. CERH TA'DÎL DURUMU 54
1. Tedlis Yapmakla İtham Edilmesi *54*
2. Şiilikle İtham Edilmesi *56*

III.HADİS VE SÜNNET ANLAYIŞI 58
A.HADİSÇİLİĞİ 58
1. Lafzen Rivayet Meselesi *59*
2. Hadislerin Yazılması *59*
3. Yazılan Malzemelerin İmhası *60*
4. Ricâl Tenkidi *62*
B. SÜNNET ANLAYIŞI 65

IV. TÂVÛS B. KEYSÂN'IN RİVÂYETLERİ 71
A. HOCALARINA GÖRE 71
B. TALEBELERİNE GÖRE 74
C. KONULARINA GÖRE 77
D. TÂVÛS B. KEYSÂN'IN BUHÂRÎ'DEKİ RİVAYETLERİNİN İSNÂD ATLASI 80
1. İsnad Atlası *80*
2. Tâvûs'un Buhârî'deki Sened Formları *82*

SONUÇ **93**
KAYNAKÇA **96**
EKLER **104**

ÖNSÖZ

İslam dininin diğer dinlere karşı kabul edilen meziyetlerin başında, bu dinin kutsal metinlerinin hafıza ve yazı gibi muhafaza teknikleriyle korunup, sağlam bir rivayet sistemi ile nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar ulaşması gelir. Bu metinlerin günümüze kadar güvenilir bir şekilde ulaşmasında en önemli faktör elbetteki isnâd sistemidir. İsnad faaliyeti hicri birinci asrın ortalarından itibaren düzenli olarak hadis ilminde kullanılmış ve hadisin olmazsa olmaz özelliklerinden sayılmıştır. Vahyin kendisine indirildiği ve o indirilen vahiy ürününü tebliğ ve tebyin eden Hz. Peygamber'in sünnetleri, geçmişten beri kullanılan isnad faaliyeti sayesinde günümüze güvenilir bir şekilde ulaşmıştır.

İslâm dininin ikinci kaynağı olan hadislerin günümüze dek intikalinin arkasında yukarıda da bahsedildiği gibi yüzyıllardır süregelen ilmî bir faaliyet söz konusudur. Gücünü Hz. Peygamber'in kutsiyetinden alan bu faaliyetin en yoğun yaşandığı zaman dilimlerinden biri şüphesiz hicrî birinci asırdır. Bu asırda Hz. Peygamber, dini sahâbeye tebliğ ve talim etmiş; tâbiûn, sahâbeden bu ilmi devralmış ve sonraki nesillere nakletmiştir. Bu sebeple hadis ilminin geçirdiği süreçler, İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan çeşitli düşünce yapılarının anlaşılması açısından büyük bir önemi haizdir. Bu bilgilerden hareketle elinizdeki çalışma İbn Abbas'ın has talebelerinden olan ve Yemen, Mekke civarının önde gelen simalarından kabul edilen Tâvûs b. Keysân'ın hadisçiliği incelenecektir. Bu çalışma, hadis tarihindeki bu önemli dönemin bir muhaddisin hadisçiliği çerçevesinde incelenmesiyle daha somut bir şekilde ortaya konabileceğine duyulan inançtan mütevellittir.

Çalışma bir giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısımlarından meydana gelmektedir. Giriş kısmında çalışmanın konusu, önemi, sınırları ve çalışma esnasında en çok başvurulan kaynaklar ile bu alanda daha önce yapılmış araştırmalar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Tâvûs'u tanımak adına öncelikle yaşadığı coğrafya ve zaman dilimi ilmî, siyâsî, sosyal açılardan ele alınmıştır. İlk bölüm yani Tâvûs b. Keysân'ın yaşadığı çevre ve hayatı dört ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta Tâvûs'un doğup büyüdüğü hayatını geçirdiği coğrafya olan Yemen hakkında kısa bilgi verilmiştir. İkinci başlıkta Tâvûs'un yaşamış olduğu zaman dilimi yani hicri birinci asırdaki sosyal, siyasi ve ilmi durum genel hatlarıyla ele alınmıştır. Üçüncü başlıkta ise Tâvûs'un hayatı ayrıntılı olarak incelenmiş olup son kısımda Tâvûs'un ilmî ve ahlâkî kişiliğine yer verilmiştir.

İkinci bölümde Tâvûs b. Keysân'ın hadis ilmindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tâvûs'un hadisçiliğini tespiti amaçlayan bu kısımda öncelikle onun hadis öğrenim ve öğretimi incelenerek, hoca ve talebelerinden meşhur olanların kısa biyografileri verilmiştir. İkinci olarak Tâvûs'ın hadisçiler nezdindeki yeri tespit edilmiş olup müteakiben onun ilmi seyehatleri/rıhleleri ve güvenirliği ele alınmıştır. Üçüncü olarak Tâvûs'un hadis ve sünnet anlayışı farklı çerçevelerde irdelenmiştir. Son olarak da Tâvûs'un Kütüb-i Sitte rivâyetleri hocalarına, talebelerine, konularına göre incelenip Tâvûs'un Buhârî'deki rivayetlerinin isnad atlası çıkarılmak suretiyle hadisçiliği hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışma esnasında tavsiye ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim, konunun belirlenmesinde ve ilgili kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan değerli danışman hocam Doç. Dr. Hasan Cirit'e teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum. Tez jürimde yer alan ve tenkit ve tavsiyeleri ile teze önemli katkılarda bulunan saygıdeğer hocalarıma ve bunun yanında yetişmemde büyük katkısı olan her zaman desteklerini yanımda hissettiğim annem, babam, kardeşlerim ve Hüseyin Arslan hocam ile çalışmam boyunca her türlü sabrı ve fedakârlığı gösteren eşime özel olarak teşekkürlerimi arz ederim.

Furkan Yüksel

İstanbul-2017

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.y. : Aynı yer

b. : İbn

bnt. :bint

bk. : Bak

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

dğr. : Diğerleri

Hz. : Hazreti

İFAV : İlahiyat Fakültesi Vakfı

MÜSBE : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ö. : Ölümü

t.y. : Tarih yok

v.b. : Ve benzeri

nşr. : Neşreden

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

İslâm dininin ikinci kaynağı olan Hz. Peygamber'in sünneti farklı nesillerin çabalarıyla aslına uygun bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Gücünü Hz. Peygamber'in kutsiyetinden alan bu faaliyetin en yoğun yaşandığı dönemlerden biri şüphesiz hicrî birinci asırdır. Bu asırda Hz. Peygamber, dini sahâbeye tebliğ ve talim etmiş; tâbiûn, sahâbeden bu ilmi devralarak sonraki nesillere nakletmiştir. Bu sebeple hadis ilminin geçirdiği süreçler, İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan çeşitli düşünce yapılarının anlaşılması açısından büyük bir önemi haizdir. Bu bilgilerden hareketle elinizdeki çalışma İbn Abbas'ın seçkin talebelerinden olan ve Yemen, Mekke civarının önde gelen simalarından kabul edilen Tâvûs b. Keysân'ın hadisçiliği incelenecektir. Bu çalışma, hadis tarihindeki bu önemli dönemin bir muhaddisin hadisçiliği çerçevesinde incelenmesi suretiyle hicri birinci asırdaki ilmi ortam hakkında daha somut veriler elde etme amacına müteallikdir.

Tâvûs b. Keysân'ın hadisçiliğini tespiti amaçlayan bu çalışma; bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İlk bölümde Tâvûs'un yaşadığı dönem coğrafî, sosyal, siyâsî ve ilmî gelişmeler açısından ele alınmış olup hayatıyla ilgili önemli bilgilere değinilmiştir. Hadisçiliğinin ele alındığı ikinci bölüm de öncelikle onun hadis öğrenim ve öğretimi incelenip daha sonra hoca-talebelerinden meşhur olanlarının kısa biyografileri verilmeye çalışacaktır. İkinci olarak Tâvûs'un hadisçiler nezdindeki yeri tespit edilmiş olup müteakiben onun ilmi seyehatleri/rıhleleri ve güvenirliği ele alınmıştır. Üçüncü olarak Tâvûs'un hadis ve sünnet anlayışı farklı açılardan irdelenmiştir. Son olarak da Tâvûs'un Kütüb-i Sitte rivâyetleri hocalarına, talebelerine, konularına göre incelenip Tâvûs'un Buhârî'deki rivayetlerinin isnad atlası çıkarılmak suretiyle hadisçiliği hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ekler bölümünün birinci kısmında ise Tâvûs b. Keysân'ın hoca ve talebelerinin vefat tarihlerine göre sıralanmış listesi çıkarılmıştır. Bu tablo Tâvûs'un hoca ve talebelerinin varsa vefat tarihleri, yaşları, yaşadıkları şehirleri, tabakaları ve hadis hafız olup olamadıklarına göre veriler toplanarak oluşturulmuştur. İkinci kısmında ise birinci kısmında elde edilmiş veriler farklı açılardan grafiklendirilmiştir. Bu grafiklerdeki veriler oluşturulurken birinci kısımdaki

tabloda yer alan 188 hoca ve talebesi dikkate alınmıştır. Bunlardan 10 kişinin tabakası tespit edilemediğinden dolayı grafiklerde bunlara veri olarak yer verilmemiştir.

Tâvûs b. Keysân'ın hadisçiliğini inceleyen bu çalışma öncelikli olarak Tâvûs'un hadise karşı yaklaşımının tespiti ve Tâvûs özelinde Yemen, Mekke ilim dünyasının daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır. Her ne kadar Tâvûs, Yemen ve Mekke ilim dünyasını birebir temsil etmese bile o bölgelerde ilmi faaliyette bulunan diğer simalarla birlikte çapraz okuma neticesinde bu ilim merkezlerinin hadise karşı olan tavrı genel hatlarıyla ortaya çıkmış olacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI ve METODU

A. KLASİK KAYNAKLAR

Tâvûs b. Keysân'ın hadisçiliğini tespiti amaçlayan bu tezin bir biyografi çalışması olmasından ötürü, öncelikle Tâvûs'un hayatı hakkında bilgi veren ilk dönem tarih ve tabakât eserleri temel başvuru kaynakları olmuştur. Araştırmanın temel kaynakları arasında İbn Sa'd (ö. 230/845), *et-Tabaḳâtu'l-kebîr*, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), *et-Târîh*, Buhârî (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-kebîr*, İbn Kuteybe (ö. 276/889), *el-Ma'ârif*, Fesevî (ö.277/890), *el-Ma'rife ve't-târîh*, İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Ebû Nuaym (ö. 430/1038), *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-asfiyâ*, Ahmed b. Abdullah er-Râzî (ö. 460/1068), *Târîhu medîneti San'â'*, Bâcî (ö. 474/1081), *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, Kâdî İyâz (ö. 544/1149), *Tertîbu'l-medârik*, Sem'ânî (ö. 562/1166), *el-Ensâb*, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), *Sıfatü's-safve*, Nevevî (ö. 676/1277), *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-Lügât*, İbn Hallikân (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-Ayân*, Mizzî (ö. 742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, Zehebî (ö. 748/1348), *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ'*, İbn Hacer (ö. 852/1449), *Tehzîbu't-Tehzîb* bulunmaktadır.[1]

[1] Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabaḳâtu'l-kebîr*, I-VIII, Beyrût 1387/1968; Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî, *et-Târîh*, (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), I-IV, Mekke 1399/1979; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I-IX, Beyrût, ts.; Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *el-Ma'ârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kâhire 1401/1981; Ebû Yusuf Ya'kub b. Süfyan el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, (nşr. Ekrem Ziya el-Umerî), Medine 1410; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1371/1952; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-asfiyâ*, I-X, Kâhire 1393/1974; Ahmed b. Abdullah er-Râzî, *Târîhu medîneti San'â'*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1409/1989; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh*, (nşr. Ebû Lübâbe Hüseyin), Riyad

Tâvûs'un hadisçiliğini tespitte ise tarih ve tabakât kaynaklarının yanında *Kütüb-i Sitte*, usûl eserleri de temel müracaat kaynakları olmuştur. Ekler bölümünde yer verilen Tâvûs'un hoca ve talebeleriyle alakalı tablo ve garafiklerde ravinin tabakasını tespit için ez-Zehebî'nin *Tezkiratü'l-huffâz'ı*[2] ve İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'i[3] temel başvuru kaynağı olmuştur. Ayrıca oluşturulan datada Tâvûs'un hoca ve talebelerinin varsa ölüm tarihleri, yaşları, yaşadıkları şehirler, hadis hafızı olup olmadıkları da tespit edilmiştir. Bu bilgilerin toplanmasında el-Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'i, ez-Zehebî'nin *Tezkiratü'l-huffâz*'ı ile İbn Hacer'in *Tehzîbu't-Tehzîb'i* ve *Takrîbu't-Tehzîb*'i temel mürâcaat kaynağı olmuştur. Muhaddisin hafız olup olmadığı ise ez-Zehebî'nin *Tezkiratü'l-huffâz*'ı esas alınarak tespit edilmiştir.

B. MODERN ÇALIŞMALAR

Ülkemizde Tâvûs'a dair ansiklopedi maddesi dışında herhangi müstakil bir çalışma bulunmamaktadır.[4] Bununla birlikte ülkemizde şahıs hadisçiliğine, sahâbe ve tâbiûna dair kaleme alınan eserler incelenmeye çalışılmıştır. Her ne kadar ülkemizde Tâvûsla alakalı çalışma olmasa da Arap dünyasında birkaç çalışma yapılmış olup ve bazılarından istifade edilmiştir. Tâvûs'un fıkhi görüşlerini kaynaklardan derleyen İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir tarafından *Fıḳhü Tâvûs b. Keysân*[5] adıyla bir yüksek lisans çalışması yapılmış olup daha sonra kitap olarak basılmıştır. Bu eser Tâvûs'un fıkıh ilmindeki yerinin tespitinde çalışmamızın müracaat kaynakları arasında olmuştur. Yine Abdullah Osman Ahmed tarafından *Tâvûs b. Keysân el-Yemânî: Merviyyâtühû ve âsâruhû fi't-tefsîr*[6] adlı bir çalışma yapılarak onun tefsir ilmindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Tâvûs

---

1406/1986; Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, (nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani), Beyrut 1400/1980; Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, (nşr. Mahmud Fâhûrî), I-IV, Beyrut 1986/1406; Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-Lügât*, I-II, Beyrût, ts; Ebu'l-Abbâs Şemsüddin b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-Ayân*, (nşr. İhsan Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrût 1994; Cemâledîn Ebu'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1980; Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ'*, (nşr. Şuayb el-Arnaût-v.dğr.), I-XXIII, Beyrût 1405/1985; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, (nşr. Ömer Selâmî, Ali b. Mes'ûd), I-VI, Beyrût 1416/1996.

[2] Zehebî, *Tezkiratu't-huffâz*, I-IV, Beyrût 1375/1956.

[3] İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb* (nşr. Muhammed Avvâme), Haleb 1408/1988.

[4] Abdullah Kahraman, "Tâvûs b. Keysân", *DİA,* İstanbul 2011, XXXX, 185-186.

[5] İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *Fıḳhü Tâvûs b. Keysân*, Riyad 1424/2006.

[6] Abdullah Osman Ahmed tarafından *Tâvûs b. Keysân el-Yemânî: Merviyyâtühû ve âsâruhû fi't-tefsîr*, (yüksek lisans tezi 1992), Câmiatü Ümmi'l-kurâ, Mekke.

hakkında daha başka çalışmalar yapılmakla birlikte tüm çabalara rağmen bu eserlere ulaşılamamıştır.[7]

Tavûs'un hayatı ve hadisçiliği tarihi durumların incelenmesini ifade eden dokümantasyon metodunun kullanılarak incelenip derlenmeye çalışılmıştır.[8] Tâvûs'un geçtiği ilk dönem kaynaklar tek tek bilgisayar ortamından taranarak verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Daha sonra kaynaklardaki bilgiler birbirleriyle uyumlu olup olmamasına göre alınıp belli bir ilmi süzgeçten geçirilerek çalışmada yer verilmiştir.

[7] Ahmed el-Hâc Ali Ahmed *el-İmâm Tâvûs b. Keysân ve fiḳhühû fi'l-mu'âmelât*, (yüksek lisans tezi, 1944 Câmiatü'n-necâh el-vataniyye, Nablus, Sâmî Muhammed Hasan Deyûlî *el-İmâm Tâvûs ve ârâ'ühû fî fiḳhi'l-'ibâdât ve'l-büyû'* (yüksek lisans tezi 1989), el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine, Ahmed Abd Ömer ed-Deylemî *Tâvûs b. Keysân ve ârâ'ühü'l-fiḳhiyye* (yüksek lisans tezi 1993), Câmiatü Bağdâd.

[8] Dökümantasyon metodu için bk. Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul 2004, s. 80 vd.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÂVÛS B. KEYSÂN'IN YAŞADIĞI ÇEVRE VE HAYATI

Bir kimsenin dîni, gelenek ve görenekleri, kabilesinin ve aile bireylerinin sahip olduğu özellikler, yaşadığı ortamda bulunan fiziki ve ekonomik şartlar, kendi kabilesinin karakteri olarak temayüz etmiş vasıflar gibi pek çok etken; şahsiyetini inşa eden unsurlar arasında gösterilebilir. Tâvûs'un ilmî kişiliği ve sîretine dair yapılacak bir çalışmada, ait olduğu bölgenin durumunu bilmek, onu anlama hususunda bize yardımcı olacaktır. Üç kısma ayrılan bu bölümde sırasıyla Tâvûs'un yaşamış olduğu coğrafi mekan olarak Yemen çeşitli açılardan incelenip ardından onun hayat sürdüğü hicri birinci asırdaki sosyal, siyasi ve ilmi durum genel hatlarıyla ele alınacaktır. Son olarak Tâvûs'un hayatı çeşitli konu başlıkları altında incelendikten sonra onun ahlâkî ve ilmî kişiliğine değinilecektir.

I. COĞRAFÎ ÇEVRE

A. YEMEN

1. Yemen'in Tarihi

Yemen, coğrafî bakımdan Arabistan Yarımadası'nın güneybatı köşesini içine alan ve Kahtânî Arapların hüküm sürdüğü bölgenin ismidir.[9] Yâkut el-Hamevi'ye göre burası, Mekke'nin sağ tarafında yer aldığı için bu ismi almıştır.[10] Kuzey'den Hicaz toprakları güneyden Aden Körfezi tarafından çevrilen Yemen toprakları doğudan Hadremevt ile batıdan Kızıl denize komşu konumdadır.[11] Yemen, İslamiyetten önce Mainliler (M.Ö. XIV. asır-M.Ö. 750-650), Sebeliler (M.Ö. X. asır-M.Ö. 115) ve Himyeriler (M.Ö. 115-M.S. 525) gibi çeşitli milletlere ev sahipliği yapmış, büyük medeniyetlere sahne olmuştur.[12] Bu bakımdan Arapların anayurdu ve eski medeniyetlerin beşiği olarak kabul edilebilir.

---

[9] Cengiz Tomar, "Yemen", *DİA*, XXXXIII, 402.
[10] Yâkût el-Hamevî, Şihâbûddîn Ebû Abdullâh b. Abdullah, *Mu'cemu'l-büldân*, I- VI, İran 1965, IV, 1034.
[11] Tomar, "Yemen", *DİA*, XXXXIII, 402.
[12] Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, IV, 1035. Ayrıca bu medeniyetler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Corci Zeydan, *el-Arabu Kable'l-İslam*, 111-125.

Yemenlilerin aslının, Hz. Nuh'un çocuklarından Sâm'a kadar uzadığı bilinir.[13] Aslında Yemen'li olsun olmasın Arapların tamamının Sâm b. Nuh'un neslinden olduğu rivayet edilmektedir. Dolayısıyla Arapların babası Sâm'dır.[14] Yemenlilerin babası ise Yemen topraklarına yerleşen ve Sâm b. Nuh'un torunlarından olan Ya'rub b. Kahtân'dır.[15] Onun içindir ki adet olarak güney ahalisi Kahtâniler, kuzey ahalisi ise Adnâniler diye anılırlar.[16] Daha sonraları ise bu coğrafya Maînîler (Ad kavmi), Sebeîler, Himyerîler, Habeşîler, Sâsânîler gibi pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.[17]

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı ayetler, insanların dikkatini Yemen üzerine çekmiştir. Kur'an'ın, Hz. Süleymân'ın çağdaşı Sebe kraliçesinden, Sebe'lilere ceza mahiyetinde gönderilen sel felaketinden (Arim selinden), Yemen'in ticaret seyahatine konu olması hususundan, Yahûdilerin muvahhid Hristiyanları ateş dolu çukurlarda işkenceye maruz bırakmasından (Ashâb-ı Uhdûd'dan) ve Ka'be'yi yıkmak üzere gelen fil ashabından bahsetmesi[18], bölgeyi ilgi merkezi haline getirmiştir.

Sebeîlerin akabinde M.Ö. 2. yüzyılda Himyerîler, kısa bir süre içerisinde bütün Yemen sınırlarını ele geçirerek hâkimiyeti ele almıştır. Uzun süren Himyerîler döneminin akabinde Zûnüvâs'ın yönetimindeki Yemen, miladi altıncı asrın ilk çeyreğinde Habeşîler tarafından ele geçirilmiştir.[19] Yemen'e yaklaşık yarım asır kadar hâkim olan Habeşliler, dillerini ve dinlerini yaymak için büyük çaba sarf etmişler ve yerli halka baskı uygulamışlardır.[20] Hıristiyanlığa bağlılıkta aşırıya giden Habeşîlerin Yemen valisi Ebrehe, Hz. Peygamber'în doğumuna yakın bir zamanda Kâbe'yi yıkma girişiminde bulunduğu[21] ve Ebrehe'nin bu girişimi ortaya çıkınca savaşçı özellikleri ile bilinen Hemdânîler de Yemen emiri Zûnefer'in önderliğinde diğer kabilelerle birleşerek Ebrehe'ye karşı savaşmışlardır.[22] Fakat Kur'ân'da da geçtiği üzere Ebrehe'nin ordusu ilâhî bir yardım ile yerle bir edilmiştir.[23]

---

[13] Tomar, "Yemen", *DİA*, XXXXIII, 402.
[14] İbn Kuteybe, Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *el-Ma'ârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kâhire 1401/1981, s. 13-14.
[15] İbn Kuteybe, *el-Me'arif*, s. 13-14.
[16] Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, s. 32.
[17] Tarih boyunca Yemen'de hüküm sürmüş devletlere dair geniş bilgi için bk. Sa'd Zağlûl, *Fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut t.y., s. 169-200.
[18] Neml, 27/22 vd.; Sebe, 34/15 vd.; Kureyş, 106/2; Burûc, 85/4-9; Fil, 105/1-5.
[19] Abdulazîz Sâlim, *Târîhu'l-Arab fî asri-l-câhiliyye*, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut t.y., s. 158.
[20] Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'da Yayılışı*, Ankara, 1982. s. 13.
[21] Abdulazîz Sâlim, *Târîhu'l-Arab*, s. 165.
[22] Mustafa Fayda, "Hemdân (Benî Hemdân)", *DİA*, XVII, 180.
[23] el-Fîl 105/1-5

Bu olaylardan sonra Himyerî kabilesine mensup Seyf b. Zûyezen, dönemin Fârisî devleti olan Sâsânîlerin desteğini alarak Yemen'de Habeş hâkimiyetine son vermiş[24] ve böylece Yemen'de İslâm hâkimiyetine dek sürecek Sâsânî dönemi başlamıştır. Tâvûs'un babası da bu savaşa katıldığı kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır.[25] Sâsânî hâkimiyetinin sonlarına doğru Yemen'de, Sâsânî idarecilerin Yemenin yerli kadınları ile evlenmesi neticesinde doğan ve "Ebnâ" [26] (oğullar) adı verilen yeni ve oldukça da kalabalık bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır. Mecusîliğe mensup olan bu grup daha sonraları Yemen'in hâkimiyetinde söz sahibi olmaya başlamış ve zamanla Yemen bu zümre tarafından yönetilir hale gelmiştir.[27] Sâsâniler, İran'ın Yemen'e uzaklığı sebebiyle yerli halk üzerinde fazla bir tesir edememiş, Sâsâni valisinin hâkimiyeti sadece San'a şehrinde geçerli olmuştur. Dolayısıyla Sâsâni hâkimiyeti gerçek bir hâkimiyetten daha ziyade sözde bir hâkimiyet olarak kendini göstermiştir.[28]

Hz. Peygamber, Medine'de İslam devletini kurduktan sonra komşu devletlerden Yemen'e bir mektup göndererek halkını İslamiyet'e davet etmiştir. Bu davetin olumlu netice vermesi üzerine Yemenliler gerekli tahkikatı yapıp İslamiyeti kabul etmişlerdir. Hz. Peygamber bunun üzerine İslam dinini öğretmek ve tebliği etmek için sahâbeden bazılarını Yemen'e muallim olarak göndermiştir ki Muâz b. Cebel bu gaye ile gönderilenlerden birisidir.[29] Ayrıca Himyer meliklerine gönderilen mektuplar İslâmlaşma sürecini hızlandırmış, San'â'nın ve hükümdarları olan ebnânın İslâm'ı kabul etmesiyle Yemen tamamıyla İslâm hakimiyetine girmiştir.[30] Yemenlilerin İslamiyeti kabul hususunda Hz. Ali'nin de büyük rolü olmuştur. Hicretin 10. yılında Hz. Peygamber tarafından bir mektupla Yemen'e gönderilen Hz. Ali, mektubu Yemenlilere okuyunca bir gün içerisinde bütün Hemdanlılar İslamiyeti kabul etmiş olup Hemdanlıların ardından diğer Yemenliler de İslamiyeti kabul hususunda birbirlerini takip etmişlerdir.[31] Hz. Ebûbekir, İslâm halifesi seçilince Yemen'de de irtidad

[24] Tomar, "Yemen", *DİA*, XXXXIII, 403.
[25] Zehebî, *Siyer*, V, 38; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, XIII, 357.
[26] Tavus'un etnik kökeniyle ilgili olarak tartışılan konulardan birisi de Tavus'un Ebna denilen zümreden olup olmaması mevzusudur. Kaynaklarda Tâvus'un Ebna'dan mı yoksa doğrudan Farisî olduğu konusunda çelişkili haberler verilmektedir. Bk. İbn Sa'd, et-*Tabakat'ul-kebir*, V, 537; Zehebî, *Siyer*, V, 38. Daha sonraki bahislerde bu konuya değinileceği için şimdilik kısa bilgi verilmekle yetinilmiştir.
[27] Tomar, "Yemen", *DİA*, XXXXIII, 403.
[28] Fayda, *İslamiyetin Güney Arabistan'da Yayılışı*, s. 13.
[29] İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-nebeviyye* (nşr. Muhammed Ali el-Kutub-Muhammed ed-Dâlî Belta), I-IV, Beyrût 1992, IV, 202-204.
[30] Tomar, "Yemen", *DİA*, XXXXIII, 403.
[31] Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, I-X, (nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), Dârü Süveydân, Beyrut t.y.,, III, 132.

hareketleri görülmeye başlamış bunun üzerine halife tarafından gönderilen ordular buradaki kişilerle mücadele etmişlerdir. Bu mücadele Hz. Ömer'in hilafeti zamanında da sürdürülerek Yemen, tamamen İslam hâkimiyeti altına girmiştir.[32]

2. Yemen'de Dini Hayat

Yemen idaresinin Rum, Sâsânî, Araplar gibi farklı dinlere mensup güçler arasında el değiştirmiş olması, bu bölgede farklı inançların bulunmasında etkili olmuştur.[33] Nitekim yarımadada eskiden beri puta tapanların hakim olduğu putpereslik inancının yaygın olduğu bilinmektedir.[34] Ancak gün geçtikte farklı dinlerden devletlerin Yemen'e hakim olmasıyla ilahi dinlerden Yahudiliğin ve Hristiyanlığın da bu bölgelerde yayıldığı kaynaklarda zikredilmektedir.[35] Ayrıca Sâsânî hâkimiyeti sırasında özellikle miladi VII. asrın başlarında etkisini gösteren Mecûsîliğin de Yemen'de yaşanılan dinler, inançlar arasında olduğu bilinmektedir.[36] Yemen'in birbirinden farklı inanç gruplarına ev sahipliği yapmasında daha önce değinildiği üzere Yemen'in özellikle dışarıdan gelebilecek farklı millet, ırk ve inanca sahip grupların etkileşimine açık bir zeminde olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.[37] Nitekim bu coğrafya üzerinde geçmişten beri Rum, Sâsânî ve Araplar gibi farklı dinlere mensup güçlerin hakimiyet kurması, bu bölgede yaşayan gruplara dini ve inanç bakımından tesirlerinin olduğu bilinmektedir.

3. Yemen'in Hadis Tarihindeki Yeri

İlk asırlarda Yemen belli başlı ilmin merkezlerinden kabul edildiğinden dolayı alimlerin uğrak yerlerinden biri haline gelmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in Yemen için kullandığı "iman Yemenlidir, hikmet de yemenlidir"[38] şeklindeki ifadesi Yemen'i, sünnetin tedvini döneminde bir rıhlet yeri konumuna, âlimlerini ise; önemli hadis ricalinin ulaşmak istediği kimseler haline getirmiştir. Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, İmam Şafiî, Yahya b. Maîn, İbn Râhûye, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel ve daha birçok kişinin Yemen'e

---

[32] Tomar, "Yemen", *DİA*, XXXXIII, 403.
[33] el-Hımyerî, Abdullah b. Becâş b. Sâbit, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fi'l-Yemen*, I-III, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2000/1421, I, 66. Yemen'de İslâm haricindeki dini inançlar hakkında geniş bilgi için bk. Himyerî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, I, 66-85.
[34] Fayda, *İslamiyetin Güney Arabistan'da Yayılışı*, s. 16.
[35] Mustafa Fayda, a.g.e., s. 16.
[36] Fayda, a.g.e., s. 16.
[37] Hımyerî, *el-Hadis ve'l-Muha*ddisun, I, 66.
[38] Buhârî, "Menâkıb", 1; "Meğâzî", 74; Müslim, "İman", 82. Hz. Peygamber'in bu ifadesini inceleyen müstakil bir çalışma için bk. Ayşe Esra Şahyar, "İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir' Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2012, X, sy. 1, ss. 7-33.

rıhlede bulunması bunun göstergesi olduğu düşünülmektedir. Hz. Peygamber döneminde Ebû Mûsâ el-Eşarî, Hz. Ali gibi büyüklerin Yemen'de idarecilik yapması bu bölgenin ilim merkezi haline gelmesinde sahbenin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.[39] Hicri II. asra gelindiğinde ise Yemen İslam beldeleri içerisinde apayrı bir yere ve şöhrete sahip olmuştur. Hadisi ilk tedvin ve tasnif edenler arasında bulunan Yemenli muhaddisler hakkında İmam Şafiî': "Her ne kadar yolu uzun olsa da Yemen'e gitmek gereklidir."[40] ifadesiyle Yemen'in ve bununla ilişkili olarak Yemenli muhaddislerin hadis tarihi açısından konumuna ve önemine işaret etmiştir.

II. SOSYAL VE İLMÎ ÇEVRE

A. HİCRÎ I. ASIR

Hz. Peygamber'in ashabının ve kibar-ı tabiînin hayat sürdüğü hicri birinci asır dönem olarak Hz. Peygamber, Hulefa-i raşidin ve Emeviler dönemine tekabül etmektedir. Sistematiklik ve yaygınlıktan söz edilmemek şartıyla başlangıçtan itibaren hicri ikinci asra kadar olan zaman diliminde, ihtiyaçlar ve şartlar dikkate alınarak bir takım rivayet kuralları Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîn tarafından belirlenmiştir. Söz konusu dönemle alakalı rivayet kuralları hadis ilmindeki gelişmeler çerçevesinde kısa bir şekilde ele alınacaktır.

1. Hz. Peygamber Dönemi

Tebliğ görevinin yanında tebyin vazifesinin de bulunduğu, bunu açıklama ve uygulamalarıyla yerine getirdiğini belirten Hz. Peygamber, bu sebeple kendisinden öğrenilen bilgilerin o mecliste bulunmayanlara iletilmesini istemiştir.[41] Böylece hadislerin diğer sahabilerce de öğrenilip tatbik edilmesine teşvik etmiştir. Nitekim sahabe gerek Hz. Peygamber'den öğrenmekte gerekse başkalarına öğretmekte aynı imkâna sahip olmamıştır. Bazıları bütün zamanını buna tahsis ederek doğrudan öğrenme fırsatı bulurken buna imkânı olmayanlar da diğer sahabilerden öğrenmişlerdir.[42]

Hz. Peygamber, hadislerin sonraki nesillere aslına uygun olarak naklini sağlamak amacıyla bizzat kendisi tarafından bir takım rivayet kuralları koymuştur. Bunların nakledilen haberlerin araştırılarak kabul edilmesi, kendisinden yapılan nakillerde titiz davranılması ve

[39] el-Veşlî, Abdullah Kâsım, *'İlmu'l-Hadîs fi'l-Yemen,* y.y. 1419/1998, s. 51.
[40] el-Veşlî, *a.g.e.,* s. 52.
[41] Bk. Buhârî, "İlim", 9; Müslim, "Hac", 446.
[42] Bk. Buhârî, "İlim", 42.

kendisine ait bilgilerin yazılması konusunda Kur'an-ı Kerîm'le karışmasını önlemek amacıyla ihitiyalı davranılması[43] şeklinde olduğu söylenebilir. Nitekim hem ayetlerle hem de hadislerle Hz. Peygamber'in bu gibi rivayet kurallarını peyder pey yerleştirmeye çalıştığı bilinmektedir.[44]

2. Sahâbe Dönemi

Sahabe dönemine gelince bu dönemde hadise ve rivayet kurallarına dair bir takım gelişmeler Hz. Peygamber dönemiyle nispeten paralellik arz etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber döneminden itibaren nakledilen bilgilerin aslına uygunluğunun araştırılmasına dair hem ayetlerde hem de hadislerde temel kuralların bu dönemde de söz konusu edildiği görülmektedir.[45] Kendilerine nakledilen herhangi bir haberi bile araştırması tavsiye edilen sahâbenin, din adına konuşan Hz. Peygamberin rivayetlerini daha hassas bir şekilde naklettikleri ve kendilerine gelen haberleri araştırdıkları görülmektedir. Çünkü onlar Rasullah (sav)'ın hadislerinin naklinde yapılacak hatanın onun adına yalan isnad etmek anlamına gelebileceği endişesini taşımaktadırlar.[46] Bu sebeple bir taraftan Hz. Peygamber'den rivayette hataya düşmemek diğer taraftan da yapılan hataları düzeltmek amacıyla bir kısım kurallar geliştirmişlerdir. Ancak kaynaklarda zikredilen misallerden hareketle bu kuralların sistematik bir şekilde ve yaygın olarak kullanıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir.[47] Bu kuralların "hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmak", "az hadis rivayet etmek", "hatalı rivayetleri düzeltmek", ve " hadisleri müzakere etmek" şeklinde olduğu söylenilebilir.[48]

Yukarıda da ifade edildiği üzere Hz. Peygamber kendine ait bilgilerin değerinin önemine işaret ederek bunların insanlara iletilmesini ve hadislerin rivayeti hususunda dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak kendisine yapılacak iftiranın herhangi bir kimseye yapılanla aynı olmayacağını, böyle bir iftirada bulunan kimsenin cehenneme gideceğini belirtmiştir.[49] Kaynaklar, sahâbenin rivayet hakkına sahip olduğu hadisleri istedikleri her zaman nakletmediklerini haber vermektedir.[50] Bu onların bildikleri halde

[43] Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2010, s. 42.
[44] Bk. el-Hucurât 49/6; Ahmed b. Hanbel, III, 12, IV, 106, Müslim, "Zühd", 72.
[45] Bk. el-Hucurât 49/6; el-İsrâ, 17/36; Ahmed b. Hanbel, II, 118; Buhârî, "Menâkıb", 5.
[46] Buhârî, "İlim", 38.
[47] Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 43.
[48] Yücel, *a.g.e.*, s. 43.
[49] Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 118; IV, 106, 107; Buhârî, "Menâkıb", 5; Buhârî, "İlim", 38.
[50] Bk. Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 36; İbn Mace "Mukaddime", 3; Buhârî, "Cihâd", 26.

ihtiyaç ve zorunluluk duymadıkça hadis rivayetinden sakındıkları anlamına gelmektedir. Nitekim Enes b. Malik ve Abdullah b. Zübeyr'de "Hz Peygamber'in 'Kim kasden benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerini hazırlasın' buyurması sizlere çok hadis rivayet etmeme engel oluyor" demekteydi.[51] Çok sayıda olmasa da sahâbenin eksik duyma, yanlış öğrenme, iyi ezberleyememe gibi sebeplerle bazen hadisleri hatalı rivayet ettikleri olmuştur. Bu durumu fark eden diğer sahâbiler gerekli uyarılarda bulunarak düzeltme yapmayı, böyle hadisin doğru şeklini tespit etmeyi görev bilmişlerdir. Bu hususta en çok faaliyet gösteren Hz. Âişe olmuştur.[52] Sahâbe içerisinde Hz. Âişe ve diğer bazı sahabilerin de hatalı rivayetleri tespit ederek doğrusunu ortaya koydukları zikredilmektedir.[53] Ancak bunun yaygın ve sistematik bir şekilde uygulandığını söylemek mümkün gözükmemektedir.[54]

Bu dönemde hadisler genellikle şifahi olarak öğrenilip nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in başlangıçta Kur'ân-ı Kerîm'le karışmasını önlemek amacıyla hadislerin yazılmasını yasaklaması, şifahi rivayeti teşvik etmesi ve sahâbilerin çoğunun okuma yazma bilmemesi bilgilerini genellikle ezber yoluyla muhafaza etmelerini gerekli kılmıştır.[55] Onlar hafızalarındaki bilgileri tazelemek ve korumak amacıyla da müzakere etme ihtiyacı duymuşlardır. [56] Başta Abdullah b. Amr b. Âs olmak üzere hadis yazan sahâbilerin amacı sonraki nesillere yazılı bir metin bırakmak olmamıştır. Onlar yazıyı hafızaya yardımcı olması amacıyla kullanmışlardır. Ayrıca hadisler yazılı da olsa şifahi olarak nakledilmiştir. Abdullah b. Amr b. Âs'ın "Ben Rasullah'dan işittiğim her şeyi ezberlemek amacıyla yazıyordum"[57] şeklindeki açıklaması bu dönemde hadislerin hafızaya yardımcı olmak gayesiyle yazıldığını göstermektedir. İstanbul ve Roma şehirlerinden hangisinin önce fethedileceği sorulduğunda Abdullah b. Amr b. Âs'ın kulpları bulunan bir sandık getirterek içinden bir kitap çıkartıp "Biz Resulullah'ın etrafında toplanmış yazıyorduk. Derken ona İstanbul ve Roma şehirlerinden hangisinin önce fethedileceği soruldu. O İstanbul'u kastederek Heraklios'un şehri diye cevap

[51] Buhârî, "İlim", 38.
[52] Hz. Aişe'nin sahabenin rivayetleriyle alakalı tashihlerini Bedruddîn ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li îrâdi me'stedrekethu Âişe ale's-sahâbe* isimli eserinde toplamıştır.
[53] Hatalı rivayetleri tenkit eden sahâbiler ve tenkide konu olan yanılmalar için bk. Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, Akyol Neşriyat, İzmir 1981, s. 250- 267.
[54] Yücel, *a.g.e.*, s. 47.
[55] Ahmet Yücel, "Hadislerin Yazılı Rivâyeti ve İmlâ Geleneği", *Anadolu'da Dârü'l-Hadis Geleneği ve Dârü'l-Hadisler Sempozyumu*, ed. Muhittin Düzenli, Samsun 2011, s. 41.
[56] Sahâbenin bilgilerinin muhafaza amacıyla müzakere ettiklerine dair misaller için bk. Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 97-103.
[57] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 162, 192; Ebû Dâvûd, "İlim", 3.

verdi"[58] şeklindeki haberi yazılı metinden de olsa sahabe döneminde rivayetin şifahi olarak gerçekleştirildiğini göstermektedir.

3. Tâbiîn Dönemi

Tâbiîn ise bilgilerinin çoğunu sahabeden almış, onların dizi dibinden yetişmiş bir nesildir. Hadisin önemi, aslına uygun olarak naklinin gerekliliği, hadis rivayetinde titizlik, hatalı nakilleri tashih gibi meseleler tabiîlerin sahâbeden gördükleri ve onlardan öğrendikleri hususlardır. Nitekim Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) "Hadis kadar mesuliyetten korkulacak başka bir şey yoktur"[59], Şu'be b. Haccâc ise, "Hadis kadar cehenneme girmeme sebep olmasından korktuğum başka bir şey yoktur"[60] açıklamalarıyla hadis rivayetinin gerektirdiği sorumluluğu ifade etmişlerdir. Şa'bi (ö. 103/721) "Selef çok hadis rivayet etmekten hoşlanmazdı. Şimdiki aklım olsaydı sadece ehl-i hadisin üzerine icma ettikleri hadisleri rivayet ederdim"[61] şeklindeki ifadesiyle az hadis rivayeti hususunda sahabenin sergilediği tavrın yerinde olduğunu belirtmiştir. Hadislerin genellikle şifahi olarak alınıp müzakere yoluyla zihinlerde pekiştirilmesi, gerektiğinde hadis için ilmi yolculuklara çıkılması da tabiîlerin sahabe neslinden aldıkları ilmi tecrübelerdendir. Ancak bu dönemde sahabe zamanında söz konusu olmayan bir takım şartlar hadisin nakli için yeni kurallar konulmasını zorunlu kılmaktadır. Zira gerek tabiîn gerekse tebe-i tabiîn döneminde, sahabe zamanında bulunmayan yeni siyasi, sosyal ve kültürel hâdiseler meydana gelmiştir.

İslam tarihinde "el-fitnetü'l-kübrâ" diye tanımlanan Hz. Osman'ın 18 Zilhicce 35 (17 Haziran 656) tarihindeki şehadetiyle başlayıp Hz. Ali'nin halife olması üzerine patlak veren Cemel vakası ve Sıffin Savaşı ile süren gelişmeler sonucunda etkisi günümüze kadar devam eden siyasi ve itikadi gruplaşmalar oluşmaya başlamıştır.[62] Bu siyasi grupların mensuplarından bazı kimseler kendi görüşlerini destekleyen, karşı tarafın düşüncelerini yeren hadisler uydurmuşlardır.

İslam dünyasında meydana gelen siyasi gelişmeler sonucunda insanların birbirine olan davranışları ve bakışları değişmiştir. Böylece insanlar arasında mevcut olan güven

[58] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 176; Dârimî, "Mukaddime", 43.
[59] Râmehürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdirrahman b. Hallâd, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î,* (nşr. M. Acâc el-Hatîb), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1404, s. 177.
[60] Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 197.
[61] Zehebî, *a.g.e.*, I, 83.
[62] Mustafa Çağrıcı, "Fitne", *DİA*, XIII, 158.

duygusu zayıflamış diğer taraftan uydurma faaliyetleri artmaya devam etmiştir. Abdullah b. Abbas'ın (ö.68/687) Hz. Peygamber şöyle buyurdu, Hz. Peygamber böyle buyurdu" diyerek hadis nakleden Büşeyr el-Adevi'yi dinlemeyip bunun gerekçesini de "Hadise yalan karışmadan önce birisi: 'Hz. Peygamber şöyle buyurdu' dediği zaman gözlerimiz ona dikilir, kulaklarımız onun sözlerine eğilirdi fakat doğru yalan demeden rastgele konuşulmaya başlandıktan sonra artık bildiğimiz şeylerden başkasını almaz olduk" şeklindeki açıklaması[63], ayrıca Hz. Ali'nin verdiği hükümlerle ilgili kendisine getirilen bir kitabın bir kısmı hariç çoğunu imha etmesi,[64] Muğire b. Şu'be'nin (ö. 50/670) "Ali'den hadis rivayeti konusunda Abdullah b. Mes'ud'un arkadaşlarından başka doğru sözlü olanı yoktu"[65] diyerek endişesini dile getirmesi uydurma faaliyetlerinin artmasıyla insanlar arasında güven duygusunun zayıfladığını ve gruplaşmalardan sonra hadis uydurmacılığının hız kazandığını göstermektedir.

Bu olaylar üzerine İslam âlimleri hadis uydurma faaliyetlerine karşı bir takım tedbirler alma ihtiyacı duymuşlardır. Muhammed b. Sirin'in (ö. 110/728) "önceden isnad sormuyorlardı, fitne olayı meydana gelince ravilerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Bu suretle sünnet ehlinden olanların hadisleri alınır, bid'at elininki ise terkedilirdi"[66] şeklindeki haberi fitne olayından sonra ortaya çıkan uydurma faaliyetlerine karşı tedbir olarak isnadın uygulanmaya başlandığını göstermektedir. Görüldüğü gibi isnad fitne olayından sonra ortaya çıkan siyasi ve itikadi grupların kendi görüşlerini desteklemek, diğer grupların görüşlerini ise kötülemek amacıyla hadis uydurmaları üzerine önemli bir tedbir olarak uygulanmaya başlamıştır. İsnadın hicri birinci asrın ikinci yarısından itibaren uygulanmaya başlandığı ve zamanla gelişip yaygınlaşarak hicri birinci asrın sonlarına doğru hadisin ayrılmaz parçası haline geldiği görülmektedir.[67]

Hicri birinci asrın sonlarından itibaren isnadın yaygınlaşıp hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelmeye başlamasıyla senedde yer alan râvilerin ehliyetleri açısından araştırılması da zorunlu hale gelmiştir. Böylece ravilerin hadis rivayetine ehil olmadığını ortaya koymak suretiyle cerh, güvenilir olduğunu tespit etmekle de ta'dil faaliyetine

[63] Bk. Müslim, "Mukaddime", 4; Dârimî, "Mukaddime", 38.
[64] Bk. Müslim, "Mukaddime", 4.
[65] Bk. Müslim, "Mukaddime", 4.
[66] Bk. Müslim, "Mukaddime", 5; Dârimî, "Mukaddime", 38.
[67] Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 53.

başlanmıştır. Hicri ikinci asrın başlarından itibaren ise hadis uydurmaya en büyük engel olan sahâbenin çoğunluğunun vefat etmesi, buna mukabil Zenâdıka, Rafızî, Havâric ve diğer fırkaların hadis uydurmaya yoğun biçimde devam etmeleri cerh ve ta'dil faaliyetlerinin artırılmasına ve ravilerin güvenilir olup olmadıkları bakımından takibe tabi tutulmalarına sebep olmuştur.[68]

Hadis rivâyetine dair ilk dönemlerdeki konularından biri de hadislerin yazılıp yazılmayacağı hususudur. Hadislerin yazılıp yazılmaması ilk dönemde tartışılan konular arasında yerini almıştır. Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasını nehyeden rivâyetlerinin yanında buna izin veren rivâyetlerin bulunması, sahâbe ve tâbiûnun bir kısmının yazıyı yasaklarken bir kısmının gerekli görmesi, bu tartışmanın en önemli öğeleri olarak görünmektedir.[69] İlk dönemlerde Hz. Peygamber Kur'ân ile karışması endişesiyle kimi durumlarda hadis yazımını yasaklarken belirli şahıslara izin vermiş, kimi zaman ise kendisi bizzat yazdırmıştır.[70] Belirli sahâbîlerin yazılı nüshaları bulunmakla birlikte, bu dönemde sahâbe ve kibâr-ı tâbiînin hadisleri yazma amaçları gelecek nesillere yazılı malzeme bırakmaktan ziyade, öğrenilen bilgilerin ezberine yahut doğru hatırlanmasına yardımcı olmasıdır. Zira Araplar, yazılı kültürden ziyade sözlü kültüre sahip olduğu için hafızaları da tabiî olarak çok kuvvetli olmaktadır.[71] Bu dönemde yazılı metinler oluşturulmuş olsa bile hadisler şifahi olarak nakledilmekteydi. Abdullah b. Amr b. Âs'a (ö. 65/684) İstanbul'un fethinin mi yoksa Roma'nın fethinin mi önce olacağına dair sorulan soruya bizzat kendisinin hatırlayamayıp varsa böyle bir hadisin yazmış olduğu sahifeye müracaat etmesi bunu teyit etmektedir.[72] Nitekim soruyla ilgili hadisi daha önce yazdığını tespit eden Abdullah, onu yazdırmamış şifahi olarak rivayet etmiştir.

Yazılı rivayetin devamı niteliğinde olan hadislerin tedvin edilmesi faaliyeti de bu dönemde yavaş yavaş işlerlik kazanmaya ve temelleri atılmaya başlamıştır. Hadislerin

---

[68] Yücel, *a.g.e.*, s. 57.

[69] Allah Resûlü'nden (s.a.), sahâbe ve tâbiûndan hadislerin yazılmasını nehyeden rivâyetler için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, s. 29-48. Yazılmasının mübah olduğuna hatta kimi sahâbe ve tâbiûnun bunu emrettiğine dair rivâyetler için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, 64-113.

[70] Ahmet Yücel, "*Hadislerin Yazılması ile İlgili Rivâyetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi"*, MÜİFD, İstanbul 1988-1989, sy. 16-17, s. 117. Hadis yazım yasağının sebeplerine dair ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, (nşr. Yûsuf el-'Uş), Dârü İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, y.y., 1974, s. 49-60.

[71] Yücel, "*Hadislerin Yazılı Rivâyeti ve İmlâ Geleneği*", Anadolu'da Dârü'l-Hadis Geleneği ve Dârü'l-Hadisler Sempozyumu, s. 41.

[72] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 176; Darimî, "Mukaddime", 43.

sahifelere yazılmasıyla birlikte hadis talebelerinin elinde bu yazılı malzemeler dolaşmaya başladığını gören Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720) dönemin önde gelen âlimlerine hadislerin yok olmasından korktuğunu belirten bir mektup yazarak resmi tedvin faaliyetini başlatmış olması[73] yazılı hadis metinlerinin çoğalmasına vesile olmuştur. Hicri ikinci asırın başlarında başlayan bu faaliyet artık hadis rivayetinin vazgeçilmez vasıtası haline gelmiştir.[74] Bundan dolayı ilk asırda hadisler çoğunlukla şifahi olarak rivayet edilirken tedvin faaliyetinin başlamasıyla yani ikinci asrın başlarından itibaren yazılı rivayet dönemi başlamıştır.

III. HAYATI VE AİLESİ

A. DOĞUMU

Tâvûs b. Keysân'ın doğduğu yıl kaynaklarda tam olarak verilmeyip veya verilse de birbirinden farklı tarihler verilmesi onun doğum tarihini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Zirikli eserinde onun doğumunu hicri 33 vefatını ise 106 olarak zikretmektedir.[75] İmam Nevevî de onun yetmiş küsur sene yaşadığını ifade ederek Tâvûs'un bu tarihlerde doğduğunu beyan etmiştir.[76] Ayrıca bu görüşün aksine kaynaklarda, onun doksan yıl ömür sürdüğü ve hicri 106 senesinde vefat ettiğini ifade eden rivayetler de bulunmaktadır.[77] Bu durumda onun hicretin 16. senesinde doğduğu tespit edilmektedir. Bu rivayet Zehebî'nin görüşüyle de uyumluluk arz etmektedir. Nitekim o, Tâvûs'un Hz. Osman'in hilafeti döneminde veya daha önce doğmuş olabileceğini ifade etmektedir.[78] Yani Zehebî bu ifadesiyle Tâvûs'un doğumunun ya Hz. Osman'ın hilafet yıllarına (h. 24-36) denk geldiğini veya ondan daha önceki yıllara yani Hz. Ömer'in hilafetinin (h. 12-24) sonlarına doğru olabileceğinin ihtimalini vermektedir. Bu durum yukarıda beyan edildiği üzere Tâvûs'un doğumu hicri 16 olarak tayin edildiğinde Hz. Ömer'in hilafeti yıllarına denk geldiği görülmüş olacak ki bu da Zehebî'nin ifadesini doğrular niteliktedir.

Sonuç olarak Tâvûs'un doğumuyla alakalı gelen rivayetlerin birbirinden farklı olması onun doğum tarihini tam olarak tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Her ne kadar rivayetler arasında tercih imkanı bulunamasa bile onun en iyi ihtimalle iki görüşü de destekler mahiyette

[73] Darimî, "Mukaddime", 43; Buhârî, "İlim", 34.
[74] Fuat Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, OTTO Yayınları, Ankara 2016, s. 104.
[75] İbn Sa'd, et-*Tabakât*, V, 542; Zirikli, *el-A'lâm*, III, 224
[76] Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ'*, I, 251.
[77] Buhârî, *Tarihu'l-kebir*, IV, 365; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 373; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 10.
[78] Zehebi, *Siyer*, V, 38.

Hz. Osman'ın hilafet yıllarında doğmuş olabileceğini ortaya çıkarmaktadır. Bu da onun büyük sahabilerle görüşebileceği ihtimalini doğurmaktadır ki kaynaklar bunu doğrular niteliktedir. Nitekim onun bir rivayete göre hayatı boyunca elli diğer bir rivayete göre ise de yetmiş küsur sahabeyle görüştüğü[79] bilinmektedir.

B. İSMİ VE NESEBİ

Tâvûs b. Keysân[80]'ın kaynaklarda tam ismi "Ebû Abdurrahman Tâvûs b. Keysân el-Hemedânî el-Yemenî el-Cenedî el-Hımyerî el-Ebnâvî el-Havlânî"[81] olarak geçmektedir. Bazı kimselere göre onun isminin Zekvân lakabının ise Tâvûs olduğu zikredilmektedir. Çünkü Tâvûs lakabıyla lakaplanmasının sebebi onun kurra olmasından dolayıdır demişlerdir.[82] Ancak meşhur olan görüşe göre Tâvûs lakabı değil ismi olduğu şeklinde kaynaklarda geçmektedir.[83]

Tâvûs, dönemin Sâsânî hükümdarının Yemen'i kuşatmak için gönderdiği askerlerin soyundan gelen Cened bölgesine yerleşmiş Farisi kökenli bir ailenin çocuğudur.[84] Bundan dolayı, Tâvûs babası cihetiyle Farisi etnik kökene sahiptir. Tâvûs isminde geçen "Yemenî" nisbesini babası Keysân'ın Yemen'e taşınıp orada yaşamını sürdürmesine nisbetle veya Tâvûs b. Keysân'ın bizzat kendisinin Yemen'de doğup ve orada büyümesinden[85] dolayı aldığı söylenebilir. "Cenedi" nisbesini alması ise; Yemen'in meşhur şehri olan ve Tâvûs'un da ikamet ettiği Cened şehrinden dolayı aldığı kaynaklarda zikredilir.[86]

Bazı rical kaynakları onun ismini "Hımyeri" nisbesiyle birlikte zikretmektedirler. Onun Bahıyr b. Reysan el-Hımyeri'nin kölesi olduğunu ve bundan dolayı Hımyeri nisbesini

---

[79] Tavus; "50 sahabiyle karşılaşma imkânım oldu." demiştir. Bk. Mizzî, *Tehźîbü'l-Kemâl*, XIII,359. Bir başka rivayete göre ise; "Elli ila yetmiş arasında Peygamberimizin ashabıyla görüştüm." demiştir. Bk. Bâcî, et-Ta'dîl ve't-tecrîh, 607.

[80] İbn Sa'd, *et-Tabaḳât*, V, 537-542; Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, II, 275-276; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 365; V, 123; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 455, 550, 624; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 705-711; IV, 173-174 (İndeks); İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 500-501; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, IV, 3-23; Ahmed b. Abdullah er-Râzî, *Târîhu medîneti San'â'*, s. 324-329; Bâcî, *et-Ta'dîl*, II, 607-608; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, IV, 235; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 122; II, 320; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, II, 284-290; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, I, 251; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Ayân*, II, 509-511; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 357-374; Zehebî, *Siyer*, V, 38-49; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 341; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 94; V, 8-10

[81] İbn Sa'd, *et-Tabaḳāt*, V, 537; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 122; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 357

[82] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 358; İbn Hallikân, *Vefayat*, II, 510.

[83] Bk. Mizzî, *Tehzîb*, İbn Hallikân, *Vefayât*, II, 510.

[84] İbn Hallikân, *Vefayât*, II, 509; Kelebâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, I, 376; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 357; Zehebî, *Siyer*, V, 38; Bâcî, *et-Ta'dîl*, II, 607; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 512; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 8.

[85] Zirikli, el-*A'lâm*, III, 224; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 359; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, V, 8-10; Zehebi, *Siyer*, V, 39.

[86] Semani, *el-Ensab*, II, 96; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, I, 297.

aldığı söylenilmektedir.[87] Tâvûs'un velasının Hımyer kabilesine nispeti, bazı kaynaklara göre annesinin bu kabileden olmasına dayanmaktadır.[88] Yani Tâvûs'un Farisî babasının[89] bir Arap kabilesinden evliliği sebebiyle söz konusu vela gerçekleşmiştir (mevlâ er-rahim). Ne var ki onun etnik kökeniyle ilgili bu bilginin aksine -annesinin Farisî babasının ise Arap olduğunu belirten- nakiller de mevcuttur.[90] Bazı kaynaklar ise onu "el-Hemadânî" nisbesiyle de zikretmişlerdir. Onun velâ sebebiyle Yemen'de bulunan Hemdan kabilesine[91] ve Hevze el-Hemadânî nisbeli bir şahsa aidiyetinden de bahsedilir.[92] Bundan dolayı onun vela sebebiyle Hevze el-Hemadânî'ye nisbet edilmesinden dolayı bu nisbeyi aldığı söylenir.[93]

Tâvûs'un "Havlanî" nisbesine de sahip olduğu zikredilmektedir.[94] Bu nisbet ise Havlan[95] kabilesine aidiyetinden dolayı olduğu zikredilmektedir. [96] Bu nisbetin de vela sebebiyle olduğu tahmin edilmektedir. Zira Tâvûs'un oğlu Abdullah'dan nakledilen "biz Havlân'ın mevlası Hemdân'danız" sözü[97] iki kabile arasındaki ayrı bir velanın mevcudiyetini göstermektedir ki bu durumda zincirleme bir veladan bahsedilebilir. "Ebnâvî" nisbesi ise sadece Semani'nin, *el-Ensab* isimli eserinde geçmektedir.[98] Ancak eserin muhakkiki (Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani) el-Ebnavi nisbesinin yanlış olabileceği doğrusunun İbn Hacer'in *Tehzîbü't- Tehzîb*'de zikrettiği "el-Cenedî" yani Cened şehrine nisbelenmesinin daha doğru olduğunu dipnotta beyan eder.[99]

---

[87] Buhârî, *Tarihu'l-kebir*, IV, 365; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 357; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 8; Zehebi, *Siyer*, V, 38.

[88] Abdullah b. Tâvus: "Biz Farisiyiz ve biz kimseninde velası değiliz. Ancak Keysân, Hımyerî ailesine mensup olan ve Tâvus'un annesi olan kimseyle evlendi. Bundan dolayı onların velası oldu." Bk. Buhârî, *Tarihu'l-kebir*, IV, 365; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 710

[89] Zehebî, *Siyer*, V, 38-39; İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, I, 99

[90] İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr (nşr. Maufred Fleischammer), Kahire, 1379/1959, s.* 122; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 9.

[91] İbn Sa'd, et-Tabakât, V, 537.

[92] Bacî, *et-Ta'dil*, II, 607.

[93] Buhârî, *Tarihu'l-kebir*, IV, 365; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 511.

[94] Buhârî, *Tarihu'l-kebir*, IV, 365; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 511 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 500

[95] Havlan, Şam bölgesinde ikamet eden büyük bir kabiledir. Bkz. Semani, *el-Ensab*, II, 419. Bu kabilenin başı olan Havlan'ın asıl adı ise Efkele b. Amr. Mâlik'tir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 537; İbn Hallikân, *Vefayât*, II, 509, 511; Kelebâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, I, 411; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, IV, 365.

[96] Buharî, *Tarihu'l-kebir*, IV, 365; İbn Hallikân, *Vefayât*, II, 511.

[97] Buharî, *Tarihu'l-kebîr*, V, 123.

[98] Ebu Abdurrahman Tavus b. Keysan el-Hemedanî el-Yemenî el-Ebnavî el-Havlanî bk. Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 122.

[99] Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 122.

C. KÜNYESİ

Tâvûs b. Keysân'ın şöhret bulduğu künyesi Ebû Abdurrahman olmuştur.[100] Nitekim Zehebi eserinde Tâvûs'u şu ifadelerle tanıtmaktadır; "Yemenli alim fakih, önder olan Tâvûs b. Keysân Ebû Abdurrahman künyesiyle anılmaktadır."[101]Aynı şekilde Zehebî gibi birçok müellif Tâvûs b. Keysân'ın Ebû Abdurrahman künyesiyle künyelendiğini eserlerinde zikretmişlerdir.[102] Tâvûs b. Keysân biyografi eserlerinde çoğu kere bu künyeyle birlikte anılmıştır; ancak onun bu künyeyle künyelenmesinin sebebi olarak herhangi bir şey kaynaklarda zikredilmemektedir. Tâvûs'un bu künyeyle bilinmesi büyük ihtimalle onun Abdurrahman diye bir çocuğunun olduğu ve bundan dolayı bu künyeye sahip olduğu veya bu künyeyle bilinmesi oğlu Abdullah'ın doğmadan daha önceleri Tâvûs'un kullanıp sonradan değiştirmediği bir künye olduğu düşünülmektedir. Çünkü kaynaklarda, onun elinde yetişmiş, ondan dersler almış olan oğlu Abdullah'dan başka çocuğu zikredilmemektedir.

D. HAYATI

Büyük tabiîlerden olduğu kabul edilen Tâvûs b. Keysân ailesinin de yaşadığı Yemen'in Cened şehrinde ikamet edip orada hayatınının belli bir kısmını sürdürdüğü bilinmektedir.[103] Bunun yanında Tâvûs gerek ilmi olarak olsun gerek de ibadet amacıyla Mekke ve Medine'ye seyahatlerde bulunmak suretiyle Yemen dışına çıktığı bilinmektedir. Nitekim Tâvûs'un hemen her sene hac mevsiminde Mekke ve Medine'ye uğradığı kaynaklarda geçmektedir.[104] Kaynaklarda onun 40 defa hac için Mekke'ye gittiği zikredilmektedir.[105] Ayrıca Yemen'de yaşamakla birlikte zaman zaman hocası Abdullah b. Abbas'ın bulunduğu Mekke'ye ve Zeyd b. Sâbit'in yaşadığı Medine'ye ilmi seyahatlerde de bulunduğu kaynaklarda geçmektedir.[106]

Tâvûs b. Keysân Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe ve Ebû Hureyre gibi birçok önde gelen sahabeyle görüşüp, onların ilim halkalarına katıldığı bilinmektedir. Bir

---

[100] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 537; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, IV, 365; *Tarihu'l-sağîr*, I, 287; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 705; Zehebi, *Siyer*, V, 38.

[101] Zehebi, *Siyer*, V, 38.

[102] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 537; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 365; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh,* I, 705; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, II, 284.

[103]İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 537; Zirikli, *el-A'lâm*, III, 224; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 359; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 8-10; Zehebi, *Siyer*, V, 39.

[104] Zehebî, *Siyer*, V, 45; *Tezkire*, I, 90.

[105] Ebû Nuaym, Hılyetü'l-Evliya, IV, 3; Mizzî, Tehzîb, XIII, 361; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 9; Zehebi, *Siyer*, V, 47.

[106] Zehebî, *Siyer*, V, 39.

rivayete göre hayatı boyunca elli diğer bir rivayete göre ise de yetmiş küsur sahabiyle görüşmüştür.[107] Tâvûs'un hayatı boyunca bu çoğunlukta sahâbe ile görüşmesi onu ilmi bakımdan ileri seviyelere taşımıştır. Tâvûs'un doğumu Hz. Ömer veya Hz. Osman'ın hilafeti yıllarıa tekabül etmesinden ötürü daha sonraki yıllarda ortaya çıkan fitne hadislerine şahid olduğu bilinmektedir. Bu fitne ortamının getirdiği kargaşadan kendini korumak amacıyla insanlarla ve devlet ricaliyle pek ilişki içerisinde olmamayı tercih etmiştir. Nitekim Süfyân es-Sevri Tâvûs'un yaşantısı ile ilgili olarak: "Tâvûs sürekli olarak evinde otururdu. Bir keresinde ona; niçin her zaman evde oturuyorsun? diye sorulduğunda buna: "İnsanların fesadı ve devlet adamlarının zulmü sebebiyle evde oturmayı tercih ediyorum",[108] karşılığını vermiştir.

Tâvûs'un devlet idaresinde bulunan kimselerden hoşlanmadığı ve onların zulümlerine daima karşı gelmek suretiyle tepkisini ortaya koyduğu bilinmektedir. Tâvûs her ne kadar devlet idarecilerinden pek hoşlanmasa, onlardan uzak durmaya çalışsa da ilmî faaliyetlerinin yanında Tâvûs'un San'a ve Cened'de kâdılık görevinde bulunduğu[109] ve Emevîler'in Yemen valisi Muhammed b. Yûsuf es-Sekafî'nin yanında âmil (vergi memuru) olarak görevlendirildiği kaynaklarda zikredilmektedir.[110] Ömrünün son yıllarını Mekke'de geçirdiği[111] bilinen Tâvûs'un hac esnasında orada vefat ettiği bilinmektedir.[112]

E. AİLESİ

Tâvûs'un ailesi hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamakla birlikte tarih, tabakat kitaplarında şu bilgilere rastlanılmaktadır; Tâvûs'un babası Keysân, Fars asıllı birisi olup, dönemin kisrası (İran kralı), Yemeni Habeşlilerden kurtarmak için onu, komutan Seyf b. Zûyezen'la birlikte ona yardımcı olması için gönderdiği bilinmektedir.[113] Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere babasının askeri bir görevde bulunan komutan olduğu düşünülmektedir. Tâvûs'un babası Yemen'e göç etmeden önce İran'da Nemr b. Kâsıt kabilesine mensubiyeti olduğu bilinmektedir.[114] Zannedildiği gibi Ebna'dan değildir.[115] Babası Keysân İbn Hevze el-

[107] Tavus: "Elli sahabeyle karşılaşma imkânım oldu." Bk. Mizzî, *Tehzîb*, XIII,359. Bir başka rivayete göre ise; "Elli ila yetmiş arasında Peygamberimizin ashabıyla görüştüm." Bk. Bâcî, *et-Ta'dîl*, 607.
[108] Ebû Nuaym, *Hılye*, IV, 4.
[109] İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkiîn*, I, 24.
[110] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 541.
[111] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 542; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 509.
[112] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 542
[113] Zehebi, *Siyer*, V, 38; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 357.
[114] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 537; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 358.

Hemadani ailesinin mevlası olduğu ve bunun sonucunda Yemen'in Cened şehrine yerleştiği kaynaklarda zikredilmektedir.[116] Annesi ise Ebnâ'daki Farisilerden olduğu kaynaklarda zikredilmekle birlikte[117] Tâvûs'un ailesinin etnik kökeniyle ilgili bu bilgilerin aksine - annesinin Farisî babasının ise Arap olduğunu belirten- nakiller de mevcuttur.[118]

Kaynaklarda Tâvûs'un Abdullah isminde oğlundan söz ediliyorsa da Ebû Abdurrahman[119] künyesiyle anılması onun bu isimde başka bir oğlunun olabileceğini de akla getirmektedir. Ancak kaynaklarda oğlu Abdurrahman hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Diğer oğlu Abdullah b. Tâvûs ise; babası gibi ilimle meşgul olduğu ve ilmi muhitte tanınan bir kişiliğe sahip olduğu bilinmektedir.[120] Bizzat babası ilmi bakımdan yetiştirmiş ve kaynaklarda babasının talebeleri arasında zikredilir hale gelmiştir.[121] Abdullah b. Tâvûs öncelikle babasından olmak üzere bazı tabiîn alimlerinden hadis dinlemiş, kendisinden de bir çok hadis talebesi rivayette bulunmuştur.[122] Ayrıca o, Tâvûs'tan en çok rivayette bulunan talebelerinden kabul edilmiştir. Talebeleri bölümünde[123] kendisi hakkında daha geniş bilgi verilecektir.

F. VEFATI

Tâvûs'un vefat tarihiyle ilgili farklı bilgiler bulunmakla birlikte, kaynaklar genellikle hicri 106 yılını işaret etmektedirler.[124] Ayrıca 101[125], 104[126], 105[127], 110 civarı[128] da kaynaklarda vefat tarihi olarak zikredilir. Ancak kaynaklar, meşhur ve sahih olan görüşe göre

---

[115] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 537 Ebnâ; İranlı askerlerin Yemenli kadınlarla evlenmesi sonucunda doğan etnik ve sosyal zümreye verilen isimdir. Elli yıl kadar devam eden Yemen'deki Sasani hakimiyeti sırasında İranlı asker, memur ve idarecilerin yerli kadınlarla evlenmeleri sonucunda yeni ve oldukça kalabalık bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır. Ebnâ (oğullar) adı verilen siyasi ve askeri gücü elinde bulunduran bu zümre kültür bakımından zamanla Araplaşmıştır. Bk. Mustafa Fayda, "Ebnâ", *DİA*, X, 79.

[116] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 537

[117] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 358.

[118] İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 122; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 9.

[119] İbn Sa'd, *et-Tabaḳat*, V, 537; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 365; *Tarihu'l-sağîr*, I, 287; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 705; Zehebi, *Siyer*, V, 38.

[120] Zehebi, *Siyer*, VI, 103

[121] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 358; Zehebi, *Siyer*, V, 39.

[122] Zehebi, *Siyer*, VI, 103; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 174.

[123] Abdulllah b. Tavus'un hayatı bölümü s. 44.

[124] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 542; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 608; İbn Hallikân, *Vefayât*, II, 509; Zehebi, *Siyer*, V, 45; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 9.

[125] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 9.

[126] İbn Hallikân, *Vefayât*, II, 509.

[127] Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 16; Zehebi, *Siyer*, V, 4

[128] Nevevi, *Tehzîbu'l-esmâ*, I, 251; Zehebi, *Siyer*, V, 49.

Tâvûs'un, Hicri 106 senesinde vefat ettiğini tayin ederler.[129] Hatta İmam Zehebî eserinde onun vefatının hicri 106 olmasında herhangi bir şüphe olmadığının kesin olduğunu ve hicri 110 civarlarında vefat etti şeklindeki görüşün ise de şaz olduğunu belirtmektedir.[130] Aynı şekilde Tâvûs'un cenazesine katılan İbn Şuzeb bizzat kendisi Tâvûs'un vefatıyla alakalı şöyle demektedir: "Tâvûs'un Mekke'de 106 senesinde cenazesine katıldım. İnsanlar onun için şöyle diyorlardı: 'Allah sana rahmet etsin ey Ebû Abdurrahman! 40 kere hacca gitti', diyorlardı."[131] Netice olarak hicri 106 yılında vefat ettiğine dair rivayetlerin daha çok olması ve bu rivayetlerin alimlerin tercihine mazhar olması bakımından 106 yılının daha isabetli olacağı düşünülmektedir.

Vefat yeri olarak ise; Mekke'de vefat ettiğine dair kaynaklar üzerinde hemfikirdir.[132] Ancak Mekke'nin hangi bölgesinde vefat ettiğine dair gelen rivayetin senedindeki ravisinde tam olarak nerede vefat ettiğine dair bir teredütlük hali vaki olduğu tespit edildiğinden dolayı vefat yeri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Rivâyete göre Tâvûs'un Mina'da veya Müzdelife'de vefat ettiği bildirilmektedir.[133] Ayrıca birçok müellife göre Tâvûs'un hacda tevriye gününden bir gün önce Mekke'de vefat ettiğini dair bilgi de bulunmaktadır.[134] Tâvûs hacda tevriye gününde bir gün önce Mekke'de vefat ettiğinden dolayı o yıl hac farizasını eda etmek için gelen Emevi halifesi Hişam b. Abdülmelik Tâvûs'un cenaze namazını kıldırmıştır.[135] Tâvûs, vefat etmeden önceki son halinde bile elinde geldiğince ibadetlerini aksatmadan yaptığı bilinmektedir. Nitekim Leys b. Sa'd, Tâvûs'un ölümüne neden olan hastalığı sırasında yattığı yatağın üzerinde ayakta namaz kıldığını ve yatağın üzerine secde ettiğini aktarmaktadır.[136] Tâvûs vefat ettiğinde kaç yaşında olduğuna dair farklı rivayetler gelmektedir. Bazı kaynaklara göre onun 70 küsur[137] yaşında, bazılarına göre ise; 90 yaşında[138] vefat ettiği zikredilmektedir.

[129] Nevevi, *Tehzîbu'l-esmâ*, I, 251; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 361; Zehebi, *Siyer*, V, 49.
[130] Zehebi, *Siyer*, V, 49.
[131] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 542; Bâcî, *et-Ta'dîl*, II, 608; İbn Hallikân, *Vefayat*, II, 509; Zehebi, *Siyer*, V, 45; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 9.
[132] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 542; İbn Hallikân, *Vefayat*, II, 509; Ebu Nuaym, *Hılye*, IV,3.
[133] Ebu Nuaym, *Hılye*, IV,3; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 373; Zehebi, *Siyer*, V, 45.
[134] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 542; *Vefayat*, II, 509; Ebu Nuaym, *Hılye*, IV,3;
[135] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 542; Zehebî, *Siyer*, V, 45.
[136] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 542
[137] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 542; Zehebî, *Siyer*, V, 45.
[138] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 365; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 373; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 10.

IV. KİŞİLİĞİ

A. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Tabiînin önemli simalarından kabul edilen, ilimle ameli kendisinde birleştirmiş olan Tâvûs b. Keysân, yaşadığı dönemde ilmi kişiliğiyle ön plana çıkmış önemli tabiin alimlerinden birisidir. Birçok sahabenin ilmini kendinde toplamış, ayrıca tabiînin büyüklerinden de istifade etmiş olan Tâvûs hadis ilmi başta olmak üzere fıkıh ve tefsir, kıraat gibi İslami ilimlerin hemen hepsinde iyi bir eğitim almıştır.

Tâvûs b. Keysân Abdullah b. Abbas, Hz. Aişe ve Ebû Hureyre gibi hadis rivayetinde muksirûn olarak kabul edilen sahabiler başta olmak üzere birçok sahabeyle görüşüp, onlardan ilim öğrenmiştir.[139] Kendisinin bizzat ifade ettiği üzere bir rivayete göre hayatı boyunca elli diğer bir rivayete göre ise de yetmiş küsur sahabeyle görüşmüş[140] olması onun ilmî muhitte tanınır bir kişiliğe sahip olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. O, özellikle İbn Abbas'ın önde gelen talebelerinden sayılmaktadır. Nitekim rivayet ettiği hadislerin çoğu İbn Abbas tarikiyle gelmesi onun, İbn Abbas'ın ilim halkasında uzun süre bulunduğunu göstermektedir. Zîra onun Yemenli olmasına rağmen Mekke'de ilim meclisi kuran İbn Abbâs'ın yanında uzun bir süre kaldığı ondan çokça istifade ettiği bilinmektedir.[141] Ayrıca Ebû Hureyre'nin altı kişi olarak zikredildiği seçkin talebeleri (ashâbu Ebû Hureyre) arasında Tâvûs'un da geçmesi[142] onun ilmi olarak hangi kaynaklardan beslendiğini dikkatlerimize sunması açısından önemlidir.

Sufyân b. Uyeyne Abdullah b. Yezîd'e "İbn Abbas'ın yanına kiminle giriyorsun" dedim. Ata ve sıradan insanlarla (avamla) birlikte giriyorum. "Ya Tâvûs kiminle giriyor?" diye sordum. O da "Tâvûs, özel kişilerle (havasla) giriyordu" ifadesini kullanarak onun İbn Abbas'a ne derece yakın olduğunu ve onun seçkin talebeleri arasında olduğunu vurgular. "İmam", "fakih" ve "hafız" ünvanlarıyla nitelenen Tâvûs b. Keysân'ın[143] hadisleri lafzen rivayetine önem verdiği ve bu hususta oldukça titiz davrandığı görülmektedir. Nitekim söz

---

[139] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 358; Zehebî, *Siyer*, V, 39.
[140] Tavus: "Elli sahabeyle karşılaşma imkânım oldu." Bk. Mizzî, *Tehzîb*, XIII,359. Bir başka rivayete göre ise; "Elli ila yetmiş arasında Peygamberimizin ashabıyla görüştüm." Bk. Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, 607.
[141] Zehebî, *Siyer*, V, 39.
[142] Hatip el-Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd ev medîneti's-selâm, I-XIV, Beyrût, ts, Kâhire 1349/1931'den ofset.*, V, 333.
[143] Zehebî, *Siyer*, V, 38; *Tezkire*, I, 90; Suyûtî, *İs'âf el-mubatta' bi ricâli'l-muvatta'*, 14.

konusu hassasiyet sebebiyle kendisi hakkında "o aramızda Basra'daki İbn Sîrîn gibidir" denilmiştir.[144]

Tâvûs, derin ilmi birikime sahip olmasına rağmen hemen her konuda fetva vermekten kaçındığı bilinmektedir. Nitekim Hanzala b. Ebû Süfyan'ın "Tâvûs'dan daha çok "bilmiyorum" diyen alim görmedim"[145] ifadelerini kullanarak Tâvûs'un bilmediği veya bilse bile derin vukufiyete sahip olmadığı alanlarda yanlış fetva veririm korkusuna binaen konuşmadığını vurgular. Tâvûs'un ilmi bakımdan tesebbüt sahibi birisi olduğunu görmemiz açısından hadis rivayeti konusundaki titizliği övgüye şayandır. Nitekim Tâvûs hadislerin rivayeti konusunda çok titiz davranmıştır ki, bir harfin dahi unutulmasına tahammülü olmamıştır. Bu konudaki hassasiyetini Tavus şöyle dile getiriyor: Habib b. Ebî Sâbit der ki, Tâvûs bana şöyle dedi: "Sana bir hadis aktardığım zaman, onu emin olarak aktarırım. Aktardığım hadis hakkında başkalarına bir şey sorma!"[146] diyerek hadis rivayetinde her ravinin sahip olması noktasında istenilen ilmi disiplin olarak tesebbüt ve titizliğe dikkat ettiği anlaşılmaktadır.

Yaşadığı devirdeki insanların ondan dua beklemeleri[147] kendisine insanların değer verdiğini, dolayısıyla bu durum da, onun etkili ve güvenilir bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta İbn Abbas ondaki meziyetlerin farkına varmış olmalı ki, onun hakkında şöyle demiştir. "Ben Tâvûs'un cennetliklerden olduğunu zannediyorum.[148] Habib b. Ebi Sabit, Tâvûs b. Keysân'ın ilmi kişiliği ve fazileti hakkında şunları söylemektedir: Benim yanımda beş kişi bir araya gelmiştir ki, onlar gibisi başka bir yerde asla bir araya gelmemiştir. Onlar: Ata, Tâvûs, Mücahid, Said b. Cübeyr ve İkrime'dir.[149]

Tâvûs ilme olan düşkünlüğüyle ve ilme mani olabilecek şeylerden uzak durmayı tercih eden kimselerden olduğu bilinmektedir. Hatta o kadar ki sürekli olarak; "Allah'ım beni

---

[144] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 541; Zehebî, *Siyer*, V, 39; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, III, 9. İbn Sirin'in (ö. 110/728) lafzan rivayetteki titizliği konusunda bk. İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VII, 194.

[145] Zehebî, *Siyer*, V, 43.

[146] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 541; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, (nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs), I-III, Beyrut 1408/1988, I, 281; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 360; Zehebî, *Siyer*, V, 46; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 9; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye'*, IX, 249.

[147] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 541; Mizzî, *Tehzî*b, XIII, 364.

[148] Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 4; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 359; Zehebî, *Siyer*, V, 39, İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 9.

[149] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye'*, IX, 248; Zehebî, *Siye*r, V, 47.

mal ve evlat çokluğundan mahrum et, ilim ve amel ihsan et", diye dua edermiş.[150] Yine Tâvûs ilmini ve doğru bildiğini açıkça söylemek adına kimsenin boyunduruğu altına girmekten hep uzak durmuş bunun sonucu olarak da daima Tâvûs kimseden korkmadan bildiklerini insanlara çekinmeden anlatmıştır. Nitekim iktidara bağımlı hale gelmemek ve bildiklerini özgürce söyleme olanağı elde etmek amacıyla hükümdarlardan uzak duran üç kişiden[151] biri olarak Tâvûs'un da zikredilmesi onun, ilmi her türlü makam mevkiye karşı üstün tuttuğu sonucuna ulaştırmaktadır. Tâvûs ilme düşkünlüğü kadar ona saygı göstermesini de bilmiştir, saygı da kusur edenleri görünce de memnuniyetsizliğini belli etmiştir. Rivayet edildiğine göre; bir gün Kur'ân'ı Kerîm'i satan bir topluluğun yanından geçen Tâvûs, bu durum karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve "İnna lillahi ve inna ileyhi raciûn" diyerek[152] oradan uzaklaşmış ve bu olumsuz gördüğü duruma karşı tepkisini ortaya koymuştur.

Tâbiûn âlimleri içerisinde en bilgili kimselerden kabul edilen Tâvûs'un, Kur'ân ilmi dışında Tevrat ve İncil kültürüne de iyi derecede vakıf olduğunu söylemek mümkündür. Ondan nakledilen bir rivâyette, Ebû Abdillâh eş-Şâmî'nın bir konuda bilgi almak için Tâvûs'a geldiği ve Tâvûs'un ona: "Eğer istersen bu celsede sana Kur'ân, Tevrat ve İncil'i öğretirim" dediği ifade edilmiştir.[153] Daha önce de belirtildiği üzere Kur'ân'ı Kerîm'i çok güzel okuduğundan ve onun kırâatini iyi bildiğinden dolayı kendisine "Tâvûsü'l-kurrâ" lakabının[154] verilmesi bir nevi onun her alanda döneminin yetkili ilim adamlarından olduğunu hissettirmektedir. Aynı şekilde Tâvûs'un Mekke'de bir müddet yaşayıp hatta bir süreliğine Mekke müftüsü olarak da görev yapması[155] ve bazı kimselerin onun için; kendi zamanında haram ve helali en iyi bilen tabiîndir[156] gibi övgü ifadeleri kullanmaları onun döneminde ne derece yetkili ve önde gelen âlimlerden olduğunu göstermektedir.

Tâvûs sadece yaşadığı dönemdeki halk tabakasının saygısına mazhar olmamış; bilakis o kendi döneminde yaşayan âlimlerin onun ilmi kişiliği ve fazileti hakkında övgü dolu

[150] Ebu Nuaym, *Hılye,* IV,9; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye'*, IX, 249.
[151] Sufyan b. Uyeyne; "Hükümdarlardan uzak duran 3 kişi var; Ebû Zer, Tâvûs b. Keysân ve Sufyân es-Sevrî'dir". Bak. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 10.
[152] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 540.
[153] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 361; Zehebî, *Siyer*, V, 47.
[154] İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 510; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 358; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 512.
[155] İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkiîn*, 24.
[156] Şirazi, Ebi İshak Cemâleddin İbrâhim b. Ali b. Yûsuf, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 2011, s. 73; İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, I-XI, (nşr. Abdulkadir Arnaût-Mahmûd Arnaût), Dârü İbn Kesîr, Beyrut 1986., I, 134.

ifadeler kullanmaları ona olan saygı ve ta'zimi göstermesi açısından önemlidir. Nitekim onun hakkında "Hiç kimse ilmi, Tâvûs ve Mücahid b. Cübeyr kadar Allah rızası için arzulamamıştır"[157] denilmesi bir nevi onun ilim elde etmede asıl gaye olan Allah rızasını çabaladığı dönemindeki âlimler tarafından dikkat çekilmiştir. Aynı şekilde o, ilmin kendisine kazandırdığı birçok meziyetle anılmaktadır. "Tâvûs'u gören kesinlikle yalan söz söylemeyeceğine kanaat eder."[158] diyen İbn Şihab ez-Zührî, "Tâvûs gibisini kesinlikle görmedim."[159], "Şüphe yok ki aramızda Tâvûs'tan daha doğru dürüst kimse yoktur."[160] diyen meşhur talebelerinden Amr b. Dinar onun ilmi ve ahlaki dürüstlüğünü ortaya koymaları bakımından dikkate değerdir.

1. Tefsir ilmindeki yeri

Tâvûs b. Keysân hadis, fıkıh alanlarında adından söz ettirdiği gibi tefsir alanında da adından çokça söz ettirmektedir. Tâvûs, daha önce de zikredildiği üzere İbn Abbas'ın önde gelen talebeleri arasında zikredilmektedir. Tâvûs, hocası İbn Abbas'dan diğer ilimleri tahsil etmekle birlikte ondan tefsir ilminin altına girecek ilimleri de öğrendiği kaynaklarda zikredilmektedir.[161] İbn Abbas'ın Mekke'de ekol haline getirdiği Mekke tefsir ekolü arasında Tâvûs'un da isminin zikredilmesi[162] onun tefsir ilmiyle ilgili söz sahibi olduğunu göstermektedir. Nitekim Tâvûs'un da bizzat kendisinin temsil ettiği Mekke ekolünü İbn Teymiye "Tâbiûn arasında tefsir konusunda en bilgili kişiler"[163] olarak nitelendirmesi ve bazı tefsir alimlerine göre, "âyetlerin manasını ve lugavî özeliklerini öğrenmek isteyenler Mücâhid, İkrime ve Tâvûs'a kadar olan rivâyet zincirlerini bilmeleri gerekmektedir."[164] gibi ifadeler kullanmaları Tâvûs'un tefsir ilmindeki yerini göstermesi açısından kayda değerdir.

Tâvûs ilim olarak tefsirin kendisini tahsil etmekle kalmayıp ayetleri tefsir ederken ihtiyaç duyduğu yan dalları da tahsil etme konusunda ihmalde bulunmamıştır. Bundan dolayı

---

[157] Ahmed b. Abdullah er-Râzî, *Târîhu medîneti San'â'*, s. 509.
[158] Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 9; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye'*, IX, 249; Zehebî, *Siyer*, V, 43, İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 10.
[159] İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 509; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 359; Zehebî, *Siyer*, V, 46.
[160] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 359; Zehebî, *Siyer*, V, 46.
[161] Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I-II, Dârü'n-Nevâdir, Kuveyt 2010/1431, I, 69 vd.
[162] Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî ulumi'l-Kur'an*, Mektebetu Dari't-Türâs, Kahire 2007, II, 242.
[163] Süyûtî, *el-İtkân*, II, 242.
[164] Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 188.

onun belli bir süre kıraat ilmiyle uğraştığı kaynaklarda zikredilmektedir.[165] Nitekim daha önce de belirtildiği üzere Kur'ân'ı Kerîm'i çok güzel okuması ve kırâati iyi bilmesinden dolayı kendisine "Tâvûsü'l-kurrâ" lakabının[166] verilmesi onun bu alandaki yetkinliğine işaret etmesi açısından kayda değerdir. Tâvûs kıraat ilmini de hocası İbn Abbas'dan tahsil ettiği bilinmektedir.[167] Yine o ayetlerin tefsirine yardımcı olması açısından Tevrat ve İncili bildiği aktarılmaktadır.[168] Ancak o, isrâîlî bilgileri rivayet etmeme konusunda ki hassasiyetiyle ön plana çıkmasından ötürü kaynaklarda isrâîlî rivâyetler konusunda ismine çok az rastlanılan müfessirler arasında Tâvûs b. Keysân'ın da olduğunun aktarılması[169] bu amaca binaen olduğu düşünülmektedir. Onun oğlu Abdullah b. Tâvûs'dan nakledilen bir rivayete göre kendisinden bir konuda bilgi almak için gelen bir kişiye Tâvûs'un "Eğer talep edersen sana bu ilmi ortamda Kur'ân, Tevrat ve İncil'i öğretirim."[170] gibi ifadeyi beyanda bulunması onun Kur'an'ın yanında ehl-i kitabın kutsal kitapları olan Tevrat ve İncili'de iyi derecede bildiğini göstermektedir.

İbn Abbas'ın önderliğinde kurulan ve talebeleriyle devam ettirilen Mekke medresesi, İslami ilimlere özellikle de tefsire büyük katkıda bulunmuştur. İbn Abbas'tan aldıkları ilmi talebeleri rıhleler aracılığıyla veya daha sonradan ikamet ettikleri yerlerde kurdukları ilim meclislerinde öğreterek bu ekolün ilmi birikimini farklı yerlere aktarmışlardır. İşte Mekke ekolünün önde gelen tabiîn âlimlerinden olan Tâvûs'un da İbn Abbas'dan aldığı ilmi hazineyi memleketi olan Yemen'de yayılmasında büyük rolü olduğu inkâr edilemez. Özellikle de Mekke ekolünün tefsir yöntemini oraya taşıdığı kaynaklarda zikredilmektedir.[171] Nitekim Abdullâh Muhammed Selkînî Tâvûs'un tefsir görüşleri hakkında yaptığı araştırma neticesinde şu sonuca ulaşmıştır: "Tefsir kaynaklarına göz atıldığı zaman Tâvûs'un görüşleri bir elin beş parmağını geçmeyecek şekilde o kadar azdır. Onun yaptığı tefsirler hocası İbn Abbas'ın tefsirleriyle büyük ölçüde benzerlik taşıdığı sonucuna varılmıştır. Nitekim bundan dolayı Tâvûs, bir nevi hocası İbn Abbas'ın tefsirdeki ravisi konumunda kaldığı şeklinde yorumlar

[165] Ednevî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, 276.
[166] İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 510; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 358; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 512.
[167] Ednevî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, 276.
[168] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 361; Zehebî, Siyer, V, 47.
[169] Nur Ahmet Kurban, *İlk Dönem Tefsir Hareketleri -Mekke Ekolü Örneği*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 77.
[170] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 361; Zehebî, *Siyer*, V, 47.
[171] Muhammed b. Ali el-Hudayrî, *Tefsîru't-Tâbiîn*, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1420/1999, I, 538.

yapılmasına sebep olmuştur."[172] Selkînî'nin bu sonuca varması onun tefsir ilminde kendine ait müstakil olarak görüş beyan etmediği genel itibariyle hocası İbn Abbas'ın görüşlerini aynen veya benzer şekilde rivayet ederek tefsir faaliyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tâvûs b. Keysân'dan bizlere kadar ulaşan tefsir rivayetlerinin, az olduğunu ve genellikle İbn Abbas'ın tefsirdeki ravisi konumunda kaldığı beyan edilmişti. Bu çerçevede onun üzerinde durduğu ağırlıklı konu; nüzul sebepleridir. Örneğin, ondan bizlere ulaşan bir rivayete göre Hz. Peygamber'e bir adam gelerek şöyle demiştir: "Ey Allah Rasulü! Ben cihad etmeyi ve Allah katındaki derecemin, mevkimin ne olduğunu bilmeyi seven bir insanım." Hz Peygamber bu adama daha cevap vermeden şu ayet nazil olmuştur:[173] "De ki; Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) Bana, İlah'ınızın, sadece bir İlah olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rab'bine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rab'bine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."[174]

Tâvûs'un tefsirde takip ettiği bir başka yol ise; ayette geçen mutlak bir hususu takyit ederek açıklamaktır. Mesela Bakara suresinin 184. ayetinde geçen, -فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ- (Kim bir iyilik yaparsa o kendisi içindir.) خَيْر (iyilik) kelimesini, Tâvûs "yoksulları doyurmak" şeklinde açıklamıştır.[175]Tâvûs b. Keysân bazen de mübhem hususları açıklayarak ayetleri tefsir etmeye çalışmıştır. Bu hususa örnek olarak şu ayeti verebilir: "Kim de vasiyet edenin bir hata veya günah işlemesinden korkar da (tarafların) aralarını düzeltirse…"[176] şeklinde devam eden ayeti Tâvûs, kendisine işaret edilen ancak mübhem olarak bırakılan kişinin; "torununa vasiyet eden adam" olduğunu açıklayarak[177] tefsir etmiştir.

Görüldüğü üzere Tâvûs tefsir ilminde İbn Abbas'ın önde gelen talebeleri arasında bulunmasına rağmen kendi yaptığı tefsir örneği bir elin beş parmağını geçmeyecek şekilde az olması hasebiyle İbn Abbas'ın tefsirdeki ravisi konumunda kaldığı şeklinde yorumlar yapılmasına sebep olmuştur. Ayrıca yaptığı tefsir örneklerine bakıldığında hem rivayet hem de dirayet tefsir örnekleri göze çarpmaktadır.

---

[172] Selkînî, *Habru'l-Ümme Abdullâh b. Abbâs ve Medresetuhu fi't-Tefsîri bi Mekke*, Kâhire 1406/1986, s. 124.
[173] Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXVI, Kâhire 1422/2001., XVI, 40.
[174] Kehf 18/110.
[175] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 142.
[176] Bakara 2/182.
[177] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 125.

2. Fıkıh ilmindeki yeri

Mekke ve Yemen ülkesinin fakihi olarak bilinen Tâvûs b. Keysân[178] diğer ilimlerde olduğu gibi yaşadığı dönemde fıkıh ilminde de önde gelen şahsiyetler arasında sayılmıştır.[179] Nitekim Zehebî onu tanıtırken "Yemen ehlinin üstadıydı, orada bulunanların bereketiydi, fakihiydi. Onun büyük bir şanı şerefi vardı"[180] diyerek onun fakihliğini ön plana çıkarmıştır. Yine aynı şekilde yaşadığı devirdeki bazı kimselerin onun için; "kendi zamanında haram ve helali en iyi bilen tabiindir."[181] şeklinde görüş bildirmeleri onun, kendi döneminde fıkıh ilminde önde gelen şahsiyetlerden olduğunu ve derin fıkhî birikime sahip olduğunu hissettirmektedir.

Tâvûs, derin ilmi birikime sahip olmasına rağmen hemen her konuda fetva vermekten kaçınmıştır. Nitekim Hanzala b. Ebû Süfyan'ın "Tâvûs'dan daha çok 'bilmiyorum' diyen alim görmedim."[182] ifadelerini kullanarak Tâvûs'un bilmediği veya bilse bile derin vukufiyete sahip olmadığı alanlarda yanlış fetva veririm korkusuna binaen konuşmadığını vurgulamıştır. Ayrıca Tâvûs burada ilmin gereğince davranıp hemen her konuda konuşmayıp sadece bildiği konularda konuşarak "bilmiyorum" deme meziyetini elde etmesiyle ilim talebelerine örneklik teşkil ettiği görülmektedir.

Tavûs kendisinden fetva almak için gelen kimsenin soru sorma şekline göre sorusuna cevap vermiştir veya vermediği bilinmektedir. Mesela fetva almaya gelen kimse hileli bir şey için fetva almak ister veya sorduğu soru aşağılamak ve küçük düşürmek tarzında olduğunu anlarsa o kişiye fetva vermeyip tam tersine ona kendi uslubunca cevap verme yolunu tutmuştur. Ancak soru soran bunların dışında yani sırf öğrenmek veya ihtiyacından dolayı soru sormaya gelmişse Tâvûs ilminin gereğince ona cevap verme konusunda çaba sarfetmiştir.[183]

Tâvûs diğer mevali alimler gibi hocalarından özellikle de sahabe hocalarından öğrenmiş olduğu ilmi birikimi kendi memleketi olan Yemen'e taşımasını bilmiştir. Orada ilmi bir meclis oluşturarak bu bilgilerin oraya da intikalini sağlamıştır. Nitekim Zeyd b. Eslem; (ö.

[178] Zehebi, *Siyer*, V, 39.
[179] İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 281.
[180] Zehebi, *Tezkire*, I, 90.
[181] Şîrâzî, *Tabakatü'l-fukahâ*, s. 73; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, I, 134.
[182] Zehebî, *Siyer*, V, 43.
[183] İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *Fıḳhü Tâvûs b. Keysân*, s. 29.

182/798) "Abadile (dört Abdullah İbn Abbâs, İbn Ömer, İbn Zübeyr, İbn Amr) vefat ettikten sonra fıkıh bütün beldelerde mevaliye intikal etmiştir. Mekke'de Atâ, Yemen'de Tâvûs, Yemâme'de Yahya b. Ebî Kesîr, Basra'da Hasan Basrî, Kûfe'de İbrahim en-Neha'î, Şam'da Mekhul Horasan'da 'Atâ el-Horasânî bulundukları beldelerin fakihleriydi. Bu durumdan sadece Medine şehri müstesnadır. Çünkü buranın fakihi bir Kureyş'li arap olan Sa'id b. Müseyyeb idi."[184] diyerek Tâvûs'un hocalarından aldığı ilmi birikimi özellikle de fıkıh birikimini taşıması, Yemen'e nakletmesi ilmin yayılması açısından dikkate değerdir.

İktidara bağımlı hale gelmemek ve bildiklerini özgürce söyleme olanağı elde etmek amacıyla hükümdarlardan uzak duran üç kişiden[185] birisinin de Tâvûs olduğunu daha önce zikretmekle birlikte Tâvûs'un Mekke'de bir müddet yaşayıp hatta bir süreliğine Mekke müftüsü olarak da görev yapması[186]aynı şekilde İbn Hazm'ın da onu Mekke'nin fakihi ve müftüleri arasında onu da sayması[187] onun yeri geldiğinde kendisine ihtiyaç duyulması halinde müftülük, kadılık gibi görevlerde bulunarak fıkhi birikiminden kamunun da yararlanmasına olanak sağladığı görülmektedir.

Tâvûs hüküm verirken tam bir fakih gibi davrandığı ve hükümlerin gayelerini de göz önünde bulundurduğu söylenebilir. Nitekim talebesi Leys b. Ebû Süleym; Tâvûs ilminin genişliği ve fıkhi melekesinden ötürü insanlar bir konuda sıkı (katı) davrandığında o ruhsat tarafını seçerek onu insanlara kolaylaştırırdı, eğer insanlar bir konuda gevşek davranıp işin ruhsat tarafıyla hep ilgilenirlerse de o zaman Tâvûs o konuda biraz daha titiz davranıp sıkılaştırma yoluna giderdi.[188]diyerek Tâvûs'un ilmin gereğince azimet ve ruhsat tarafını dengede tutan fakihlerden olduğunu bizlere bildirmektdir. Tâvûs'un bu meziyette olması hocalarının etkisi olduğu düşünülmektedir. Nitekim fıhkî konularda sıkı (katı) davranmasıyla şöhret kazanmış Abdullah b. Ömer ile işin ruhsat tarafını daha çok tercih etmekle meşhur olan İbn Abbas'ın talebesi olması hasebiyle bu ilmin gerektirdiği meziyeti bu iki sahabi hocasından kazandığını hissettirmektedir.

---

[184] Şirazi, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, s. 25. Yâkût er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldan*, Beyrut, 1374, II, 354; İbnu'l- Kayyîm el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkı'în*, I, 22.

[185] Sufyan b. Uyeyne; "Hükümdarlardan uzak duran 3 kişi var; Ebû Zer', Tâvûs b. Keysân ve Sufyân es-Sevrî'dir". Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 10.

[186] İbnu'l- Kayyîm el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkiîn*, 24.

[187] İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-VIII, Kâhire 1389/1970, II, 91.

[188] Zehebî, *Siyer*, V, 43.

Tâvûs genel itibariyle nasların zahirine göre amel edip ona göre hüküm verdiği ve fıkhi içtihadlarında re'yine başvurmaktan çok naslara yani nakledilen rivayetlere dayandığına kaynaklarda işaret edilmekle[189] birlikte onun akıl ve nakli kullanma konusunda orta yolu tercih ederek ikisini birlikte kendisinde cem eden fakihlerden olduğu yorumları yapılmaktadır.[190] Nitekim Tâvûs ne tam olarak ehl-i rey alimleri arasında kabul edilmiş ne de ehl-i hadis alimleri arasında kabul edilmiştir.[191] Bundan dolayı Tâvûs fıkhi görüş beyan ederken hem reyine hem de nakledilen rivayeti kendisinde cem ettiğinden dolayı hangisi o duruma daha uygunsa onu ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır. Zira rivayet edilen bilgi herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde durumu apaçık olarak beyan ediyorsa Tâvûs o konuyla ilgili rivayeti kullanmıştır. Ancak durum bunun aksine ise o zaman reyi yani aklı bir derece daha ön plana çıkardığı fark edilmektedir.[192]

Mekke ve Yemen'in önde gelen fakihlerinden sayılan Tâvûs'un tartışmalı konularda verdiği hükümlerde cumhûrü'l-fukahâdan ayrılıp kendi içtihatlarıyla ön plana çıktığı da görülmektedir. Nitekim Tâvûs; hocası İbn Abbas, İbn Ömer, Hz Aişe ve diğer fıkıh bilginlerinin aksine kedinin artığını köpeğin artığına kıyas ederek onu necîs sayması,[193] aynı şekilde hacda yapılan tavafı bir çeşit namaz olarak kabul etmesi[194] ve buna benzer konularda[195] cumhurdan ayrılması onun bazı fıkhî konularda özgün olduğu söylenebilir.

B. AHLAKÎ KİŞİLİĞİ

1. Güvenirliği

Tâvûs b. Keysân sözlerinde, fiillerinde doğru dürüst bir kişiliğe sahip olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bu durum Allah'a karşı olsun veya diğer insanlara karşı olsun hiçbir zaman doğruluktan dürüstlükten ayrılmadığı bilinmektedir. Nitekim Tâvûs hakkında "şüphe yok ki aramızda Tâvûs'tan daha doğru dürüst, güvenilir kimse yoktur"[196] diyerek Amr

[189] İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *Fıḳhü Tâvûs b. Keysân*, s. 527.
[190] İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *a.g.e.*, s. 528.
[191] İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *a.g.e.*, s. 528.
[192] İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *a.g.e.*, s. 528.
[193] İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *a.g.e.*, s. 527.
[194] İbn Sa'ad, *et-Tabakât*, V, 539.
[195] Cuma günü hutbeninin dinlenmesini ve ömürde bir kere umre yapmayı farz olarak görmesi, aynı şekilde seferde namazı kısaltmayı farz değil, ruhsat olarak görmesi gibi durumlar örnek sadedinde zikredilebilir. Bk. el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II, 183
[196] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 359; Zehebî, *Siyer*, V, 46.

b. Dinar ve "Tâvûs b. Keysân'ı görsen onun yalan söylemeyeceğini anlarsın"[197] diyen İbn Şihâb ez-Zühri onun ne derece doğru, dürüst, sadakat ehli birisi olduğunu gözler önüne sermelesi açısından kayda değerdir.

2. Cömertliği

Tâvûs b. Keysân'ın kesb ettiği bir diğer önemli ahlaki özelliği ise cömertliği ve ikram sahibi olmasıdır. Tâvûs, kaynaklarda çok cömert ve misafire ikramda bulunan bir şahşiyet olmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Nitekim rivayet edildiğine göre bir gün İbn Abbas'ın kölesi İkrime Yemen'e ziyarette bulunmuştur. Tâvûs bu vesileyle İkrime'yi evinde ağırlayıp ve ona değeri 60 dinar olan bir deve ikramında bulunduğu zikredilmektedir. Konuyla alakalı kısmı ise şu ifadelerde gizlidir; "bu kimsenin ilmini 60 dinar karşılığında satın alabilir miyim hiç!"[198] Görüldüğü üzere onun ilme ne derece büyük önem verdiği ve alimlere ikramdan hiçbir şekilde kaçmadığı anlaşılmaktadır.

3. Yumuşak huyluluğu

Tâvûs, hem sözlerinde hem de fiillerinde insanları kırmayacak, onların kalplerini kazanabileceği kelimeler seçtiği bilinmektedir. Nitekim İbrahim b. Meysure'den rivayet edildiğine göre bir gün Emevi halifesi Muhammed b. Yusuf, Tâvûs'u bazı bölgelerin zekatlarını toplaması üzere görevlendirdiğini nakletmektedir. Ravi İbrahim, Tâvûs'a bu işi nasıl yaptığını sorar ve Tâvûs bunun üzerine kendi kişiliğini belli edercesine şöyle cevap verir; zekatını almak için gittikleri kimseye Allah'ın vermiş olduğu nimetlerin zekatını verir misin? dediklerini zekatını verdiği zaman aldıklarını vermediği zaman ise onu zorlamadıklarını ifade etmiştir.[199] Bu rivayetten anlaşıldığı üzere onun ne derece insanlara güzellikle, yumuşak bir huyla, kimseyi kırmayarak arkadaş canlısı bir şekilde davrandığı izlenimini uyandırmaktadır. Ayrıca tarih boyunca ve günümüzde ihmal edilen islamî davet üslubunu Tâvûs'un çok güzel bir şekilde özümseyerek benimsediği de görülmektedir.

4. Vefâsı ve Samimiyeti

Tâvûs'la ilgili dikkat çeken bir diğer husus ise vefası ve onun ilim öğrenmek için gösterdiği samimiyetidir. Mamer b. Raşid'in, Tâvûs'un hac yolculuğu sırasında arkadaşının

[197] Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 9; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 10; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye'*, IX, 249.
[198] Ahmed b. Abdullah er-Râzî, *Târîhu medîneti San'â'*, s. 366; Zehebî, *Siyer*, V, 44.
[199] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 541. Zehebî, *Siyer*, V, 44.

amansız hastalığı sebebiyle onunla ilgilenerek haccını kaçıracak duruma geldiğini[200] bizlere aktarması Tâvûs'un ne derece vefalı bir kişiliğe sahip olduğuna işaret etmesi açısından önemlidir. Yine Seleme b. Kuheyl'den rivayet edildiğine göre; "ilmi sırf Allah'ın rızasını kazanmak için isteyen ancak şu üç kişiden başka kimseyi bilmiyorum: Ata b. Ebî Rebah, Tâvûs b. Keysân ve Mücahit'tir"[201] diyerek onun ilim öğrenme konusundaki hassasiyetini ve samimiyetini ortaya koyması açısından kayda değerdir.

5. İnsanlara Eşit Davranması

Tâvûs b. Keysân'ın öne çıkan bir diğer ahlaki özelliği ise insanlar arasında ayrım yapmadan herkese eşit bir şekilde davranmasıdır. Tâvûs, makamından dolayı makam sahibiyle zayıf insan arasında, malından dolayı zenginle fakir arasında fark gözetmemiş, onları bir kabul edip ve herkese eşit bir şekilde muamelede bulunmuştur. Nitekim İbrahim b. Meysera; "Tâvûs b. Keysân'dan başka güçlü ve zayıfı aynı mertebede gören kimseyi görmedim,"[202] diyerek onun bu meziyetine işaret etmiştir.

6. Tevazu Sahibi Olması

Tâvûs'ın öne çıkan bir diğer ahlaki özelliği ise tevazusudur. Nitekim Mücâhid b. Cebir Tâvûs'a; "Ey Ebû Abdurrahman seni rüyamda Kâbe'de namaz kılarken gördüm Peygamber Efendimiz de Kabe'nin kapısındaydı ve sana yönelerek başındaki örtüyü aç ve kıraatini belli et, dedi. Tâvûs, bu anlatılanlar üzerine 'sessiz ol bunu senden kimse duymasın kimseye de söyleme'"[203] diyerek takvalı bir kişiliğe sahip olmasının herkes tarafından duyulmasını istememesi onun tevazu sahibi bir kişiliği olduğuna işaret etmesi açısından önemlidir. Aynı şekilde kendisinden dua etmesini isteyen adama karşı "sana dua edebilmem için gerekli takvayı kalbimde bulamıyorum"[204] diyerek tevazu sahibi birisi olduğunu bir kez daha göstermiştir.

7. Hükümdarlardan Uzak Durması

Hükümdarlardan uzak duran üç kişiden biri kabul edilen Tâvûs b. Keysân[205] yaşadığı dönemdeki Emevi idarecilere karşı hoş bakmayıp onların yaptığı zulümleri her türlü ortamda

[200] Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 10; Zehebî, *Siyer*, V, 43.
[201] Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 702; Bâcî, *et-Ta'dîl*, II, 608.
[202] Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 16; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 371; Zehebî, *Siyer*, V, 41.
[203] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 363; Zehebî, *Siyer*, V, 39.
[204] Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 707.
[205] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 10.

açıkça anlatabilmiş ve ayrıca idarecilerin isteklerini yerine getirme hususunda onlardan uzak durarak onların zulümlerine ortak olmayı istememiştir. Nitekim Emevî idarecileri, halktan halifeler için biat alırken kişinin biatından rücu' etmesi (dönmesi) durumunda eşinin boş olacağına dair yemin ettirmelerine karşı çıkarak bu verilen yeminin hiçbir hüküm ifade etmeyeceğini söyleyerek onun geçersizliğine işaret etmiştir.[206]

Tâvûs b. Keysân hükümdarlardan, idarecilerden gelen hediyeleri ihtiyacı olsa bile kabul etmemiştir. Nitekim Yemen sultanının kendisine göndermiş olduğu beş yüz bin dinarı ihtiyacı olmasına rağmen kabul etmeyerek reddetmiştir.[207] Onun bu yönü ile ilgili olarak Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732): "Bir gün Tavûs bana şöyle dedi: 'Ey Atâ! İhtiyaçlarını kapısını yüzüne kapatana değil, kıyamet gününe kadar kapısını sana açık tutan varlığa bildir."[208] ifadesini kullanarak bir nevi onun idarecilerden gelebilecek ve onu boyunduruğu altına alacak her türlü mal mülke karşı isteksiz davranıp onun yalnızca rızkın sahibi olan Allah'tan istemeyi düstur haline getirdiği görülmektedir. Yine Tâvûs hükümdarların huzurunda onların verdiği hediyeleri canı pahasına bile olsa kabul etmeyerek örnek bir şahsiyet profili çizmiştir. Nitekim rivayet edildiğine göre Vehb b. Münebbih ile Tâvûs, Velid tarafından Yemen'e vali olarak tayin edilmiş Haccac'ın kardeşi Muhammed b. Yusuf'un yanına gitmişlerdi. Tâvûs orada bulunan bir sandalyede oturması üzerine Muhammed b. Yusuf hizmetçisine, bir palto getirttirip Tâvûs'un omuzlarına atmasını istemiştir. Tâvûs, oturduğu yerden omuzlarını sallaya sallaya paltoyu düşürüp ve daha sonra ayağa kalkar. Muhammed b. Yusuf Tâvûs'un bu hareketine kızar. Vehb, Tâvûs'a: "Bu adamı kızdırmaya lüzum yoktu, paltoyu alıp bir fakire sadaka olarak verebilirdin," diye sitemde bulunmuştur. Tâvûs ise buna karşılık: "Doğrudur; ancak bu durumu gören herhangi bir kimse Tâvûs aldı o zaman ben de alabilirim, diyebilir. Fakat onlar, benim fakire tasadduk ettiğim gibi etmezler. Bu işe de ben sebebiyet vermiş olurum,"[209] diyerek verilen hediyeyi ince düşüncesinden dolayı reddettiğini söylemesi onu çağlar boyu örnek alınası insan haline getirtmiştir.

Tâvûs yaşadığı dönemdeki yöneticilerinden insanlara yaptığı zulümlerinden dolayı daima onlardan uzak durmasını bilmiştir. Nitekim Süfyân es-Sevrî Tâvûs'un yaşantışı ile ilgili olarak; "Tâvûs sürekli olarak evinde otururdu. Bir keresinde ona; niçin her zaman evde

[206] Zehebî, *Siyer*, V, 45
[207] Zehebî, *Tezkirâtü'l-Huffaz*, I, 40.
[208] İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, II, 190, İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 511.
[209] İbn Sa'd, *et-Tabaḳat*, V, 541.

oturuyorsun? diye sorulduğunda buna şöyle cevap verirdi: İnsanların fesadı ve devlet adamlarının zulmü sebebiyle evde oturmayı tercih ediyorum.[210] ifadeleri kullanması onun, yaşadığı devirdeki yöneticilerin tutumlarını ve insanların arasında meydana gelen fitne olaylarını uygun bulmadığını ihsas ettirmektedir. Tâvûs her ne kadar idarecilerle arasına mesafe koymasını bilse de onlara yeri geldiğinde nasihatlerde bulunarak onların daha iyi şekilde devleti yönetmesini sağlamaya yardımcı olmuştur. Nitekim Ömer b. Abdülazîz halife olunca Tâvûs ona nasihat babından gönderdiği mektupta, "Eğer yaptığın işlerin hayırlı düzgün olmasını istiyorsan hayırlı kimselerle birlikte çalış" diye yazmış, Ömer b. Abdulaziz'de buna cevaben, "Bu bana nasihat olarak yeter"[211], diyerek bir nevi Tâvûs'un bu tavsiyesine itimat ederek devlet yönetimini bu şekilde tanzim edeceğini bildirmektedir.

Tâvûs bir defasında "insanları acımasızca öldürüp ve sahabeye kötü söz söyleyen Haccâc'ı Iraktaki insanların mü'min olarak addetmelerine hayret ediyorum"[212] diyerek Emevi idarecilerine karşı itikadî bir tavır takınmıştır. Ayrıca bu şekilde davrananların Mürci olabileceğine dikkat çekmektedir. Her ne kadar Tâvûs Emevî idaresine olan nefretini bu şekilde ifade etmeye çalışsa da kaynaklarda onun kadılık[213], müftülük[214] ve zekât amili (memuru)[215] olarak görev yaptığı rivayet edilmektedir. Aynı şekilde Tâvûs idarecilerin yaptığı zulme karşı tavrıyla bilinse de "Bir takım zulümleri ikrar etmek, onları beyan etmek o zulme karşı ayaklanmaktan daha hayırlıdır"[216] diyerek hiçbir zaman zulme karşı ayaklanmayı tasvip etmemiştir.

[210] Ebû Nuaym, *Hılye*, IV, 4.
[211] İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 509.
[212] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 540; Zehebî, *Siyer*, V, 45.
[213] İbn Kayyim el-Cevziyye, İ'lâmu'l-Muvakkiîn, I, 24.
[214] İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkiîn*, I, 24; İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 91.
[215] İbn Sa'd, *et-Tabaḳat*, V, 541.
[216] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 369.

İKİNCİ BÖLÜM

TÂVÛS B. KEYSÂN'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Tabiûn döneminde ilmi kimliğiyle ön plana çıkmış bir şahsın hadisçiliğini tespit adına hayatının ve yaşadığı zaman diliminin özelliklerinin ardından onun hocalarının, yakın çevresinin ve talebelerinin tespit edilmesi önemlidir. Zira hoca-talebe ilişkilerinin ve muhitinin incelenmesi hadis düşüncesine dair fikir verecektir. Hadisçiliğinin tespiti için başvurulabilecek diğer yönler olarak ise o kişinin hadis ilmine dair yaptığı faaliyetler ve kavillerinin incelenmesi de yine aynı oranda büyük öneme sahiptir. Bu gibi sebeplerle Tâvûs'un hadisçiliğini tespiti amaçlayan bu bölüm de öncelikle onun hadis öğrenim ve öğretimi incelip ardından hadis ve sünet anlayışı çeşitli konu başlıkları altında ele alınmıştır. Son olarak da Tâvûs'un rivayetleri çeşitli açılardan incelenerek hadisçiliği hakkında bir takım mülahazlarda bulunulmuştur.

I. TÂVÛS B. KEYSÂN'IN HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİMİ

Tâvûs b. Keysân'ın hadis öğrenim ve öğretiminde bulunduğu birçok hocası ve talebesi olmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 62 tane hocası 126 tane de talebesi olduğu bilinmektedir.[217] Bu ana başlık altında Tâvûs'un önde gelen meşhur hocalarından ve talebelerinden beş kişinin kısa biyografileri verilmek suretiyle tanıtılmaya çalışılacaktır.

A. HOCALARI

1. Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687)

Tâvûs b. Keysân'ın hadîs rivâyetinde bulunduğu hocaların başında Hz. Peygamber'in amcasının oğlu Abdullah b. Abbâs gelmektedir. Hicretten üç yıl önce, müslümanlar Kureyş müşriklerinin ambargosu altında iken Mekke'de dünyaya gelmiştir.[218] Tâvûs, rivayette bulunduğu hadislerin çoğunu İbn Abbas kanalıyla naklettiğinden dolayı[219] İbn Abbas'ın Tâvûs'un yetişmesinde ve onun ilmi bakımından gelişmesinde önemli rol oynadığını bilinmektedir.

[217] Bkz. Ek-I: Tâvûs b. Keysân'ın Hoca ve Talebeleri Tablosu s. 105.
[218] İsmail Lütfi Çakan-Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbâs", *DİA*, I, 76.
[219] Bk. Tablo 1: Hocalarına göre rivâyetleri s. 72.

İbn Abbâs yaş bakımından sahâbe'nin küçüklerinden olmasına rağmen döneminde önde gelen kişilerinden sayılmış ve Tâvûs'un da belirttiği gibi[220] halifelerin veya diğer önde gelen sahabilerin içinden çıkamadıkları konularda başvuru kaynakları arasında yer alıp daima görüşüne müracaat edilen kimselerden olmuştur.[221] Hıbru'l-ümme (ümmetin âlimi) lakabıyla meşhur olan İbn Abbas tüm ilimlerde söz sahibi olmuştur.[222] Nitekim Ubeydullah b. Abdullah (ö. 98/716) İbn Abbâs'ın tüm ilimlere hakim olduğuna şöyle işaret etmiştir: "Ondan daha fâkîhini, daha alimini, Kur'ân'ın tefsiri konusunda daha bilgin kimseyi görmedim. Şiiri, Arapçayı, ferâizi, ve matematiği bilirdi. Fıkıh, meğâzi, Arap savaşları, te'vil, şiir olmak üzere her gün farklı bir konuyla meşgul olurdu, o mevzuyu tam anlamıyla öğrenip o konuda herkesi bilgilendirme düzeyine varıncaya kadar ilimle hemhal olurdu." Aynı şekilde İbn Abbas'ın dinde derin bir anlayış sahibi olması Hz. Peygamber'in ona yaptığı duaya mazhar olması sebebiyledir. Hz. Peygamber onun başını okşayarak "Allah'ım ona Kitab'ı öğret ve onu dinde fakîh (derin anlayış sahibi) kıl" diye dua etmiştir.[223]

Kur'an tefsirini çok iyi bildiği için kendisine "Tercümânu'l-Kur'ân" denilen İbn Abbâs da çok hadis rivayet eden yedi sahabi arasında yerini almıştır. Muksirûnun altıncısı olan İbn Abbâs mükerrerleriyle birlikte 1660 hadis rivayet etmiştir.[224] İbn Abbâs rivayet ettiği 1660 hadîsin bazısını Hz. Peygamber'den bizzat kendisi işitmiş, diğer bazılarını ise babası Abbâs, Muâz b. Cebel, Hz. Ömer, Ebû Zer', Hz. Alî, Abdurrahmân b. Avf, Zeyd b. Sâbit, Übey b. Kâ'b, Ebû Süfyân ve diğer sahâbiler aracılığıyla sema' etmiştir.[225]

Çok hadîs rivâyet etmesi sebebiyle müksirûndan sayılan İbn Abbâs'dan 197 kişi hadîs nakletmiştir. Çok hadîs nakletmekle birlikle hadîs öğretimine de dikkat çeken İbn Abbâs "İlmi ancak şahitliği şeriatçe kabul edilen kimselerden alınız"[226] diyerek ister kendisinden olsun ister başkasından olsun nakledilen her rivayetin alınmaması ancak araştırılıp güvenilir kabul edilen kimselerden gelen rivayetlerin kabul edilmesi gerektiğine

[220] Bk. İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1989, III, 192; Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, Ensâbu'l-eşrâf (nşr. Mahmûd Ferdûs el-'Azam-Subhî Nedîm el-Mardinî), I-XXV, Dımaşk 1417-1424/1997-2004., IV, 43.

[221] Hz. Ömer ihtilaflı konularda İbn Abbâs'ın görüşüne başvururdu. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 127.

[222] İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (nşr. âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvid), I-VIII, Beyrût 1425/1995, IV, 141.

[223] Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, I, 276.

[224] Çakan-Eroğlu, "Abdullah b. Abbâs", *DİA*, I, 76.

[225] Çakan-Eroğlu; a.g.e., I, 77.

[226] Çakan-Eroğlu; a.g.e., I, 77.

dikkat çekmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tâvûs'un en çok rivayette bulunduğu hocası İbn Abbas'dır ve ondan toplamda *Kütüb-i Sitte*'de 261 hadis rivayet ederek[227] hadîslerin diğer nesillere intikalinde büyük bir rol oynamıştır.

Hayatının sonuna doğru gözlerini yitirmiş olan Abdullah b. Abbâs, yetmiş bir yaşlarındayken Taif'te h. 68/687 yılında vefat etmiş[228] ve bir deve yükü kadar te'lifât geride bırakmıştır.[229]

2. Ebû Hureyre (ö. 58/678)

Ebû Hureyre'nin tam adı kaynaklarda "Abdurrahmân b. Sahr b. ed-Devsî b. Abdillah b. Zehrân b. Ka'b Hâris b. Ka'b b. Mâlik b. Nasr b. el-Ezdî b. Gavs"[230] şeklinde geçmektedir. Asıl ismi hakkında farklı rivayetler olan Ebû Hureyre'nin İslamı seçmeden önceki isminin Abdüşems; künyesinin ise Ebû'l-Esved olduğu, Müslüman olduktan sonra ise Hz. Peygamber tarafından Ebû Hureyre'ye Abdullâh ya da Abdurrahmân isminin verildiği[231] rivayet edilmiştir. Onun kedileri çok sevmesinden ötürü Hz Peygamber'in kendisine Ebû Hureyre ismini verdiği[232] ve ondan sonra artık günümüze kadar bu isimle anılmaya devam ettiği bilinmektedir.

Ebû Hureyre'nin Hudeybiye veya Hayber'in fethi yıllarında Müslüman olmasından[233] dolayı Hz. Peygamber ile üç senelik bir birlikteliği olmuştur.[234] Bu üç yıllık süre zarfında Hz. Peygamber'den azami derecede istifade ederek muksirun sahabilerin arasında yer almıştır.[235] Nitekim kendisi "Muhacir kardeşlerimiz ticaret işleriyle, Ensar kardeşlerimiz bağ bahçe işleriyle meşgul olurken, ben karın tokluğuna Hz. Peygamber'in dizi dibinde bulunur ve ondan hadîs öğrenirdim"[236] diyerek aslında onun Hz. Peygamberin ağzından hadis duyabilmek adına canı pahasına bir gayret içerisine girdiği, onun yanı

[227] Bk. Tablo 1: Kaynağına göre rivâyetleri s. 70.
[228] İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 294.
[229] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 152.
[230] İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilber en-Nemerî el-Endülûsî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (nşr. Alî Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cîl, Beyrût 1992, IV, 1768.
[231] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 242.
[232] İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1770; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 263.
[233] İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem, *Muhtasaru Târîhi Dımaşk*, (nşr. Ruhiyet enNuhâs vdğ.), Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1984, XXIX, 181.
[234] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 348
[235] M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hureyre", *DİA*, X, 162.
[236] İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dımaşk*, XXIX, 188.

başından neredeyse hiç ayrılmadığı ve bunun sonucunda bu dereceye ulaştığını bizlere aktarmaktadır.

Sahâbe içerisinde en çok hadis rivayet edenlerin başında yer alan Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'in duasına mazhar olmasından dolayı hafızasının güçlü olduğu ve duyduğu bir şeyi kolay kolay unutmadığı rivayet edilmektedir.[237] Kaynaklarda Ebû Hureyre'nin mükerrerleriyle birlikte 5374 hadîs rivayet ettiği belirtilmektedir. Bu rivayet ettiği hadislerin 335'i Buhârî ve Müslim'de, 93'ü sadece Buhârî'de, 189'u yalnız Müslim'de, geri kalan 4757'si ise de diğer farklı hadîs kaynaklarında geçmektedir.[238] Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Kütüb-i Sitte*'da Tâvûs'un Ebû Hureyre'den rivayet ettiği 42 hadîs bulunmaktadır.

Vefat tarihiyle ilgili farklı rivayetler gelen Ebû Hureyre'nin h. 57/677, 58/678 veya 59/679 yıllarında vefat ettiği gelen bilgiler arasındadır.[239] Ebû Hureyre'nin Akîk şehrinde vefat ettiği ancak daha sonraları cenazesi Medîne'ye getirilip oraya defnedildildiği zikredilmektedir.[240]

3. Abdullah b. Ömer (ö. 73/692)

Tâvûs b. Keysân'ın bir diğer önemli hocası Hz. Ömer'in oğlu Abdullah b. Ömer'dir. Risâletin üçüncü yılında yani 613 senesinde dünyaya gelen İbn Ömer[241] haney-i saadete kardeşi Hafsa sebebiyle kolayca girip çıkan birisi olması onun Hz. Peygamber'den çok hadis işitip ve bunları rivayet etmesini sağlamıştır. Nitekim bu sebeple İbn Ömer muksirun diye adlandırılan yedi sahabinin ikincisi olmuştur.[242]

Abdullah b. Ömer muksirûn sahabilerinden olmasına karşılık o hadis rivayetinde titiz olması hasebiyle duyduğu her hadisi rivayet etmekten geri durmuştur. Nitekim bu özelliğine tabiîn âlimlerinden Şa'bi şöyle diyerek vurgu yapmaktadır: "İbn Ömer'le bir sene boyunca vakit geçirmeme rağmen onun bu süre zarfında ancak bana bir hadis rivayet ettiğine şahit oldum."[243] Kaynaklarda İbn Ömer'in Hz. Peygamber'e her kavliyle veya fiiliyle ittiba' edip onun emirlerini harfi harfiyle yerine getirme konusunda sahabiler içerisinde onun ayrı bir yeri

[237] İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1771; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 318.
[238] Kandemir, "Ebû Hüreyre", *DİA*, X, 162.
[239] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 266.
[240] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 321
[241] Kandemir, "Abdullah b. Ömer" *DİA*, I, 126.
[242] Zehebî, *Siyer*, III, 204.
[243] Zehebi, *Siyer*, III, 214.

olduğundan bahsedilmektedir. Nitekim o, Rasûlullah (s.a.)'ın her oturduğu yere oturmuş, her istirahat ettiği gölgelikte dinlenmiş, her ihtiyacını giderdiği veya her namaz kıldığı yerde o da aynısını yapmıştır.[244]

İbn Ömer'in Hz. Peygamber'e tam ittiba' etme özelliği, onun hadis rivayet etme metoduna da yansımıştır. Nitekim o, hadisleri rivayet ederken lafzen rivayet etme yani Hz. Peygamber'den nasıl işitmişse o kelimeleri kullanarak nakilde bulunma yöntemine bağlı kalmıştır.[245] Bu meziyete talebelerinden Tâvûs'un da hâiz olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Tâvûs'un, hadisleri harf harf ezberlediği ve bu ezberlediği şekliyle onları rivayet ettiği[246] bilgisi onun da hocası gibi hadisleri lafzen rivayet eden âlimlerden olduğunu göstermektedir.

Abdullah b. Ömer hadisçi olmasının yanında iyi bir fakihtir. Nitekim tarih boyunca en çok fetva vermesiyle şöhret bulmuş yedi sahabeden biri olması hasebiyle altmış yıl boyunca insanlara fetva verdiği kaynaklarda zikredilmektedir.[247] Onun fıkıhçılığı daha çok Amr b. Dinar'ın da belirttiği gibi[248] hadislerden hüküm çıkarma yoluyla yaptığı fıkıhçılıktır. Onun hadis konusundaki derin bilgisi ve özellikle de Hz. Peygamber'in hayatına iyi bir şekilde vâkıf olması onun ne zaman ne şekilde ne tür bir fiil yaptığını iyi bilmesinden dolayı döneminde fetva konusunda insanların ihtiyacını karşılamıştır. Kesin kanaat etmediği konularda hüküm vermekten çekinen İbn Ömer'i talebesi Tâvûs'un da onun bu yöntemini takip ettiği bilinmektedir. Nitekim Hanzala b. Ebî Süfyan'ın "Tâvûs'dan daha çok "bilmiyorum" diyen âlim görmediğini"[249] ifade etmesi onun İbn Ömer'in metodunu takip ettiğini akla getirmektedir.

İbn Ömer muksirun diye adlandırılan yedi sahabinin ikincisi olması hasebiyle mükerrerleriyle birlikte 2630 hadis rivayetinde bulunmuştur. Bu hadislerin 170 tanesi Buhârî ve Müslim'de, 81 tanesini yalnızca Buhari'de, 71 tanesi sadece Müslim'de ve geriye kalan 2345 rivayet ise diğer farklı kaynaklarda bulunmaktadır.[250] Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Kütüb-i Sitte*'da Tâvûs'un İbn Ömer'den rivayet ettiği 27 hadîs bulunmaktadır. Hz.

[244] İbn Esir, *Üsdü'l-Gabe*, III, 153.
[245] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 373.
[246] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 360.
[247] Zırıklî, *el-A'lâm*, IV, 108
[248] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 373.
[249] Zehebî, *Siyer*, V, 43.
[250] Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I, 26.

Peygamber'e tabi olmada bu kadar hassas davranan Abdullah b. Ömer h. 73 senesinde Mekke'de vefat etmiştir.[251]

4. Âişe bnt. Ebû Bekir (ö. 58/678)

Tâvûs b. Keysân'ın hadîs rivâyetinde bulunduğu hocalarından biri de Hz. Peygamberin eşi müminlerin annesi Hz. Âişe'dir. Tam ismi "Âişe bnt. Ebû Bekir es-Sıddîk b. Ebû Kuhâfe b. Âmir"[252] olarak bilinmektedir. Bi'setten dört yıl sonra (614) Mekke'de dünyaya gelen[253] Hz. Âişe'nin künyesi Ümmü Abdullâh[254] olarak kaydedilmektedir. Hicretten iki yıl sonra Hz Peygamberle evlenen Hz. Âişe küçük yaşta evlendiğinden dolayı Hz. Peygamber vefat ettiğinde o on sekiz yaşları civarındaydı.[255]

Hz. Âişe zekâsı, ince anlayışı, güçlü hafızası ve Kur'ân'ı Kerim'i ve Hz. Peygamberin sünnetini en iyi şekilde bilenlerden olması gibi vasıfları sayesinde Hz. Peygamberin yanında müstesna bir mevki kazanmıştır.[256] Hz. Âişe, hücresinin Mescid-i Nebevî'ye bitişik olması itibariyle Hz. Peygamberin mescitteki ta'lim ve irşadlarını dahi hücresinden takip etme, herhangi bir sebeble takip edemediklerini Hz. Peygambere sorup öğrenme imkânı bulan, hatası varsa bizzat Hz. Peygamber tarafından düzeltilmek suretiyle yetişen müstesna bir şahsiyettir. Sahabe hanımları arasında Hz. Âişe'nin ilmi üstünlüğü söz götürmez bir gerçektir. Nitekim Ebû Musa el-Eş'arî (ö.50/670); "Biz Hz. Peygamber'in ashabı olarak bir hadis hakkında müşkilata uğradığımız zaman onu Hz. Âişe'ye sorardık ve görürdük ki onun o konuyla ilgili mutlaka bir bilgisi olurdu,"[257] diyerek Hz. Âişe'nin ilmi üstünlüğüne işaret etmiştir. Keza İmam Zührî (ö. 124/741) de onun bu ilmi seviyesine ve üstünlüğüne vurgu yapmak amacıyla şöyle der: "Bütün kadınların bilgisiyle Hz. Peygamber'in diğer hanımlarının bilgisi bir araya getirilse, Hz. Âişe'nin ilmi hepsinden üstün gelir."[258]

---

[251] Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 108.
[252] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 58.
[253] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 384.
[254] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 66.
[255] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 58.
[256] Mustafa Fayda, "Aişe", *DİA*, II, 202.
[257] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 18.
[258] İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1881.

Hz. Peygamber'in ashabı arasında çok sayıda fetva vermesi ile meşhur olan yedi kişiden biri de Hz. Âişe'dir.[259] Ayrıca Hz. Aişe mükerrerleriyle birlikte 2229 hadis rivayet eden ve muksirun diye adlandırılan yedi sahabinin dördüncüsüdür.[260] Rivayet ettiği hadisleri doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir.[261] Aynı zamanda Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz Fâtıma, Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi kimselerden de rivayette bulunmuştur.[262]

Hz. Âişe haney-i saadetten olduğundan, Rasulullahla alakalı konularda sahabenin herhangi bir sorusu olunca doğrudan Hz. Aîşe'ye danışması ve onun da bu gelen soruları cevapsız bırakmaması onun hadiste de bir otorite kabul edilmesine sebep teşkil etmiştir. Hz. Âişe Hz. Peygamber'den mükerrerleriyle beraber 2229 hadis rivayet etmiştir. Bu rivayetlerin 174'ü Buhârî ve Müslim'de, 83 tanesi sadece Buhârî'de, 71 tanesi yalnız Müslim'de, geri kalan 1964 rivayet ise de diğer farklı hadîs kaynaklarında geçmektedir.[263] Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kütübü Tis'a'da Tâvûs'un Hz. Âişe'den rivayet ettiği 13 hadîs bulunmaktadır.

Hicri 58 senesinin Ramazan ayında altmışaltı yaşındayken hayata veda etmiş[264] olan müminlerin annesi Hz. Âişe, Baki' mezarlığına defnedilmiştir. [265]

5. Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85)

Tâvûs b. Keysân'ın bir diğer önemli hocası ise Abdullah b. Amr b. el-Âs'dır. Kaynaklarda tam olarak ismi "Abdullah b. Amr b. el-Âs b. Vâil b. Hâşim b. Suayd b. Sehm b. Amr b. Husays b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib el-Kureşî"[266] olarak geçmektedir. Mekke'de dünyaya gelen Abdullah b. Amr, 615 yılında yani hicretten yedi yıl önce doğmuştur.[267] Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'in yanında iki yıl gibi kısa süre[268] kalmasına rağmen muksirun diye adlandırılan yedi sahabinin içerisinde adına yer verir.

---

[259] Hayrettin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 44.
[260] Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I, 26.
[261] Fayda, "Aişe", *DİA*, II, 204.
[262] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 20.
[263] Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I, 26.
[264] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 78.
[265] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 77.
[266] İbn Sa'd, et-Tabakât, V, 82-83; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 351.
[267] Kandemir, "Abdullah b. Amr b. el-Âs", *DİA*, I, 85.
[268] Zehebî, *Siye*r, III, 91.

Abdullah b. Amr'ın çok hadis bilen kişiler arasında yer almasına sebeb teşkil eden şey onun Hz. Peygamber'den işittiği hadisleri ezberlemek amacıyla yazı ile kayıt altına almasıdır. Nitekim Ebû Hureyre onun bu konudaki özelliğini şöyle diyerek dikkat çekmektedir: "Abdullah b. Amr'ın dışında Hz. Peygamber'in sahabilerinden hiç kimse benden daha çok hadis bilmezler. Çünkü Abdullah b. Amr duyduğu hadisleri yazıyla kayıt altına alırdı ben ise yazmazdım."[269] Keza o Hz. Peygamber'in kendi ağzını göstererek "Yaz Abdullah yaz çünkü bu ağızdan hak sözden başka bir şey çıkmaz"[270]mealindeki sözünü diyerek huzurunda hadisleri yazmasına izin verilen ender kişilerdendir. Tâvûs'unda hocasını örnek alırcasına hadislerin yazdırılmasına karşı çıkmadığı hatta bizzat kendisinin bazı kimselere hadis imla ettirdiğine dair rivayetlerin olduğu bilinmektedir.[271].

Abdullah b. Amr, hadis ilmindeki bilgisi ve fıkhi melekesinden dolayı isimleri Abdullah olup dört kişi diye meşhur olan abadileden[272] sayılmıştır.[273] Abdullah b. Amr hem Hz. Peygamber döneminde olmak üzere hem de daha sonraları en çok fetva veren sahabilerdendir. Nitekim sahabe döneminde en çok fetva vermekle meşhur olmuş on dört sahabe içinde Abdullah b. Amr da zikredilmiştir.[274]

Ebû Hureyre gibi bir otoritenin Abdullah b. Amr'ın kendisinden daha çok hadis bildiğini vurgulaması ayrıca bizzat kendisinin "Hz. Peygamber'den bine yakın hadis işitip ezberledim,"[275] demesi onun hadis ilmindeki otoritesini göstermesi ve ne kadar çok hadis bildiğine dikkat çekmesi açısından önemlidir. Mükerrerleriyle birlikte 1110 civarında mükerrersiz ise 700 civarında hadis naklinde bulunduğu bilinmektedir.[276] Tespit edebildiğimiz kadarıyla talebelerinden Tâvûs ise ondan 11 hadis rivayet ederek[277] ilmin daha sonraki

---

[269] Buhârî, "İlim", 39.
[270] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 192.
[271] Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, I, 260.
[272] İbn Kesir, abadilenin Abdullah isminde 4 kişi olduğunu belirtmektedir. Bunlar; Abdullah b. Amr b. el-As (ö. 65/684), Abdullah b. Abbas (ö. 65/687-688), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)'dir. Bk. Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisü'l-hasîs*, s. 160.
[273] M. Tayyip Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, AUİF Yayınları, İstanbul, 1959, s. 35.
[274] Hayrettin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 44.
[275] İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, III, 346.
[276] Ebu Hureyre'nin onun hakkında benden daha çok hadis bilen tek kişi Abdullah b. Amr'dır sözüyle birlikte düşünüldüğünde ortada bir çelişkinin olduğu fark edilmektedir. Çünkü Ebu Hureyre'nin mükerrerleriyle birlikte rivayette bulunduğu hadis sayısı 5374 olduğunu göre neden Abdullah b. Amr'ın naklettiği hadis sayısı ondan düşük olarak verilmektedir. Bu konuda tartışma için bk. Veysel Özdemir, *Abdullah b. Amr b. el-Âs (65/684)'ın Rivayetlerinin Hadis Kaynaklarına Az Sayıda İntikalinin Sebepleri*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, XII, sy: 2, s. 203-213.
[277] Bk. Tablo 1: Kaynağına göre rivâyetleri s. 70.

tabakalara intikalinde önemli rol oynamıştır. Abdullah b. Amr'ın vefat tarihi ile ilgili farklı rivayet verilmekle birlikte genel kabule göre o h. 65 yıllında, Şam'da vefat etmiştir.[278]

B. TALEBELERİ

1. Abdullah b. Tâvûs (ö. 132/749)

Ebû Muhammed künyesine bilinen Abdullah b. Tâvûs ilimle meşgul olmuş ve babası gibi ilmi muhitte tanınan bir kişiliğe sahip olmuştur.[279] Bizzat babası kendi elleriyle ilmi bakımdan yetiştirmiş ve kaynaklarda babasının talebeleri arasında zikredilir hale gelmiştir.[280] Yemen'de dünyaya gelen Abdullah, babası gibi farisi kökenlidir.[281]

Zehebî 'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'da biyografisine yer vermediği ancak *Siyer*'inde "imam" ve "muhaddis" ünvanlarıyla tanıttığı Abdullah b. Tâvûs[282], Yemen'de ikamet etmiştir.[283] Ayrıca o, Mekke'ye de sık sık uğramış[284] dolayısıyla hayatının önemli bir kısmını burada geçirmiştir. Abdullah b. Tâvûs öncelikle babasından olmak üzere bazı tabiîn âlimlerinden hadis dinlemiş, kendisinden de bir çok hadis alimi rivayette bulunmuştur.[285] İkrime (ö.104/722), Tâvûs b. Keysân (106/724), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) gibi şahıslardan hadis rivâyet etmiştir. Amr b. Dinâr (ö. 126/743), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/777) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir.[286]

Arapçayı çok iyi bilen[287] ve aynı zamanda kurrâdan sayılan Abdullah b. Tâvûs[288] babası gibi hadisleri lafzen rivayet edenler arasında zikredilmekte,[289] cerh ve ta'dil âlimlerince de "sika" bir kimse olarak değerlendirilmektedir.[290] Tespit edebildiğimiz kadarıyla mükerrerleriyle birlikte toplamda 243 hadis rivayetinde bulunan Abdullah b. Tâvûs babası

[278] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 352.
[279] Zehebî, *Siyer*, VI, 103
[280] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 358; Zehebî, *Siyer*, V, 39.
[281] Zehebî, *Siyer*, VI, 103.
[282] Zehebî, *Siyer*, VI, 103.
[283] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 545; İbn Hibbân, *Meşâhir*, s. 191.
[284] Bk. Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, I, 411; Mizzi, *Tehzîb*, XV, 130.
[285] Zehebî, *Siyer*, VI, 103; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 174.
[286] Hoca ve talebeleri için bk. Mizzi, *Tehzîb*, XV, 130, 131; Zehebî, *Siyer*, VI, 103
[287] Mizzi, *Tehzîb*, XV, 132; Zehebî, *Siyer*, VI, 103.
[288] İbn Hibbân, *Meşâhir*, s. 191.
[289] Hatîb el-Bağdadi, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye* (nşr. İbrâhim b. Mustafâ Âl-i Bahbah Dimyâtî), I-II, Semenûd 1422/2002, s. 242.
[290] İclî Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih, *Ma'rifetu's-sikât* (nşr. Abdu'l-Alîm Abdu'l-Azîm el-Bestevî), I-II, Medîne 1405/1985 II, 38; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 89; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 175.

Tâvûs'tan 219 hadis naklinde bulunmuştur. Bu tespitten anlaşıldığı üzere onun hadise dair bilgi birikimi babasına dayandığı görülmektedir. Rivayetleri ise Kütüb-i Sitte'de ve Ahmet b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i ile Darimi'nin (ö.255/868) *Sünen*'inde mevcuttur.[291] Abdullah b. Tâvûs 132/749 yılında vefat etmiştir.[292]

2. Amr b. Dinâr (ö. 126/743)

Ebû Muhammed künyesine sahip Amr b. Dînâr'ın tam ismi "Ebû Muhammed Amr b. Dînâr el-Mekkî el-Cumahî" olarak bilinmektedir.[293] Hicri 45/665 yıllarında doğduğu rivayet edilen Amr b. Dînâr'ın kaynaklarda onun babası ve nesebiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemekle beraber onun Yemenli Fârisîler'den (ebnâdan) olduğu belirtilir.[294]

45/665 yılında dünyaya gelen Amr b. Dînâr muhtemelen hayatının büyük bir kısmını Mekke'de geçirmiş, burada birçok sahâbe ve tabiînden ilim almış kendisinden de yine birçok hadis âlimi rivayette bulunmuştur.[295] İbn Abbas (ö. 68/687), Cabir b. Abdullah (ö. 78/697), İkrime (ö. 104/722), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) gibi şahıslardan hadis rivâyet etmiştir. Katâde (ö. 118/736), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Şu'be (ö. 160/776), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir.[296]

Amr b. Dînâr, İbn Abbâs'ın talebeleri Sa'îd b. Cübeyr, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime, Mücâhid, Câbir b. Zeyd, ve Tâvûs aracılığıyla tevarüs eden ilmini[297] en son olarak kendisinde toplayarak Mekke'de ilim halkasının başına geçtiği[298] bilinmektedir. Nitekim Tâvûs onun hakkında "Fe inne üzüneyhi kımeu'n li'l-ulemaî" yani onun kulakları âlimlerin sözlerinin hunisydi,[299] diyerek bir nevi onun döneminin bütün ilim dallarında bilgisinin olduğunu ve daha önceki ilmi müktesebatı kendisinde topladığını göstermektedir. Bu sebepten olsa gerek Tâvûs oğluna "Mekke'ye geldiğinde, Amr b. Dînâr'dan istifade etmeye bak. Çünkü onun bütün âlimlerin görüşünden haberi vardır"[300] demiştir.

---

[291] Mizzi, *Tehzîb*, XV, 132.
[292] İbn Hibbân, *Meşâhir*, s. 191; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 175.
[293] Mustafa Uzunpostalcı "Amr b. Dînâr" *DİA*, III, 83.
[294] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 479; İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 468; Zehebî, *Siyer*, V, 302.
[295] Zehebî, *Siyer*, V, 300, 301; *Tezkire*, I, 113.
[296] Hoca ve talebeleri için bk. Mizzi, *Tehzîb*, XXII, 5; Zehebî, *Siyer*, V, 300, 301.
[297] Ayhan Tekineş, *Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnâd*, s. 250.
[298] Kurban, *İlk Dönem Tefsir Hareketleri*, s. 131.
[299] İbn İmâd, *Şezarâtu'z-zeheb*, I, 171.
[300] İbn Sa'd, et-Tabakât, IV, 479; İbn İmâd, Şezarâtu'z-zeheb, I, 171.

Mekke'de 30 yıl kadar fetva vermekle meşgul olduğu belirtilen Amr, "imâm", "hâfız", "fakih" ve "kesîru'l-hadîs" vasıflarıyla nitelenmekte,[301] hadis münekkitlerince de genelde güvenilir bir kimse olarak değerlendirilmektedir.[302] Ancak onun bazı sahâbilerden işitmediği hadisleri doğrudan rivayette bulunması sebebiyle tedlis yaptığına işaret edilmektedir.[303] Bunun yanında Amr b. Dînâr'ın hadis rivayetinde hıfza önem verdiği, hadisleri mana ile rivayet ettiği, özellikle kendi rivayetlerinin yazılmasına karşı olduğu dikkati çekmektedir.[304] Diğer taraftan o, şiilikle itham edilmiş, ancak Zehebî (ö. 748/1347) söz konusu ithamın gerçek dışı olduğunu belirtmiştir.[305] Tespit edebildiğimiz kadarıyla mükerrerleriyle birlikte 739 hadis rivayetinde bulunan Amr b. Dînâr bunların 78 tanesini hocası Tâvûs'tan rivayet etmiştir. Rivayetleri ise başta Kütüb-i Sitte olmak üzere, Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'ı, Ahmet b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i ile Darimi'nin (ö.255/868) *Sünen*'inde mevcuttur.[306] Amr b. Dînâr 80 yaşlarındayken 126/743 yılında vefat etmiştir.[307]

3. Muhammed b. Müslim (ö. 126/743)

"Muhammed b. Müslim b. Tedrüs el-Kureşî" ismiyle tanınan Muhammed b. Müslim Ebû Zübeyr künyesiyle bilinmektedir.[308] Bir müddet Medine'de kaldığı belirtilen Muhammed b. Müslim, daha ziyade Mekke'de ikamet etmiş[309] ve burada başta Câbir b. Abdullah olmak üzere bazı sahâbeden ve birçok tabiîn ulemasından hadis dinlemiş kendisinden de çok sayıda hadis âlimi rivayette bulunmuştur.[310] Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Ebû't Tufeyl (ö. 100/718), Ebû Sâlih Zekvân, (ö. 101/719), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724) gibi şahıslardan hadis rivâyet etmiştir. Zührî (ö. 124/741), Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ise kendisinden rivayette bulunan bazı muhaddislerdir.[311]

---

[301] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 480; Zehebî, *Siyer*, V, 300, 301; *Tezkire*, I, 113.
[302] İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 175; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 231; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, III, 971; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 335, 336.
[303] Zehebî, *Siyer*, V, 301; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 336; *Tabakâtü'l Müdellisîn*, (nşr. Âsım b. Abdullah Karyûtî), Zerka 1983, s. 22.
[304] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 480; Zehebî, *Tezkire*, I, 113.
[305] Zehebî, *Siyer*, V, 302.
[306] Mizzi, *Tehzîb*, XXII, 12.
[307] İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 84; Suyûtî, *Tabakât*, s. 50.
[308] Zehebî, *Siyer*, V, 380.
[309] İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 67.
[310] Zehebî, Siyer, V, 380; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 281.
[311] Hoca ve talebeleri için bk. Zehebî, *Siyer*, V, 380, 381; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 281.

Muhammed b. Müslim "imam", "hâfız" ve "kesîru'l-hadîs" vasıflarıyla nitelenmekle beraber[312] hadis rivayetindeki durumu ihtilaflıdır. Bir kısım ulemâ onun güvenilir olduğunu söylerken bazıları onun zaafına dikkat çekerek hadisleriyle ihticac edilmeyeceğini belirtmişlerdir.[313] Her iki tarafın görüş ve değerlendirmelerine yer veren İbn Adî, Muhammed b. Müslim'in bizzat kendisinin "sika" olduğunu, ancak bazı zayıf ravilerin ondan rivayet etmesi sebebiyle "zayıf" sayıldığını ifade eder.[314] Ayrıca Muhammed b. Müslim'in tedlis yapmak, namazda ta'dili erkâna uymamak, tartıda dengeye riayet etmemek gibi hususlarla ayıplandığı belirtilmekte,[315] fakat bu gibi durumların mutlak anlamda za'fı gerektirmeyeceği işaret edilmektedir.[316] Tespit edebildiğimiz kadarıyla mükerrerleriyle birlikte 921 hadis rivayetinde bulunan Muhammed b. Müslim hocası Tâvûs'tan 23 hadis naklinde bulunmuştur.[317] Rivayetleri ise başta Kütüb-i Sitte olmak üzere, Ahmet b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i ile Darimi'nin (ö.255/868) *Sünen*'inde mevcuttur.[318] Muhammed b. Müslim 80 yaşlarında iken 126/743 yılında vefat etmiştir.[319]

4. Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)

"Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî" ismiyle tanınan Mücâhid b. Cebr Ebû'l-Haccâc künyesiyle bilinmektedir.[320] Hz. Ömer'in hilafet yıllarında dünyaya geldiği belirtilen Mücâhid b. Cebr[321] muhtemelen hayatının önemli bir kısmını Mekke'de geçirmiştir, burada çok sayıda sahâbeden hadis dinleme imkânı bulmuştur.[322] Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/674), Ebû Hureyre (ö. 58/677), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 64/683), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) gibi şahıslardan hadis rivâyet etmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748),

---

[312] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 481; Zehebî, *Siyer*, V, 380; *Tezkire*, I, 126.
[313] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 75, 76; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*, II, 640; Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mîzânu'l-itidâl*, (nşr. Ali Muhammed Muavvid, v.dğr.), I-VII, Beyrût 1415/1995, IV, 37.
[314] Bk. İbn Adî, Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl (nşr. Süheyl Zekkâr), IVII, Beyrût 1409/1988*, VI, 126.
[315] Ukaylî, *ed-Duafâü'l-kebîr*, (nşr. Abdülmu'tî Emin Kal'acî), Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut 1984, IV, 130, vd.; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, s. 45.
[316] İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî, *es-Sikât*, I-IX, Haydârâbâd 1392/1973, V, 352; Zehebî, *Siyer*, V, 381, 382.
[317] Bk. Tablo 2: Talebelerine göre rivâyetleri s. 73.
[318] Mizzi, *Tehzîb*, XXVI, 410.
[319] Buhârî, *Tarihu'l-Kebîr*, I, 221; Zehebî, *Siyer*, V, 386; Zehebî, *Takrîb*, s. 506.
[320] Muhammet Fatih Kesler "Mücâhid b. Cebr" *DİA*, XXXI, 442.
[321] İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 80.
[322] Zehebî, *Siyer*, IV, 449, 450; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 373, 374.

İkrime (ö. 104/722), Katâde (ö. 118/736), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) ise kendisinden rivayette bulunan bazı muhaddislerdir.[323]

Onun ilme olan iştiyakı ve garip şeyler duyduğunda onları bizzat görerek tahkik etme isteği, birçok yeri seyahat etmesine sebep olmuştur. Nitekim Hadremevt, Bâbil, Mısır ve Kûfe bu ve benzeri sâliklerle gezdiği yerler arasında zikredilebilir.[324] İbn Ömer'in bazı seyahatlerinde Mücâhid'i yanında bulundurduğu da belirtilmektedir.[325] Dolayısıyla o, gerek Mekke'de gerekse Mekke dışında gitmiş olduğu bölgelerde hem ilim tahsil etme, hem de sahip olduğu ilmi yayma imkânı bulmuştur.[326] Mücâhid b. Cebr, genel olarak hadis rivayeti yanında özellikle İbn Abbâs'ın huzurunda Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona otuz defa okuduğunu, bir başka rivayette Kur'ân'ı nasıl ve niçin indiğini İbn Abbâs'a ayet ayet sorarak üç defa arz ettiğini belirtir.[327] Bununla birlikte Mücâhid tefsir yaparken ehl-i kitabın bilgisine de müracaat etmiştir. Nitekim bu sebeble tabiînden bazı alimlerin onun tefsirine ihtiyatla yaklaştığı görülmektedir.[328]

Diğer taraftan o, "imâm", "şeyhu'l-kurrâ", "müfessir", "hâfız", "fakih", ve "kesîru'l-hadîs" vasıflarıyla nitelenmiş[329] ve hadis münekkitlerince de sika olarak değerlendirilmiştir.[330] Ayrıca hadisleri mana ile rivayet edenler arasında zikredilen Mücâhid'in[331] bazı sahabe ve tabiînden hadis işitmediği halde onlardan rivayette bulunduğu belirtilerek tedlis yaptığı da ifade edilmiştir.[332] Tespit edebildiğimiz kadarıyla mükerrerleriyle birlikte 1007 hadis rivayetinde bulunan Mücâhid b. Cebr hocası Tâvûs'dan 154 hadis naklinde bulunmuştur. Mücâhid'e ait hadisler başta Kütüb-i sitte olmak üzere, Mâlik'in (ö. 179/795), *Muvatta*'ı Ahmet b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i ile Darimi'nin (ö.255/868) *Sünen*'inde bulunmaktadır.[333] Mücâhid b. Cebr 103/721 yılında Mekke'de vefat etmiştir.[334]

---

[323] Hoca ve talebeleri için bk. Mizzi, *Tehzîb*, XXVII, 229, vd.; Zehebî, *Siyer*, IV, 449, 450.
[324] Zehebî, *Siyer*, IV, 449; *Tezkire*, I, 92, 93
[325] Zehebî, *Siyer*, IV, 455; *Tezkire*, I, 92
[326] Mizzi, *Tehzîb*, XXVII, 229, vd.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 373, 374.
[327] Zehebî, *Siyer*, IV, 450.
[328] Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 467.
[329] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 467; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 419; Zehebî, *Siyer*, IV, 449; *Tezkire*, I, 92.
[330] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 467; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 319; Bâcî, *et-Ta'dil*, II, 751.
[331] Kâsimî, *Kavâidü't-tahdîs*, s. 229.
[332] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 374, 375.
[333] Mizzi, *Tehzîb*, XXVII, 234.
[334] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 467; İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 445.

5. Leys b. Sa'd (ö. 175/971)

"Ebü'l-Hâris el-Leys b. Sa'd b. Abdurrahman el-Fehmi" ismiyle tanınan Leys b. Sa'd Ebû'l-Hâris künyesine bilinmektedir.[335] Leys b. Sa'd'ın aslen İsfahanlı Fârisîlerden olduğu, ancak 94/712 yılında aşağı Mısır'da Karkaşend isimli bir köyde dünyaya geldiği belirtilir.[336]

"İmam", "fakih", Şeyhu'l-İslam", hâfız" ve kesîru'l-hadîs" gibi vasıflarla nitelenen Leys b. Sa'd, özellikle Mısır ve Hicaz bölgesindeki tabiîn ulemasından birçok kimseden hadis dinlemiş, kendisinden de muhtelif bölgelerden pek çok hadis âlimi rivayette bulunmuştur.[337] Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Saîd el-Makbûrî (ö. 123/740) Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/745), Ebû'z-Zinâd (ö.130/747) gibi şahıslardan hadis rivâyet etmiştir. Muhammed b. Aclân (ö. 149/766), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Hüşeym b. Beşîr (ö. 183/799), Abdullah b. Sâlih (ö. 233/837) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir.[338]

Leys b. Sa'd'ın hadiste kitabetten oldukça faydalandığı anlaşılmaktadır.[339] Hatta bu hususta kendisine yardımcı olan Ebû Sâlih künyesiyle meşhur Abdullah b. Sâlih (ö.223/837) isimli bir de kâtibi vardır.[340] Bununla birlikte Leys'in naklettiği hadislerin tamamını yazıya geçirmediği[341] onlardan birçoğunu hafızasından naklettiği görülür. Nitekim rivâyet ettiği birçok hadisi ona ait kitaplarda bulamadıklarını söyleyenlere karşı Leys, bütün hadislerinin yazılmadığına işaret ederek, hâfızasındaki rivayetlerin yazılı hale getirildiğinde büyük bir yekün teşkil edeceğini belirtmiştir.[342] Hadis rivâyeti yanında Leys b. Sa'd'ın bilhassa fıkıh sahasında da temâyüz ettiği görülmektedir. Nitekim onun bu sahadaki etkinliği "İmâm Mâlik ve Leys olmasaydı insanlar hak yoldan sapardı" [343] denilmek suretiyle dile getirilmiştir. Hatta Leys b. Sa'd'ın Mâlik'ten daha fakih olduğu belirtilmiştir.[344]

---

[335] Hasan Cirit, *Leys b. Sa'd ve Hadis Cüz'ü* (Yüksek Lisan Tezi, 1988) MÜSBE, s. 10; Şükrü Özen "Leys b. Sa'd" *DİA*, XXVII, 127.
[336] Hatîb el-Bağdadi, *Târihu Bağdâd*, XIII, 3; Zehebî, *Siyer*, VIII, 137.
[337] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 517; Hatîb el-Bağdadi, *Târihu Bağdâd*, XIII, 3; Zehebî, *Siyer*, VIII, 136.
[338] Hoca ve talebeleri için bk. Mizzi, *Tehzîb*, XXIV, 256, vd.; Zehebî, *Siyer*, VIII, 137, vd.
[339] Hatîb el-Bağdadi, *Târihu Bağdâd*, XIII, 5; Zehebî, *Siyer*, VIII, 159; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 611.
[340] Zehebî, *Siyer*, VIII, 153; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 611.
[341] Leys'e nispet edilen Hadis cüzü konusunda daha geniş bilgi için bk. Hasan Cirit, *a.g.e.*, s. 55-64.
[342] Mizzi, *Tehzîb*, XXVI; 269; Zehebî, *Siyer*, VIII, 153.
[343] Hatîb el-Bağdadi, *Târihu Bağdâd*, XIII, 6,7.
[344] Ancak Leys'in, talebeleri tarafından görüşleri devam ettirilmediği için Mâlik kadar meşhur olamadığı söylenmektedir. Bk. Zehebî, *Tezkire*, I, 225; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 610.

Ayrıca Leys b. Sa'd'ın Kur'an, Arapça, nahiv ve şiirdeki ilmî seviyesinden övgüyle bahsedilmektedir.[345] Öte yandan Leys'in Mısır'da gerek halk nezdinde gerekse idareciler katında büyük bir saygınlığa sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki o, bir taraftan fetva konusunda zamanının yegâne âlimi olarak takdim edilirken[346] diğer taraftan Mısır nâibi ve kadısının yaptıkları hemen her işte görüşlerine müracaat ettiği bir kimse olarak tanıtılmaktadır.[347] Bunun yanında ancak o, mevaliden bir kimse olarak teklif edilen görevin üstesinden gelemeyeceğini belirtmiştir.[348]

Cerh ve ta'dil otoriteleri Leys'i genelde "sika, sebt", sadûk", "sahîhu'l-hadîs" gibi tabirlerle değerlendirmiş, özellikle onun, Saîd el-Makburî'nin (ö. 123/740) rivayetleri hususunda en sağlam bir kimse olduğu ifade edilmiştir.[349] Her ne kadar Yahya b. Maîn (ö. 233/848) Leys'in şuyûh ve semâ hususunda tesahül gösterdiği söylese de, Zehebî (ö. 748/1347) onu tartışmasız hüccet kabul ederek söz konusu tenkide itiraz etmektedir.[350] Bununla birlikte Leys'in Abdurrahmân el-A'rec'ten (ö. 117/735) hadis dinlemediği halde rivayette bulunduğuna yani irsal yaptığına dikkat çekilmekte[351] ayrıca onun Zührî'den (ö. 124/741) rivayet ettiği bazı hadislerinin "muzdarib" olduğu belirtilmektedir.[352] Tespit edebildiğimiz kadarıyla mükerrerleriyle birlikte 1597 hadis rivayetinde bulunan Leys b. Sa'd hocası Tâvûs'tan 15 hadis naklinde bulunmuştur.[353] Rivayetleri ise Kütüb-i sitte'de ve Ahmet b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i ile Darimi'nin (ö.255/868) *Sünen*'inde mevcuttur.[354] Leys b. Sa'd 175/791 yılında muhtemelen Mısır'da vefat etmiştir.[355]

[345] Hatîb el-Bağdadi, *Târihu Bağdâd*, XIII, 6.
[346] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 517.
[347] Zehebî, *Siyer*, VIII, 143.
[348] Hatîb el-Bağdadi, Târihu Bağdâd, XIII, 5.
[349] Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 517; İcli, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 230; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 179; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*, II, 615; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 609,610.
[350] Zehebî, *Mizân*, III, 423.
[351] İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî, *Kitâbu'l-merâsîl,* (nşr. Şükrullah Nimetullah el-Kûcânî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1397, s. 180; Alaî, Ebû Said, *Câmi'u't-tahsîl fi ahkami'l-merasil*, (nsr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî) Beyrut 1986, s. 260.
[352] Zehebî, *Siyer*, VIII, 155; Suyûtî, *Tabâkât*, s. 101.
[353] Bk. Tablo 2: Talebelerine göre rivâyetleri s. 73.
[354] Mizzi, *Tehzîb*, XXIV, 278.
[355] İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 191; İbn Hacer, *Takrîb*, S. 464.

II. HADİS İLMİNDEKİ KONUMU VE GÜVENİRLİĞİ

A. HADİSÇİLER ARASINDAKİ YERİ

Tâvûs döneminin önde gelen şahsiyetlerinden olup kendi bölgesinde hadis alimi olarak tanınmasının yanında kendisine ilmi konularda danışılan kimselerden olduğu bilinmektedir. Nitekim meşhur muhaddislerden Süleyman b. Mûsâ (ö. 119/737) Hicaz'dan Zührî ve Ata, Şam'dan Mekhul, Irak'tan Hasan-ı Basrî, Yemen'den ise Tâvûs'tan gelen hadisleri aldıklarını, bunlar vasıtasıyla gelmeyenleri kabul etmediklerini söylemiştir.[356] Görüldüğü üzere Tâvûs'un Yemen bölgesinde önde gelen hadis alimlerinden olup bir nevi o bölgeden rivayet edilen hadislerin medarı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü fitne ortamının getirdiği kargaşada ister istemez hadis ravileri güvenilir addettikleri kimselerin hadislerinin almak için çaba göstermişlerdir. Bu ortamda raviler hadis alimlerinin onayladıkları nakilleri alıp diğerlerini kabul etmezlerdi. Nitekim meşhur muhaddisleriden Evzâî'nin (ö. 157/773) "Biz hadis dinlerdik sonra da hadis uzmanlarına arzederdik; onların onayladığını alır, kabul etmediklerini ise terk ederdik" [357]şeklindeki sözleri, muhaddislerin hadis almak için bu ilimle uğraşanları tercih etmekle yetinmediklerini, elde ettikleri bu malzemeleri bir hadis otoritesinin onayından da geçirdiklerinin göstermektedir. Tâvûs'un da Yemen bölgesinde hadis alimi ve hadis uzmanı olarak tanınmasından ötürü daha çok ondan gelen nakilleri ve onun onayından geçmiş rivayetleri önceledikleri görülmektedir.

Tâvûs kendi döneminde güvenilir bir kimse olarak kabul edildiğinden dolayı âlimler talebelerini Tâvûs'a yönlendirerek ondan istifade etmelerini istemişlerdir. Nitekim Eyyüb es-Sahtiyani bir muhaddise Tâvûs hakkında "aleyke fülan"[358] (filancaya gitmelisin) ifadesini kullanarak bir nevi Tâvûs'un ulema nezdindeki kıymetini göstermesi ve hadiste önde gelen şahsiyetlerden olduğunu hissettirmesi açısından kayda değerdir. Aynı şekilde Eyyüb es-Sahtiyânî, Leys b. Ebî Süleym'e (ö. 143/760): "Tâvûs ve Mücâhid'den işittiklerine sarıl, Vehb b. Münebbih ve Amr b. Şuayb'ın rivayetlerinden ise sakın, zira onlar vicade yoluyla elde ettikleri kitaptan rivayet etmektedirler"[359] demiştir. Eyyüb es-Sahtiyânî'nin Leys b. Ebî Süleym'e Tâvûs'un rivayetlerini tavsiye etmesindeki sebeb vicade yoluyla elde edilen

[356] Ebû Zur'a, *Târih*, I, 315; Fesevî, *Târih*, II, 404-410.
[357] Ebû Zur'a, *Târih,* II, 722; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 21.
[358] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 238.
[359] Zehebî, *Mîzân*, III, 265.

hadislerin rivayeti muhaddisler tarafından tarih boyunca zayıf kabul edilmiş[360] olup ve bu ravilerin bu nevi rivayetleri tesbit edilerek zayıflığına işaret edilmiştir. Rical kitaplarında ravinin bu yolla aldığı rivayetlere "*falanın falancadan rivayeti kitaptır"* demek suretiyle zayıflığına açıkça işaret edildiğinden[361] dolayı Eyyüb es-Sahtiyânî talebesinden Tâvûs'un rivayetlerini öncelemesini istemiştir.

B. İLMÎ SEYAHATLERİ/RIHLELERİ

Ashâbın Hz. Peygamber'in vefatından sonra farklı bölgelere dağılmış olması, hadislerin de geniş bir coğrafyaya yayılmasına sebep teşkil etmiş; nebevi sözü kaynağına en yakın ağızdan dinleme gayreti, uzak diyarlara yolculuğu kaçınılmaz kılmıştır. "Basralıların teferrüd ettiği hadis" ya da "Şamlıların hadisi" gibi belli bölgelerin adıyla anılan rivayetleri derlemenin yegâne yolu sayılan bu ilim yolculukları, tamamen metodik bir çabaya işaret etmekte ve "er-rıhle fî talebi'l-hadîs" adıyla anılmaktadır.[362] Hatib Bağdadî'nin belirttiğine göre, hadis uğruna çıkılan yolculukların iki maksadı vardır: Birincisi, âlî isnad elde etmek ve hocadan bizzat dinleme yani semâ' imkanı bulmak; ikincisi ise, hadis hafızlarıyla buluşup onlarla müzakerede bulunmak ve onlardan istifade etmektir.[363] Yine Bağdâdî'ye göre, hadis talebi için yola çıkmaya niyetlenen talebenin, memleketinde kendisinden hadis dinlemediği hoca kalmamalı, kendi hocalarından mümkün olan en üst düzeyde hadis yazmış olmalıdır.[364] Bunun anlamı, hadis talibinin kendi yöresindeki hadis birikimini yüklenerek yola çıkmasıdır ki bu sayede uğradığı her beldede hadis öğrenirken kendi dağarcığındakileri de aktararak karşılıklı bilgi akışını sağlamış olmaktadır. Velhasıl, söz konusu çileli seyahatler; İslam toplumunda bağları sağlamlaştırmış, hadis koleksiyonlarında bir bütünlemeye imkan tanımış, hadisi anlama ve anlamlandırma hususunda birleştirici bir unsur teşkil etmiştir.[365]

Hadislerin yayılmasında ilmi seyahatlerin/rıhlelerin önemi büyüktür. Fetih hareketleriyle başlayan rıhle harekatlarıyla ilmi bir gelişim sağlanmıştır. O dönemde ilim, özellikle hadis için seyahat etmek her alim için kaçınılmaz bir durumdur. Hatta yakın

---

[360] Muhaddislerin vicade yoluyla elde edilen hadislerin rivayeti hususundaki düşüncelerini Yahya b. Âdem (ö. 203/818) "muhaddisler, vicadeyi zayıf kabul ediyorlardı" diyerek ifade etmiştir. (Bk. Râmehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 212.)

[361] Ahmet Yücel, *Hadis Istılahların Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî İlk Üç Asır)*, İFAV Yayınları, İstanbul 2014, s. 78.

[362] Huriye Martı, *Hadis, Usul ve Hayat*, İnsan Yayınları, 2014, s. 130.

[363] Hatib el-Bağdadi, Câmi', s. 378.

[364] Hatib el-Bağdadi, Câmi', s. 379.

[365] Martı, *Hadis, Usul ve Hayat,* s. 130.

çevreden hadis aldıktan sonra uzak çevreye gitmek prensip halini almıştır.[366] Özellikle sünnetin merkezi olarak görülen ve "Daru's-Sünne" diye isimlendirilen Medine'ye seyahat ve İslamın neşet ettiği Mekke 'ye seyahat her alimin ideali olmuştur.[367]

Tâvûs b. Keysân'ın yaşadığı dönemde ilim için seyahat etmek yani rıhlede bulunmak yoğun bir şekilde gerçekleştiği söylenmese de yine de onun bir takım beldelerde bulunduğunu gösteren işaretlere kaynaklarda rastlanılmaktadır. Nitekim Tâvûs için Mekke hem ilmi bakımdan hem de ibadet bakımdan sık sık uğradığı mekanlardan olduğu bilinmektedir. Tâvûs b. Keysân Mekke'de ikamet eden İbn Abbas'a belli bir müddet ilmi mülazemette bulunduğu hatta öyle ki onun beş kişilik ashabı arasında ismine yer verildiği görülmektedir.[368] Buradan anlaşıldığı üzere Tâvûs'un hac ve umre dışında Mekke'ye gelip bir müddet burada kaldığı fikrini ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca Tâvûs'un sadece birkaç keze mahsus bir rıhlede bulunmadığı devamlı olarak bu bölgelere gelip ilmi çalışmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü birkaç kez bu bölgelere gelmiş olsaydı İbn Abbas'ın önde gelen talebeleri arasında ismine yer verilmezdi. Ayrıca Mekke'nin yerlisi olarak addedilip o bölgenin önde gelen müftilerinden sayılması onun çok kez buralara uğradığı fikrini ön plana çıkarmaktadır. İbn Abbâs, Mücâhid b. Cebr gibi ona yakın Mekke'nin önde gelen ilim adamına talebelik yapması[369] onun rıhle için Hicaz topraklarına geldiğini göstermektedir.

İlk asırlarda ilimle meşgul olan kimselerin uğrak yerlerinden kabul edilen sünnetin merkezi olarak görülen ve "Daru's-Sünne" diye isimlendirilen Medine'ye Tâvûs'un da rıhlede bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Ebû Hureyre, Zeyd b. Sabit, İbn Ömer, Hz. Âişe gibi Medineli otuza yakın ve aralarında en çok hadis rivayet etmekle meşhur olmuş kimselere talebelik yapması[370] onun ilim için sünnetin merkezindeki önde gelen kişilere yaptığı rıhleleri değerli kılmaktadır. Tâvûs'un muksirûn sahabilerden Ebû Hureyre'nin altı kişi olarak

[366] İbnu's-Salah, Osmân b. Abdirrahmân b. Salâh eş-Şehrazûrî, *'Ulûmu'l-hadîs* (nşr. Nûruddîn Itr), Dımaşk 1426/2006, s. 222.
[367] Hatib el-Bağdadi, *er-Rıhle fi talebil-hadis* s.
[368] Zehebi, *Siyer*, V, 39; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 9; *el-İsâbe*, II, 330.
[369] Bk. Tablo 1: Hocalarına göre rivâyetleri s. 71.
[370] Bk. Tablo 1: Hocalarına göre rivâyetleri s. 71.

zikredildiği seçkin talebeleri (ashâbu Ebû Hureyre) arasında Tâvûs'un da geçmesi[371] onun sıklıkla Medine'ye ilim için seyahatte bulunduğuna işaret etmesi açısından önemlidir.

Ulaşılan bilgiler muvacehesinde kaynaklarda Tâvûs'un Mekke ve Medine dışında herhangi bir yere ilmi seyahatte bulunduğuna dair bir malumata rastlanılmamaktadır. Bu biraz da o dönemki ilmi anlayışı göstermektedir. Çünkü Tâvûs'un yaşadığı dönemde ilmi bakımından ön plana çıkmış şehirlerin başında Mekke ve Medine gelmektedir. Doğal olarak o dönemde ilimle meşgul olanların uğrak yerlerin başında burasının gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Tâvûs'un da kendi beldesine yakın olması hasebiyle Hicaz bölgesine ilim öğrenmek adına sık sık seyahatlerde bulunduğu ve ilim meclislerine katıldığı sonucuna ulaşılabilir.

Mekke ve Medine dışında farklı yerlerden hoca ve talebelerinin olması ise iki şekilde açıklanabilir; birinci olarak ya Tâvûs'un o hadis sahibinin bulunduğu beldeye gittiği ya da rivayette bulunduğu kimsenin Tâvûs'un ikamet ettiği yere gelmesi şeklinde farklı beldelerdeki kimselerden rivayette bulunmuş olabilir. İkinci olarak da Tâvûs kaynaklarda geçtiği üzere kırka yakın Hac ibadeti için Mekke ve Medine'ye gittiği zikredilmektedir.[372] Bundan dolayı Tâvûs'un Mekke, Medine ve Yemen dışında farklı şehirlerden hoca ve talebelerinin olması bu sebebe bağlanabilir. Çünkü nerdeyse ilmi hayatı boyunca devamlı olarak Harem-i Şerif'e gidip gelen Tâvûs'un muhtemelen oraya gelen diğer ilim talebeleriyle görüşüp hadis alıp naklettiği söylenebilir.

Bir ilim talebesi hayatının belli döneminde bizzat kendisi diğer başka alimlerin bulunduğu yerlere seyahat etmek suretiyle ilmi hazinesini genişletir. İlmi bakımından belli bir seviyeye gelen kimse artık onu başkalarına yaymak için gayret içerisinde olur. İşte Yemen, Tâvûs'un doğup büyüdüğü ve hayatının büyük bir kısmını geçirdiği yer olması hasebiyle Tâvûs'un burada ilmi bir meclis akdetmek suretiyle hadisin Yemen'de yayılmasına katkıda bulunduğu yer olmuştur. Tâvûs kendi elde ettiği müktesebatını sadece Yemen'deki kişilere hasretmemiş ve etraf beldelerden gelen kimselerde bu ilimden istifade etmişlerdir. Nitekim Tâvûs'un hocasından çok talebesinin olması ve farklı farklı beldelerden talebelerinin olması Tâvûs'un döneminde rıhle yapılabilecek kimseler arasında kabul edilmiş olabileceğine işaret etmesi açısından kayda değerdir.

[371] Hatib el-Bağdadi, *Târihu Bağdâd*, V, 333; Ali b. Medinî, *Süâlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe li Alî b. Medinî*, s. 82.
[372] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 361; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 9; Zehebî, *Siyer*, V, 47.

C. CERH TA'DÎL DURUMU

Tâvûs b. Keysân cerh ve ta'dil âlimlerince genel anlamda güvenilir bir kimse olarak değerlendirilmiştir.[373] Nitekim Yahyâ b. Maîn[374], İclî,[375] Ebû Zür'a er-Razî[376] ve İbn Hacer "sika" diyerek[377] onun güvenirliğine işaret etmişler, ayrıca *es-Sikât* sahibi İbn Hibbân ise eserinde Tâvûs'u zikrederek onu tevsîk etmiştir.[378]

Yahya b. Said'den rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: Yahya b. Main'e sordum; "Tâvûs b. Keysân mı daha güvenilir (ehabbu ileyhi) yoksa Said b. Cübeyr mi?" O şöyle cevapladı: "ikisi de sikadır ve aralarında tercih yapılamaz"[379] diyerek Tâvûs'un güvenirliliğine ve ayrıca onun, Mekke'nin önde gelen ve İbn Abbas'ın talebelerinden olan Said b. Cübeyr'le karşılaştırılıp aralarında tercih yapılamaması onun ilmi bakımından derin ve döneminde önde gelen şahsiyetlerden olduğuna işaret etmektedir. Aynı şekilde İmran b. Osman'dan rivayet edildiğine; "Ata, Tâvûs'un bir konuda söylediğinin aynısını söylerdi. Ben Ata'ya, ey Ebû Muhammed! Kimden alıyorsun? dediğimde, sika olan Tâvûs'tan."[380] demesi onun sözlerine itimad edilen,[381] güvenilir,[382] doğru dürüst[383] bir şahsiyete sahip olduğuna işaret etmektedir.

1. Tedlis Yapmakla İtham Edilmesi

Tâvûs b. Keysân cerh ve ta'dil âlimlerince genel anlamda güvenilir kabul edilmekle birlikte onun bazı sahâbilerden işitmediği hadisleri rivayet ettiği belirtilerek tedlis yaptığına dikkat çekilmiştir.[384] Nitekim *Tabakâtü'l-müdellisîn* müellifi İbn Hacer eserinde Tâvûs için ayırdığı bölümde şu ifadeleri kullanmaktadır: "Tabiînin meşhur şahsiyetlerinden olan Tâvûs b. Keysân'ı Kerâbisî müdellis raviler arasında zikretti ve onun müdellisliği hakkında "Tâvûs

---

[373] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 500, 501; İbn Hibban, *es-Sikât*, IV, 391; Bacî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 607.
[374] Osman b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh* , s. 117.
[375] İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 477.
[376] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 501.
[377] İbn Hacer, *Takrîb*, s. 281.
[378] İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 391.
[379] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't- Ta'dil*, IV, 501; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 361; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 9.
[380] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 542.
[381] Amr b. Dinar; "Şüphe yok ki aramızda Tâvus'tan daha doğru dürüst kimse yoktur." Bk. Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 359; Zehebî, *Siyer*, V, 46.
[382] İshak b. Mansur'un, Yahya b. Main'den ve Ebu Zur'a'dan rivayet ettiğine göre onun için sika demişler. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 501; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 360; Zehebî, *Siyer*, V, 47; İbn Hacer, *Tehzibu't- Tehzib*, V, 9.
[383] İbn Şihap ez-Zührî onun hakkında; " Tâvus'u gören kesinlikle yalan söz söylemeyeceğine kanaat eder." Bk. Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 9; İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, IX, 249; Zehebî, *Siyer*, V, 43, İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 10.
[384] İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, s. 21

İbn Abbas'ın kölesi İkrime'den İbn Abbas'ın hadislerini aldı, ancak daha sonra bu rivayetleri İbn Abbas'tan irsal yaparak nakletti". O, Hz. Aişe'den de rivayette bulunmuştur. Fakat Yahya b. Maîn onun Hz. Aişe'den hadis işitmediği görüşündedir. Hatta Ebû Dâvûd'un da onun Hz. Aişe'den hadis işittiğini bilmediğini söylemiştir.[385] Kerabisi Tâvûs'un en çok rivayette bulunduğu hocası İbn Abbas'tan yaptığı rivayetlerine tedlis şüphesiyle bakmaktadır. Ancak Ömer Özpınar *Hadis Edebiyatının Oluşumu* kitabında bazı kimselerin hadisçilerce muteber kabul edilen kimi raviler hakkında şüphe uyandıracak kitaplar tasnif edildiğini öne sürerek bunlardan birinin de el-Hüseyin b. Ali el-Kerabisi (ö. 245/859) olduğunu ve onun rical ve hadislerin illetlerini hakkında tasnif etmiş olduğu *Kitabu'l-Müdellisin*'i örnek olarak zikretmektedir.[386] O, Kerabisi'nin bu kitabında muteber ravileri tenkit ettiğini söylemektedir.[387] Nitekim bu kitap hakkında Ahmet b. Hanbel: "Delil bulamadıkları konularda hadis muhalifleri için bilgiler toplanmış. Bundan uzak durun!"[388] uyarısında bulunma gereği duymuştur. Hatta İbn Receb el-Hanbeli bu kitaptaki bilgilerin Mu'tezile gibi hareketler tarafından, Ehl-i Hadis'e karşı kullanıldığını ve bu işin aslını bilmeyen kimi hadis ehlinin bile, bu kitaptaki bilgilerden yararlandığını[389] söylemektedir. İşte bu sebepten ötürü Kerabisi'nin Tâvûs hakkında müdellis vurgusuna ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir. Nitekim İbnü'l-Acemî, *et-Tebyîn li esmai'l-müdellisin* adlı eserinde aynı İbn Hacer'in kitabında Kerabisiyle ilgili aldığı kısmı naklederek ardından yine müdellis ravilerle ilgili eseri olan Alai'nin bu konuyla alakalı "Tâvûs'u bu şekilde niteleyen kimseyi görmedim"[390] ifadesini zikretmesi Tâvûs'la ilgili yapılan bu ithamı bir nevi reddetmektedir. Ancak Kerabisi görüşünde haklı olma ihtimalini de barındırmaktadır. Çünkü Ahmed b. Hanbel, Kerâbîsî'yi Kur'ân'ın mahlûk olup olmaması meselesi sebebiyle "Bişr b. Gıyas el-Merîsî (ö.218/833)[391] öldü, yerine Kerâbisî kaldı."[392] diyerek onu Mu'tezilî fikri benimseyen birisine benzeterek tenkit etmesi Ahmed b. Hanbel'in Kerabisi'nin kitabı hakkında ön yargılı davranması

[385] İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, s. 21.
[386] Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, s. 254.
[387] Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 254.
[388] İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* (nşr. Nûruddîn Itr), I-II, Riyâd 1421/2001, II, 893.
[389] İbn Receb, *Şerhu'l-İ'lel*, II, 893.
[390] İbnu'l-'Acemî, İbrâhim b. Muhammed, *et-Tebyîn li-esmâ'i'l-müdellisîn* (nşr. Yahyâ Şefîk), Beyrut 1406/1986, s. 34.
[391] Bişr b. Gıyas el-Merîsî mihneyle özdeş halen gelen ve halife Me'mun'un Kur'an'ın mahlukluğunu kabul etmesinde etkili olan şahşiyet. Bk. Ali Kaya, *Osman ed-Dârimî ile Bişr el-Merîsî Arasındaki Hadisle İlgili Tartışmaların Değerlendirilmesi* (doktora tezi, 2014) MÜSBE, s. 163
[392] Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 66.

ihtimalini göz önünde bulundurularak söylediklerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiği düşüncesi hasıl olmaktadır.

Tâvûs'un İbn Abbas'tan yaptığı rivayetler dışında ayrıca Ali b. Medini'ye göre Muaz b. Cebel'den[393] Yahya b. Main'e göre Hz. Aişe'den[394] Ebû Zur'a'ya göre Hz. Osman'dan[395] yaptığı rivayetlerde tedlis veya irsal şüphesi olduğunu barındırmaktadır. Tâvûs'un tedlis yaptığı kabul edilse bile İbn Hacer müdellis ravileri taksiminde[396] onu birinci grup müdellis raviler arasında zikretmektedir. İbn Hacer eserinde ilk iki gruptaki tedlislerin kabul edileceğini beyan ederek bir nevi Tâvûs'un güvenilirliği teyit edilmiş olmaktadır.

2. Şiilikle İtham Edilmesi

Ayrıca Tâvûs Şiilikle de itham edilmiştir. Nitekim İbn Kuteybe[397] ve Şehristânî[398] eserlerinde Tâvûs'un Şii olduğunu kaydederler. Yine aynı şekilde Süfyân es-Sevrî' onun hakkında "Şiîlik eğilimi olan biri idi"[399] diyerek Tâvûs'u Şiilikle itham etmiştir. Zehebi de eserinde Süfyân es-Sevrî' nin bu sözünü nakleder ancak hemen ardından Zehebî onun Şiilik eğiliminin aşırı düzeyde olmadığını söyleyerek bu ithamın cerh sebebi sayılmayacağına işaret etmektedir.[400]

Şii rical eserleri de Tâvûs'un biyografisine kitaplarında yer vermişlerdir. Tâvûs b. Keysân, Şiî ricâl eserlerinde de biyografisi verilen bir ravi olması hasebiyle Şiilik eğilimi içerinde olduğu söylenebilir. Nitekim M. Enes Topgül "Hadis Ravilerinde Şiilik Eğilimi" adlı çalışmasında Şii müellif Tûsî'nin Tâvûs'u Ali b. el-Hüseyin'in (es-Seccâd) ashâbı arasında zikrettiğini ve yine aynı şekilde Şii rical müellifi İbn Dâvûd'un da eserinde[401] güvenilir râvîler

---

393 Alai, *Câmiu't-tahsîl*, s. 201.
394 Alai, *Camiu't-tahsil*, s. 201; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, s. 21.
395 Alai, *Camiu't-tahsil*, s. 201.
396 Birinci grup; Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi nadiren tedlîs yapanlar, ikinci grup; Süfyân b. Uyeyne gibi sika olup sadece kendisi gibi sika kimselerden ve çok az tedlîs yapanlar, üçüncü grup; rivayet ettiklerinde çok tedlîs yapanlar, dördüncü grup; zayıf veya meçhul râvilerden tedlîs yapanlar, beşinci grup ise; tedlîs yaptığından dolayı ve başka bir cerh sebebinden dolayı cerhedilerek zayıf râvi konumuna düşenler Bk. İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, s. 13,14.
397 İbn Kuteybe, el-Ma'ârif, s. 624. İbn Kuteybe, eserinin bir başka yerinde onun biyografisini vermektedir. Ancak burada herhangi bir Şiîlik eğiliminden veya ithâmından bahsetmemiştir (bk. *el-Ma'ârif*, s. 455).
398 Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerîm, *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. Muhammed Seyyîd Geylânî), Kâhire 1380/1961, I, 190.
399 Taberi, Radiyuddin Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. İbrahim et-Taberi el-Mekki, *el-Müntehab fi İlmi'l-Hadis*, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 2012, s. 636.
400 Zehebî, *Siyer*, V, 43, 45.
401 İbn Dâvûd el-Hillî'nin *er-Ricâl* adlı eseri

için ayırdığı kısımda Tâvûs'a da yer verdiğine işaret ederek onun Şiilik eğilimi içerinde olabileceğini vurgulamaktadır.[402]

Görüldüğü üzere Tâvûs b. Keysân; Yahyâ b. Maîn, İclî, Ebû Zür'a er-Razî, İbn Hacer ve diğer Sünnî ricâl münekkitleri tarafından sika kabul edilmekle birlikte, İbn Kuteybe ve diğer bazı müelifler tarafından Tâvûs'un Şiilik eğilimi içerisinde olabileceğine dikkat çekilmiştir. Ancak Sünni kitaplarda geçen bu iddia Zehebî'nin Tâvûs'un Şiiliğinin aşırı düzeyde olmadığı vurgulanmasıyla ithamın yanlış olabileceği vurgulanmıştır. Nitekim ilk asırlarda Şiî tabirinin, Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan ya da bütün sahâbîlerden üstün tutup ona daha fazla sevgi besleyen gruplar için kullanıldığı[403] bilgisi de göz önüne alındığında Tâvûs'a yapılan Şiilik ithamının daha anlaşılır olabileceği kanaatindeyiz.

Cerh faaliyeti her ne kadar yerli, geçerli sebeplerle tarih boyunca işletilse de bazen kararlarda bazı sapmaların ve aşırılıkların meydana gelmesine neden olan zâfiyet, aynı devirde ve aynı toplumda yaşayan insanların ikili ilişkilerinde içine düştükleri kıskançlık, çekememezlik, düşmanlık ve karşılıklı kin gibi şeyler yüzünden de cerh edildiği bilinmektedir.[404] İşte Hammâd b. Ebû Süleyman'ın Tâvûs hakkında yaptığı cerh bu kabildendir. Nitekim Hammâd b. Ebû Süleyman'ın (ö. 120/737), "Atâ (ö. 115/733), Tâvûs (ö. 106/724) ve Mücâhid'e (ö. 103/721) yetiştim. Öyle cahildiler ki, sizin çocuklarınız hatta çocuklarınızın çocukları bile onlardan daha bilgilidir"[405] sözü çekememezlik sebebiyle söylenmiş bir söz olduğu düşünülmektedir. Zira Hammâd'ın meclisinde çokça bulunan ve ona talebelik eden Ebû Hanife (ö.150/767) bile Atâ'yı Hammâd'dan daha değerli görmektedir. Eğer durum Hammad'ın dediği gibi olsaydı Ebû Hanîfe Tâvûs'a talebelik yapmaz ve ondan hadis rivayetinde bulunmazdı. Hatta Hammâd'ın bu sözünü nakleden Muğire (ö. 133/751) de bu sözün bir yanılgı olduğunu belirtmiştir.[406]

---

[402] Muhammed Enes Topgül, *Hadis Ravilerinde Şiilik Eğilimi*, s. 164.
[403] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* I, 94.
[404] Abdullah Karahan, *Hadis Ravilerinin Güvenirliği*, Sır yayıncılık, İstanbul 2005, s. 98.
[405] İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilber en-Nemerî el-Endülûsî, *Câmi'u beyâni'l-'ilmi ve fadlihî vemâ yenbağî fî rivayetihî ve hamlihî*, (nşr. Abdurrahmân Muhammed Osmân), I-II, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medîne, 1388/1968, II, 187.
[406] İbn Abdilber, *a.g.e.*, II, 187-188.

III. HADİS VE SÜNNET ANLAYIŞI

A. HADİSÇİLİĞİ

Tavûs b. Keysân, diğer ilimlerdeki yetkinliğinin yanında, özellikle Hadis ilminde ön plana çıkmıştır. O hadisleri semâen alabilmek için dönemin önde gelen sahabilerin bulunduğu yerlere rıhleler yapmak suretiyle onların ilmî meclislerine iştirak etmiştir. Nitekim Yemen'in Cened şehrinde ikamet etmesine rağmen[407] Tâvûs'un hemen her sene hac mevsiminde Mekke ve Medine'ye uğrayıp ibadetin yanında ilimle de meşgul olduğu bilinmektedir.[408] Keza o, başta İbn Abbas olmak üzere Hicaz bölgesindeki bazı sahabilerden hadis dinlemiş, kendisinden de tabiînin önde gelen birçok hadis talebesi rivayette bulunmuştur.[409]

Tâvûs dönemin önde gelen muhaddislerinden sayılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere o, sahabilerin ilim meclislerine katılmak suretiyle ilmi bir disiplin içerisinde devamlı olarak var olagelmiştir. Nitekim Tâvûs'un en çok hadis rivayet eden sahabilerden Ebû Hureyre'nin altı kişi olarak zikredildiği seçkin talebeleri (ashâbu Ebû Hureyre) arasında Tâvûs'un da geçmesi[410] ayrıca yine muksirundan sayılan İbn Abbas'ın ashabı arasında Tâvûs'un da zikredilip ve onun muhaddis olduğu vurgusunda[411] bulunulması Tâvûs'un Hadis ilminde seçkin kişiler arasında olduğunu göstermektedir. Çünkü bir kimsenin alimlerin ashâbları yani seçkin talebeleri arasında sayılması her kişiye nasip olacak türden bir özellik değildir. İşte bu meziyeti elde edebilmek adına ilimle olan bağını sürekli olarak devam ettirmek ve ittiba ettiği hocaya tam bir bağlılık göstermek gerekiyor ki Tâvûs'un bunu hakkıyla yaptığı gelen rivayetler bizlere işaret etmektedir.

"İmâm", "fakîh" ve "hâfız" unvanlarıyla nitelenen Tâvûs b. Keysân[412] hadislerin rivayeti konusunda çok titiz davrandığı bilinmektedir hatta bir harfin dahi unutulmasına rıza göstermediği kaynaklarda zikredilmektedir. Nitekim Tâvûs'un Habîb b. Ebî Sâbit'e (ö.119) "Sana bir hadis aktardığım zaman, onu emin olarak aktarırım. Aktardığım hadis hakkında

[407] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 537; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 9.
[408] Zehebî, *Siyer*, V, 45; *Tezkire*, I, 90.
[409] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 358; Zehebî, *Siyer*, V, 39.
[410] Hatib el-Bağdadi, *Târihu Bağdâd*, V, 333; Ali b. Medinî, *Süâlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe li Alî b. Medinî,* s. 82.
[411] Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, I, 294.
[412] Zehebî, *Siyer*, V, 38; *Tezkire*, I, 90; Suyûtî, *İs'âf*, s. 14.

başkalarına bir şey sorma"[413] diyerek bu konudaki hassasiyetini dile getirmesi onun hadis rivayetinde adalet ve zabt sahibi birisi olduğunu ve hadislerin rivayeti konusunda titiz davrandığını göstermektdir.

1. Lafzen Rivayet Meselesi

İmam Nevevî (ö. 676/1277)'nin tabiriyle hadis hafızı olduğu herkes tarafından kabul edilen Tâvûs b. Keysân'ın[414] hadisleri lafzen rivayetine önem verdiği ve bu hususta oldukça titiz davrandığı görülmektedir. Nitekim söz konusu hassasiyet sebebiyle kendisi hakkında "o aramızda Basra'daki İbn Sîrîn gibidir"[415] tabirinin kullanılması onun hadisleri Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı şekliyle veya işittiği kimseden aldığı lafızlarla hadisleri muhafaza ettiği ve öylece rivayette bulunduğu anlaşılmaktadır. Tâvûs'un hadis hafızı olması sebebiyle rivayet hakkını elde ettiği hadisleri kelimesi kelimesine harfi harfine riayet ederek hadisleri ezberleme yolunu tuttuğu görülmektedir. Nitekim bir rivayete göre onun hadisleri harf harf ezberlediği ve bu ezberlediği şekliyle onları rivayet ettiği[416] bilgisi Tâvûs'un hadisleri lafzen rivayetine önem verdiği[417], aldığı şekliyle hadisleri rivayet etme hassasiyetine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Tâvûs'un bu tavrı ilk asırlardaki şifahi rivayet metodunun varlığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim ilk dönemlerde hadis hafızlığı müessesesinin yaygınlaşmasıyla hadisler Hz. Peygamberden işitildiği şekliyle veya Hz. Peygamberden alan kişi vasıtasıyla sema' edilen rivayetler tek tek ezberlenmesi suretiyle şifahi olarak hadisler bir sonraki nesle aktarılmıştır.[418]

2. Hadislerin Yazılması

Hadis rivâyetine dair ilk dönemlerdeki konularından biri de hadislerin yazılıp yazılmayacağı hususudur. Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasını nehyeden rivâyetlerinin

---

[413] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 541; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, I, 281; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 360; Zehebî, *Siyer*, V, 46; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 9; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, IX, 249.

[414] Nevevi, *Tehzîbu'l-esmâ*, I, 251.

[415] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 541; Zehebî, *Siyer*, V, 39; İbn Hacer, *Tehzib*, III, 9. İbn Sirin'in (ö. 110/728) lafzan rivayetteki titizliği konusunda bk. İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VII, 194.

[416] Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 360.

[417] Bazı kaynaklarda ise, Tavus'un hadisleri lafzen rivayet edenlerden değil de manen rivayet edenlerden olduğu söylenilmektedir. Bk. Mustafa Öztürk, *Mevâlînin Hadis rivâyetindeki Yeri*, s. 161. Ancak Öztürk'ün verdiği kaynağa bakıldığında (Hatib el-Bağdadi, *el-Kifaye Fi İlmi'r-Rivaye*, s. 242.) orada öyle bilginin olmadığı aksine bu söylenilenin tersine bir bilginin varlığından söz edilmektedir. Büyük ihtimalle alıntılarken yanlış aktardığından dolayı böyle bir hatanın içerisine düşülmüştür. Çünkü o, eserin diğer bazı kısımlarında onu hadisleri manen rivayet edenler arasında değil de lafzen rivayet edenler arasında zikretmektedir. Bk. Mustafa Öztürk, *Mevâlînin Hadis rivâyetindeki Yeri*, Yedirenk Yayınları, İstanbul, 2012, s.160, 341.

[418] Bk. Ümmü Er, *Hadislerin Şifâhî Rivâyeti Ve Hadis Hâfızlığı*;, (yüksek lisans tezi, 2015) SDÜSBE., s. 116.

yanında buna izin veren rivâyetlerin bulunması, sahâbe ve tâbiûnun bir kısmının yazıyı yasaklarken bir kısmının gerekli görmesi, bu tartışmanın en önemli öğeleri olarak görünmektedir.[419] İlk dönemlerde Hz. Peygamber Kur'ân ile karışması endişesiyle kimi durumlarda hadis yazımını yasaklarken belirli şahıslara izin vermiş, kimi zaman ise kendisi bizzat yazdırmıştır.[420] Belirli sahâbîlerin yazılı nüshaları bulunmakla birlikte, bu dönemde sahâbe ve kibâr-ı tâbiînin hadisleri yazma amaçları gelecek nesillere yazılı malzeme bırakmaktan ziyade, öğrenilen bilgilerin ezberine yahut doğru hatırlanmasına yardımcı olmasıdır. Zira Araplar, yazılı kültürden ziyade sözlü kültüre sahip olduğu için hafızaları da tabiî olarak çok kuvvetli olmaktadır.[421] İşte Tâvûs b. Keysân da hadis hafızı olmasına rağmen hadislerin yazılmasına karşı çıkmamıştır hatta bizzat kendisi yazdırdığı gelen rivayetler arasındadır. Nitekim Hasan-ı Basri'nin Tâvûs b. Keysân'ın Kâbe'de büyük bir topluluğa hadis yazdırdığını müşahade etmesi aynı şekilde Leys b. Ebî Süleym'in Tâvûs'un huzurunda büyük bir levhaya yazı yazarken gördüğünü ve Tâvûs'un da ona imla ettiğini[422] ifade etmesi Tâvûs'un döneminde hadislerin yazımına karşı çıkmadığını göstermektedir. Ancak Tâvûs'dan gelen bir başka rivayete göre ise; onun İbn Abbas'ın ders halkasında bulunduğunu ve Said b. Cübeyr'in söylenilenleri kayıt altına aldığını fakat kendisinin ise yazmadığını ifade etmesi[423] onun ilim öğrenirken yazıyla meşgul olmayıp bizatihi olarak hafızasından yardım aldığı söylenebilir.

3. Yazılan Malzemelerin İmhası

Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehit edilmesiyle oluşan fitne ortamı ve sonrasında oluşan toplumsal güvensizlik ve hadis uydurma faaliyetleri, kimi âlimleri hadisleri nakletmekten vazgeçirip kimilerini de hadis naklinde son derece ihtiyata sevk ettiği gözlenmektedir.[424] İşte

---

[419] Allah Resûlü'nden (s.a.v), sahâbe ve tâbiûndan hadislerin yazılmasını nehyeden rivâyetler için bk. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Takyîdu'l-ilm*, (nşr. Yûsuf el-'Uş), Dârü İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, y.y., 1974, s. 29-48. Yazılmasının mübah olduğuna hatta kimi sahâbe ve tâbiûnun bunu emrettiğine dair rivâyetler için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, 64-113.

[420] Ahmet Yücel, *"Hadislerin Yazılması ile İlgili Rivâyetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi",* MÜİFD, İstanbul 1988-1989, sy. 16-17, s. 117. Hadis yazım yasağının sebeplerine dair ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, s. 49-60.

[421] Yücel, "Hadislerin Yazılı Rivâyeti ve İmlâ Geleneği", s. 41.

[422] Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 260.

[423] Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 405.

[424] Fitnenin akabinde ortaya çıkan hadis uydurma faaliyetleri ile birlikte sahâbe ve tâbiûn artık kaynak sorgulamasını gerekli görmüş bazı isimler ise hadis rivâyetinden çekinmişlerdir. İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-688) "Biz birinin "kâle Resûlullah (s.a.v)" dediğini işittiğimiz zaman gözlerimizi dört açar, kulaklarımızı kabartırdık. Ne zaman ki insanlar hırçın ve uysal develere birlikte biner (iyi kötü her türlü yola girer) oldular o vakit biz de sadece bildiğimiz insanlardan hadis alır olduk" sözü bu hususa dair dikkat çekici

bu fitne ortamında yaşayan Tâvûs "Ne öğretirsen kendi nefsine öğretmiş olursun. İnsanlarda emanet duygusu kalmadı"[425] diyerek fitne ortamının sebep olduğu insanlardaki emanet duygusunu ve güvensizliği gözler önüne sermektedir. Tâvûs b. Keysân'ın bulunduğu bir ortamda İbn Abbas ile Büşeyr b. Adevî arasında geçen bir konuşma bu değişimi daha net kelimelerle ifade etmektedir. Nakledildiğine göre rivayet ettiği hadislerin bazılarının İbn Abbas tarafından tekrarlatılması üzerine Büşeyr el-Adevî "Vallahi bütün hadislerimi biliyorsun da (tekrarlattığın) bu hadisi mi kabul etmiyorsun; yoksa bütün hadisleri mi reddediyorsun da tekrarlattığın bu hadisi mi kabul ediyorsun?" diye İbn Abbas'a sorar. İbn Abbas "Biz Resûlullah'tan hadis rivayet ederdik; zira o zamanlar onun adına yalan uydurulmaz ve Resûlullah'dan sadece güvenilir kimseler nakilde bulunurdu. Ne zaman insanlar doğru yalan demeden herkesten hadis almaya başladılar biz ondan rivayet etmeyi terk ettik" cevabını verir.[426]

Tâvûs bu ortamda ilmin (hadisin) ehil olmayan kimselerin eline geçmesi endişesi veya kendisine hadislerin ulaştığı kimse onların hükümlerini bilmeden zahirine göre amel edebilme ve onda bir takım şeyleri ekleyip çıkarma ihtimaline binaen yazdığı veya yazdırdığı hadis malzemelerini yaktırdığı rivayet edilmektedir.[427] Yazdıktan sonra imha hususu, Tâvûs'a has bir uygulama olmayıp, pek çok âlimin bu fitne ortamında ehil olmayan kişilerin ellerine geçer endişesiyle yazdıklarını imha ettikleri yahut bunu vasiyet ettikleri bilinmektedir.[428]

Fitne olayına müteakip uydurma faaliyetlerinin ortaya çıkışıyla, isnad sorma olayının da başladığı söylenebilir. Ancak hicri birinci asırda sahabe ve büyük tabiînin hayatta olması en önemli güven amili ve uydurma faaliyetlerinin en büyük engeli olmuştur. Tâvûs, İbrahim

örneklerdendir (Bilgilerin kaynakları için sırasıyla bk. Müslim, Mukaddime, 13.) Yine bu minvalde İbn Sîrîn'in (ö. 110/729) "Önceleri isnaddan sormazlardı, ne zaman ki fitne meydana geldi. İnsanlar hadis nakledenlere naklettikleri kişilerin isimlerini sormaya başladılar. İsmini öğrendikleri kişi eğer ehl-i sünnetten ise hadisleri alınır, ehl-i bid'attan ise alınmazdı" (bk. Müslim, Mukaddime, 15) sözü de yine bu hususu ifade etmektedir. İbn Sîrîn'in bu sözündeki fitne ve isnadın başlangıcına dair tartışmalar için bk. Arif Ulu, "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun 2012, XII, sy. 1, ss. 119-166.

[425] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 541; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 360; Zehebî, *Siyer*, V, 46; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 9.

[426] Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 38; Müslim, Mukaddime, 10; Ebû Zur'a ed-Dımaşkî, *et-Târih*, (nşr. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kûcânî), Şam 1980, I, 547.

[427] Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, s. 61.

[428] Yücel, "Hadislerin Yazılı Rivâyeti ve İmlâ Geleneği", s. 44.

en-Nehaî, Şa'bî, İbn Sîrîn gibi bazı muhaddisler az da olsa zayıf ravileri tenkit etmiş durumlarını açıklamışlardır.[429]

4. Ricâl Tenkidi

Hicrî birinci asrın sonlarından itibaren isnadın yaygınlaşıp hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelmeye başlamasıyla senette yer alan ravilerin ehliyetleri açısından araştırılması da zorunlu hale gelmiştir. İsnad, hadislerin kimler tarafından ve nasıl iletildiğini ortaya koyduğu için muhaddisler isnadlarda yer alan ravilerin hadis rivayet etmedeki yeterliliklerini tespit etmeye öncelik vermişlerdir. Bu sebeple muhaddisler, senedlerde yer alan ravileri adalet ve zabt açısından tenkit etmişlerdir. Böylece birtakım özel lafızlarla rivayetin kabulü veya reddi yönünden ravilerin hallerinden bahseden Cerh ve Ta'dil İlmi[430] teşekkül etmeye başlamıştır. Buna binaen ravilerin hadis rivayetine ehil olmadığını ortaya koymak suretiyle cerh, güvenilir olduğunu tespit etmekle de ta'dil faaliyetine başlanmıştır.[431]

Sahâbe ve büyük tabiîlerin çoğunlukla hayatta olduğu hicrî birinci asırda tenkide uğrayan ravilerin Hâris el-A'ver (ö. 65/684), Muhtar es-Sekâfî (ö. 74/693), Asım b. Damre (ö. 74/693) olmak üzere çok az kimseyle sınırlı olduğu görülmektedir.[432] Bu sebeble bu dönemde münekkitlerin sayısı da fazla değildir. Tâvûs b. Keysân, Said b. Cübeyr (ö. 95/713), İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714), Şa'bî (ö. 105/723), Muhammed b. Sirin (ö. 110/728) dönemin münekkitleri olarak kaydedilmektedir.[433]

Tâvûs b. Keysân, kaynaklarda tabiûn döneminde ricalle ilgili konuşan kimseler arasında sayılmaktadır. Nitekim rical değerlendirmesinde bulunan tabiûn âlimlerinin isimlerinden bahseden Tirmizî bazı bilgisiz kişilerin ashab-ı hadisi rical tenkidi yapmaları sebebiyle yerdiklerini belirttikten sonra, tabiûndan birçok alimin rical tenkidinde bulunduğunu ve bunlar arasında Tâvûs b. Keysân'ın da yer aldığını zikretmektedir.[434] Tâvûs'un Hasan-ı Basri'yle birlikte Ma'bed el-Cühenî hakkında konuşup onu kaderi olmakla

---

[429] Ahmet Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî ilk Üç Asır),* İFAV Yayınları, İstanbul 2014,.s. 43.
[430] Emin Âşıkkutlu, "*Cerh ve Ta'dil*", DİA, VII, 394.
[431] Yücel, *Hadis Tarihi ve Usulü,* s. 55.
[432] Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Zikru men yu'temedu kavlühû fi'l-cerh ve ta'dîl,* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1410/1990, s. 173.
[433] Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân, *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl*, (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1410/1990, s. 94-96.
[434] Tirmizî, *es-Sünen* (Kitâbü'l-İlel), V, 738.

tenkit etmeleri,[435] aynı şekilde Tâvûs b. Keysân'ın, Katâde'nin Kaderî olarak itham edilmesinden dolayı ondan uzak durduğunu ifade etmesi[436] Tâvûs'un rical tenkidinde bulunduğunu beyan etmektedir.

Kaynak taraması sonucu Tâvûs'un toplamda bir elin beş parmağını geçmeyecek kadar az rical değerlendirmesinde bulunduğu tespit edilmiştir. Tâvûs'un hakkında konuştuğu raviler Meryem el-Hasî[437], Amr b. Dinar[438], Ma'bed el-Cühenî[439], İkrime[440] gibi şahsiyetlerdir. Bu da gösteriyor ki Tâvûs'un sistematik bir şekilde cerh ve ta'dilde bulunmadığını gözler önüne sermektedir. Ancak sistematik rical değerlendirmesinde bulunmama Tâvûs'a has bir şey olmayıp dönemin şartları gereği diğer ravi münekkitlerinde de görüldüğü bilinmektedir. Hz. Peygamber'in vefatı ile başlayıp Tâvûs'un vefat ettiği 2./8. asra kadar ki tabiûn dönemi ravileri, rivayet ettikleri hadisleri bilen ve muhafaza eden güvenilir kimseler olduklarından dolayı aralarında tenkide uğrayanların sayısı[441] az olmuştur. Bundan dolayı Tâvûs'un bu denli az kişiye yönelik rical değerlendirmesinde bulunması bu sebebe binaen olduğu düşünülmektedir. Bu sayının az olmasının diğer sebebi olarak da şu tespitte bulunulabilir; tabiûnun hadis aldıkları kimselerin çoğunun sahabe olmasıdır.[442] Yani bahsedildiği üzere tenkit edilen ravi sayısının azlığı, adil olan sahâbilerin bir kısmının hayatta olması, sahâbi olmayıp rivayetle ilgilenenlerin de hemen hepsinin sika ve güvenilir kimseler olmalarından kaynaklandığı şeklinde değerlendirilebilir.

Tâvûs'un rical değerlendirmelerinin daha sonraki dönemlerdeki gibi sistematik olmamasının bir sebebi olarak da bu dönemdeki ravi tenkitlerinde genellikle, yalancılık, bid'at ehlinden olma (Hâricî, Şiî ve Kaderî vb. fırkalardan olma) ve dini emir ve yasaklara

---

[435] Mizzî, *Tehzib*, XXVIII, 247; Zehebî, *Siyer*, VII, 207; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, X, 203.

[436] İbn Ebî Hayseme, *Tarih*, III, 309; Mizzi, *Tehzib*, XXIII, 509; Zehebî, *Siyer*, IX, 331. Katade'nin Tavus tarafından Kaderi olarak nitelendirimesinin sebebi, onun şerri kullara hamlederek bir anlamda kader kapsamından çıkardığı ve Ehl-i Sünnet inancına ters düştüğü için olsa gerektir. (Abdülhamit Birişik, "Katade b. Diâme", *DİA*, XV, 22-23).

[437] İbn Adî, Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl* (nşr. Süheyl Zekkâr), IVII, Beyrût 1409/1988, I, 156.

[438] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* V, 479; İbn Ebî Hayseme, *Târîh*, I, 231; Ebû Nu'aym, *Hılye*, III, 348.

[439] Mizzî, *Tehzib*, XXVIII, 247; Zehebî, *Siyer*, VII, 207; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, X, 203.

[440] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 385; İbn Ebî Hayseme, *Târîh*, II, 195; İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 266; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, XIII, 317.

[441] Hicri I. asırda tenkide uğrayan kimselere örnek olarak Hâris el-A'ver (ö. 65/684), Muhtar es-Sekafî (ö. 74/693), Asım b. Damre (ö. 74/693) olmak üzere çok az kimseyle sınırlı olduğu görülmektedir. Bkz. Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavlüh*, s. 173.

[442] Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 38.

dikkat etme gibi hususlar göz önünde bulundurulmuştur. Bundan dolayı söz konusu tenkitlerin genellikle adaletle ilgili olduğu ve muhteva bakımından çeşitlilik arz etmediği görülmektedir. Bununla beraber, ravilerin zabtına yönelik tenkitler de vardır.[443] Ancak genel itibariyle ravinin adelet yönüne yoğunlaşılmıştır. Nitekim Tâvûs'un bidat ehli olarak nitelediği Ma'bed el-Cüheniyi tenkit etmesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

Her münekkidin riayet ettiği bir takım rical tenkit metotları ve tenkit anlayışı vardır. Bir münekkit olarak Tâvûs b. Keysân da cerh ve tadilde bulunurken bir takım şartlar muvacehesinde rical tenkidinde bulunmuştur. Şâfiî'nin "İbn Sirin, Nehaî, Tâvûs ve diğer birçok tabiûn, ancak ne ezberleyip rivayet ettiğini bilen sika raviden hadis kabul ederdi. Ehl-i hadisten bu mezhebe muhalefet eden kimse görmedim"[444] diyerek bir nevi rical konusunda Tâvûs'un tenkit anlayışını özetlemektedir. Bu sözdeki "sika" tabirinin ravide aranan şartlardan adalete, "ezberleme" ifadesinin zabta "rivayet ettiğini bilme" özelliğinin de fıkıh özelliğine işaret ettiği söylenebilir. Görüldüğü üzere Tâvûs b. Keysân rical tenkitinde bulunurken ravinin naklettiği metni ezberleme ve onun manasını bilip bilmeme kriterini baz alarak tenkitte bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Nitekim İbn Abdilber ve Alâî'de, Tâvûs b. Keysân'ın ancak rivayet ettiği metni ezberleyen ve manasını bilen kişilerden nakilde bulunduğunu ifade etmişlerdir.[445] Burada farklı bir yorum olarak da naklettiği metnin manasını bilmekten kastın, onun fıkhi inceliklerini kavrayacak düzeyde bilmek olmayıp sadece kelime manalarını bilmek diye de yorumlanabilir. Nitekim ileriki dönemlerde dahi naklettiği metnin fıkhi inceliklerini kavrayacak düzeyde bilme diye bir şartın bulunduğu söylenemez. Ondan ötürü burada manasını bilmekten kastın onun fıkhi inceliklerini bilmek olmayıp sadece rivayet ederken yanlış anlaşılmaları engelleyecek kadar naklettiği kelimelerin anlamını bilmek şeklinde anlaşılması doğruya daha yakın görüş olması muhtemeldir.

Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehit edilmesiyle oluşan fitne ortamı ve sonrasında oluşan toplumsal güvensizlik ve hadis uydurma faaliyetleri, kimi âlimleri hadisleri nakletmekten vazgeçirip kimilerini de hadis naklinde son derece ihtiyata sevk ettiği gözlenmektedir. İşte bu fitne ortamında yaşayan Tâvûs da hadis naklinde titiz davranıp ancak cerh ve ta'dil durumunu bildiği sikalardan rivayette bulunduğu bu şartlara haiz olmayan ravilerin rivayetini kabul

[443] Aşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 54.
[444] İbn Abdilber, *et-Temhid limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'âni ve 'l-esânîd*, I, 39.
[445] İbn Abdilber, *et-Temhid*, I, 39; Alâî, *Camiu't-tahsîl*, s.68-69.

etmede imtina ettiği kaynaklarda geçmektedir. Nitekim İmam Şafiî'ye göre İbn Sirin, Urve b. Zübeyr, Tâvûs b. Keysân ve İbrahim en-Nehaî birçok tabiî alimi hadisleri ancak tanıdığı kişilerden rivayet ederdi.[446] Görüldüğü üzere fitne ortamının getirdiği güvensizlik ve huzursuzluk ister istemez alimlerin raviler ve rivayetleri konusunda bir takım tedbirler almasına sebep olmuştur. İşte bu ortamda yaşayan Tâvûs ve diğer tabiîn alimleri rivayetinde güvenirlik kesp etmiş kimselerin nakillerini rivayet etmeye daha çok yoğunlaştığı görülmektedir.

İlk asırlarda tartışmalardan birisi de tahdis karşılığı ücret alınıp alınmayacağı meselesi olup bunun cerh ve ta'dile etkisinin ne olacağı konusudur. Tâvûs burada her insan gibi ailesini geçindirmekle mükellef olan muhaddisin fakir olabileceğini, vaktini hadis rivayetine ayırması nedeniyle geçimini teminden aciz kalabileceğini ileri sürerek, tahdis karşılığı ücret alınmasını caiz görür ve ücret alan ravinin rivayetinin makbul olacağı görüşündedir.[447] Yani Tâvûs ücret mukabilinde rivayette bulunan ravinin rivayetini kabul noktasında ve raviyi tenkit etme konusunda diğer müteşeddit münekkitlerin aksine rical değerlendirmesinde herhangi bir problem olarak görmemiştir.

B. SÜNNET ANLAYIŞI

Sözlükte isim olarak yol, yol güzergâhı, yaşam tarzı (sîret), davranış tarzı (tabiat) anlamlarına gelen sünnet sözcüğünün[448] kavramsal kapsamı çeşitli ilim dalları tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Sahâbe döneminde Hz. Peygamber'in örnekliği hususu amel, fiil, kavl, hedy, sünnet gibi çeşitli kelimelerle ifade edilirken Hz. Ömer (ö. 23/644), İbn Mes`ûd, Hz. Ali (ö. 40/661) gibi sahabilerin kullanımları ile birlikte sünnet kavramı esas olarak Hz. Peygamber'in örnekliği anlamına gelmektedir.[449] Bununla birlikte ilk dönem İslam alimleri sünnetin ıstılahî tanımında olduğu gibi sünnetin tespitinde de farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. İlk dönemlerde ve daha sonraki dönemlerde ehl-i rey ve ehl-i hadis dediğimiz iki anlayışın nispeten birbirinden farklı sünnet anlayışları veya sünneti tespitte farklı yaklaşımlar benimsemeleri süre gelmiştir. Tâvûs'un sünnet anlayışını tespit etmek için

[446] Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm,* I-XV, (nşr. Ahmed Bedruddin Hassûn), Dâr Kuteybe, 1996, VII, 256,
[447] Hatib el-Bağdadî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye* (nşr. İbrâhim b. Mustafâ Âl-i Bahbah Dimyâtî), I-II, Semenûd 1422/2002, s. 155-156; Irâkî, *et-Tebsıra ve't-tezkire,* I, 340; Emir es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr,* II, 352.
[448] Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara 2014, s. 14.
[449] Bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 14. Hz. Peygamber'in beyanlarında ve sahâbenin kullanımlarında sünnet sözcüğünün anlamlarına dair ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı,* s. 14-77.

öncelikle Tâvûs'un bu yukarıda sayılan gruplardan hangisine daha yakın olduğu tespit edilirse nispeten sünnet anlayışı daha kolay tespit edilmiş olacaktır. Bundan dolayı öncelikle Tâvûs'un ehl-i rey mi veya ehl-i hadis'ten olduğu tespit edilmeye çalışılacak ardından sünnet anlayışı genel çerçevesiyle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Burada şu unutulmamalıdır ki; Tâvûs'un yaşadığı dönemde bunlar daha ekolleşmiş gruplar değillerdir. Ancak bu ekollerin nüveleri sahabe dönemine kadar dayanmaktadır.[450] Bundan dolayı Tâvûs'un burada ehl-i reye veya ehl-i hadise nispet edilmesi ekolleşmiş bir gruba aidiyeti şeklinde olmayıp daha sonra ekolleşmiş bu grupların düşünce yapısını (nüvelerini) taşıması bakımından dikkate alınmıştır.

İlk iki asırda genelde nasların, özelde onların büyük bir kısmını oluşturan hadislerin değerlendirilip anlaşılmasında iki farklı yaklaşımın bulunduğuna yukarıda işaret olunmuştu. Kaynaklarda bu iki görüşün nüvelerini oluşturan birçok rivayete atıfta bulunulması bu iki zihni yaklaşımın mevcudiyetini teyit etmektedir. Ehl-i rey ve ehl-i hadis veya ashab-ı rey veya ashab-ı hadis ya da geniş manada fukaha veya muhaddisûn olarak isimlendirilen bu yaklaşım daha sonraki dönemlerde alimlerin naslar karşısındaki tavırlarını belirleyen ekollerin de hareket noktalarını teşkil etmiştir. Ancak bu dönemde bu gruplara mensup kişilerin tayininde bazı zorluklar ve izafilikler bulunmaktadır. İşte konumuzun ana temasını teşkil eden Tâvûs'un'da ehl-i hadis'ten mi yoksa ehl-i reyden mi olduğu tayini nispeten zordur. Çünkü kaynaklarda zikredilen nakiller onun her iki gruba aidiyetini doğrular niteliktedir. Kaynaklarda zikredilen o rivayetler incelendikten sonra Tâvûs hakkında genel kanaat serd edilmeye çalışılacaktır.

Kaynaklarda Tâvûs'un ehl-i hadise mensubiyetini hissettiren rivayetler bulunmaktadır. Nitekim rical değerlendirmesinde bulunan tabiîn âlimlerinin isimlerinden bahseden Tirmizî bazı bilgisiz kişilerin ashab-ı hadisi rical tenkidi yapmaları sebebiyle yerdiklerini belirttikten sonra, tabiûndan birçok alimin rical tenkidinde bulunduğunu ve bunlar arasında Tâvûs b. Keysân'ın da yer aldığını zikretmesi[451] ayrıca Şafiî'nin "İbn Sirin, Nehaî, Tâvûs ve diğer birçok tabiûn, ancak ne ezberleyip rivayet ettiğini bilen sika raviden hadis kabul ederdi. Ehl-i hadisten bu mezhebe muhalefet eden kimse görmedim"[452] yine ashâbu'l-hadis hareketinin lideri kabul edilen Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855)'in: "Ashâbu'l-

[450] M. Esad Kılıçer, "Ehl-i Rey" *DİA*, X, 521.
[451] Tirmizî, *es-Sünen* (Kitâbû'l-ilel), V, 738.
[452] İbn Abdilber, *Temhid*, I, 39.

hadis'in şu işine şaşılır: herhangi bir meseleyle karşılaştıklarında, o konuda Hasan, İbn Sirin, Atâ, ve Tâvûs'tan görüşler nakledildiği halde, ashâb-ı re'ye gidip konuyu onlara sorarlar. Oysa kendi ilimlerine baksalar ve tefakkuh etseler olmaz mı?"[453] ifadelerinde geçen ehl-i hadis vurgusu Tâvûs'un ehl-i hadisten olmasını mümkün kılmaktadır. Aynı şekilde Tâvûs, derin ilmi birikime sahip olmasına rağmen hemen her konuda fetva vermekten kaçınmıştır. Nitekim Hanzala b. Ebî Süfyan'ın "Tâvûs'dan daha çok "bilmiyorum" diyen alim görmedim"[454] ifadelerini kullanarak Tâvûs'un bilmediği veya bilse bile derin vukufiyete sahip olmadığı alanlarda yanlış fetva veririm korkusuna binaen konuşmadığını vurgular. Yukarıdaki örneklerdeki gibi ibarede ehl-i hadis vurgusu geçmemesine rağmen ehl-i hadis mensuplarının düşünce yapısını ve metodunu[455] yansıtmasından dolayı Tâvûs'un bu ifade özelinde ehl-i hadise daha yakın olduğunu hissettirmektedir.

Tâvûs'un ehl-i hadise yakınlığını hissettiren rivayetlerin aksine onun ehl-i rey mensubu bir alim olduğunu gösteren bir takım ibareler de vardır. Nitekim rivayete göre Tâvûs ikindiden sonra iki rekât namaz kılardı. İbn Abbas ona bunu bırakmasını söyledi. Tâvûs, "ikindiden sonra namaz kılmak ancak basamak yapılmasın" diye yasaklanmıştır, diye cevap verdi. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: "Şüphesiz ikindiden sonra namaz kılmak yasaklanmıştır. Artık bundan dolayı azap mı görürsün, yoksa ecir mi alırsın bilmem. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Allah ve Resûlü bir şeye hükmettikleri zaman, artık inanmış erkek ve kadının o konuda bir tercih hakkı yoktur."[456] Ravi Süfyan b. Uyeyne'ye göre basamak yapılması demek, ikindiden sonra gece vaktine kadar namaz kılmaya devam etmek demektir.[457] Tâvûs ile üstadı İbn Abbas arasında geçen bu muhavere, bir taraftan ehl-i rey mensubu olduğunu hissettiren Tâvûs'un, nasıl rey kullandığını ve nasları nasıl ta'lil ettiğini

---

[453] İbn Ebî Ya'lâ, Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I-II, (nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkhî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty., I, 238.

[454] Zehebî, *Siyer*, V, 43.

[455] Ehl-i hadisin galip tavrı, nas bulunmayan hususlarda hüküm vermekten kaçınmak; farazi meselelere girmemek; mecbur kalmadıkça fetva vermemek; rey ve kıyastan hoşlanmamaktır. Bk. Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği,* İFAV Yayınları, İstanbul 2015, s. 165.

[456] Ahzab, 33/36.

[457] Darimî, Mukaddime, 39; Hatib el-Bağdadi, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Fakîh vel-mütefekkih*, I-II, (nşr. Ebû Abdirrahmân Âdil b. Yûsuf el-Gerâzî), Dâr-u İbnu'l-Cevzî, Suudi Arabistan 1421, I, 146-147. Süfyan'ın açıklamasından da anlaşıldığı üzere burada bir aşırılığın önüne geçilmek istenmektedir. Çünkü bu iş alışkanlık haline getirildiği taktirde, güneş batarken bile namaz kılınmasına müncer olacağı ve bir bid'ata dönüşeceği düşünülmektedir. Nitekim rivayetin başka bir tarikinde basamak (süllem) kelimesi yerine sünnet kelimesi kullanılmıştır Bk. İbn Abdilber, *Câmi*, II, 189. Bu da, ikindiden sonra namazın sünnete dönüşmemesi için Peygamber tarafından yasaklandığı manasına gelmektedir ki yukarıdaki açıklamayı teyid edicidir.

gösterirken, diğer taraftan rey kullanımının sınırlarını da belirlemektedir. Burada İbn Abbas, hakkında Kur'an ve Sünnet 'in açık hükmünün bulunduğu bir hususta rey beyan etmenin yanlışlığına işaret etmiştir. Bu da gösteriyor ki Tâvûs'un ehl-i hadis mensuplarının aksine nas bulunan konuda reyine başvurup bir takım ta'lillerde bulunması onun ehl-i reyden olabileceğini akla getirmektedir.

Aynı şekilde ehl-i reyden olabileceğini gösteren bir başka durum ise onun Mekke ve Yemen ülkesinin fakihi olarak bilinmesi[458], diğer ilimlerde olduğu gibi yaşadığı dönemde fıkıh ilminde de önde gelen şahsiyetler arasında sayılması,[459] Tâvûs'un Mekke'de bir müddet yaşayıp hatta bir süreliğine Mekke müftüsü olarak da görev yapması[460] ve bazı kimselerin onun için; kendi zamanında haram ve helali en iyi bilen tabiîndir[461] gibi övgü dolu ifadeleri kullanmaları onun ehl-i rey (ehl-i fukaha) mensubu olabileceği fikrini ön plana çıkarmaktadır.

Tâvûs'un ehl-i hadise mensup olduğunu gösteren rivayetlerin yanında ehl-i reyden de olabileceğini ima eden nakillerin olması Tâvûs'un ehl-i hadis'ten mi yoksa ehl-i reyden mi olduğu tayinini nispeten zorlaştırmaktadır. Çünkü kaynaklarda zikredilen nakiller onun her iki gruba aidiyetini doğrular niteliktedir. Nitekim İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir Tâvûs'un ne tam olarak ehl-i rey alimleri arasında kabul edildiğini ne de ehl-i hadis alimleri arasında kabul edildiğini[462] bildirmektedir. Tâvûs'un fıhkî konularda sıkı (katı) davranmasıyla şöhret kazanmış ehl-i hadisin önde gelen şahsiyetlerden Abdullah b. Ömer[463] ile işin ruhsat tarafını

---

458 Zehebî, *Siyer*, V, 39.
459 İbn Hacer, *Takrîb*, I, 281.
460 İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkiîn*, s. 24.
461 Şîrâzî, *Tabakatü'l-fukahâ*, s. 73; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Ze*heb, I, 134.
462 İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *Fıḳhü Tâvûs b. Keysân*, s. 528.
463 Sünneti belirlemede zahiri ve lafzî yaklaşımı benimseyen Abdullah b. Ömer'in birçok tavır ve sözünde hadisleri şekli ve lafzî bir şekilde anlamaya eğilimli olduğu görülmektedir. Mesela o, hacda Mina'dan dönerken Muhassab denen mevkide konaklamanın sünnet olduğu kanaatindedir. Çünkü burada Hz. Peygamber konaklamıştır. (Bk. Müslim, "Hac", 338.) Hz. Aişe ve Abdullah b. Abbas ise Hz. Peygamber'in kolaylık olsun diye burada konakladığını dolayısıyla bunun sünnet olarak değerlendirilmeyeceği görüşündeydiler. (bk. Müslim, "Hac", 339-341; Buharî, "Hac", 147.) Onun bu tavrının altında Hz. Peygamber'in söz ve fiillerine bağlayıcılık açısından herhangi bir ayrım gözetmeden harfiyen tabi olma düşüncesi yatmaktadır. Nitekim onun Peygamber'in söz, fiil ve tavırlarını araştırma ve onlara harfiyen uyma konusunda akli dengesinden endişe edilecek derecede ileri gittiği belirtilir. (bk. Zehebî, *Tezkire*, I, 39.) Bundan dolayı İbn Ömer'in naklettiği hadisleri ziyade veya noksan rivayet etmemek için azami dikkat göstermeye çalıştığı kaydedilmektedir. (bk. İbn Sa'd, et-*Tabakât*, II, 373; Hatib el-Bağdâdî, Kifaye, s. 205.) Fetva konusunda ise çekingen davranmış ve sorulan sorulara çoğu zaman bilmiyorum, diye cevap vermiştir. Bütün bunlar hadisçi yaklaşımın bariz özelliklerini yansıtmaktadır.

daha çok tercih etmekle meşhur olan ehl-i reyin önde gelen şahsiyetlerinden İbn Abbas'ın[464] talebesi olması hasebiyle onun iki cenahtan beslendiğini göstermektedir. Bundan dolayı onun gerçekte hadis ilmiyle uğraşması,[465] hadiste önde gelen şahsiyetlerden olması hasebiyle ehl-i hadis taraftarı olduğu ancak reyini imkan nispetinde kullanıp bir takım ta'lillerde bulunup tefakkuh etmesi Mehmet Özşenel'in de tasniflendirdiği[466] gibi onun ehl-i hadisin rey ve kıyasa yer veren tefakkuh etmiş kişiler grubuna dahil edilebileceği fikrini ön plana çıkmaktadır.

Tâvûs'un ehl-i hadisin rey ve kıyasa yer veren nasları ta'lil ederek tefakkuh eden grubuna dahil olabileceği tespit edildikten sonra Tâvûs'un sünnet anlayışı da ortaya çıkmış bulunmaktadır. Tâvûs'un sünnet metodu bir konuda açık bir nas varsa ona tabi olduğu ancak bu durumun aksine ise yeri geldiğinde reyine ve kıyasa başvurduğu söylenebilir. Tâvûs bir konuda görüşünü beyan ederken hem reyine hem de nakledilen rivayeti kendisinde cem ettiğinden dolayı hangisi o duruma daha uygunsa onu ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır. Zira rivayet edilen bilgi herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde durumu apaçık olarak beyan ediyorsa Tâvûs o konuyla ilgili rivayeti kullanmaktadır ancak durum bunun aksine ise o zaman reyi yani aklı bir derece daha ön plana çıkardığı görülmektedir.[467] Nitekim Tâvûs; hocası İbn Abbas, İbn Ömer, Hz Aişe ve diğer hadis ve fıkıh bilginlerinin aksine kedinin artığını köpeğin artığına kıyas ederek onu necîs sayması,[468] onun sünnet anlayışını gözler

---

[464] İbn Abbas'ın ehl-i rey alimlerin yaklaşıma dahil edilmesini haklı kılan bir çok rivayet bulunmaktadır. Onun Kur'an, sünnet ve ilk iki halifenin kavli bulunmadığında reyle hüküm verdiği kaynaklarda zikredilmektedir. Tabiûnun büyüklerinden Süleymân b. Yesâr'ın (ö. 107/725) tespitine göre İbn Ömer sorulan sorulara çoğu zaman bilmiyorum, diye cevap verirken İbn Abbas hemen hemen hiç kimseyi geri çevirmediği bilinmektedir. (bk. Zehebî, *Tezkire*, I, 38-39.) Bu da sahabede bulunan iki eğilim arasındaki farkı göstermektedir. Yukarıda zikredilenler dışında onun nasların maksadına, hadislerin sebeb-i vurudlarına göre değerlendirilmesini gerekli gören yaklaşımın bir diğer örneği remel tartışması çerçevesinde müşahade edilebilir. Tavafta remel yapılmasının sünnet olmadığını, çünkü remeli Peygamber'in müşriklere güçlü görünmek için yaptığını söyleyerek bu fiilin sebebine işaret etmiştir. Bk. Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I, 233; Müslim, "Hac", 237.

[465] Eyyüb es-Sehtiyanî'nin, "İbn Abbas'ın huffazı (hadislerini ezberleyenler) toplandı; aralarında Said b. Cübeyr, Tâvûs ve Atâ da vardı" şeklindeki beyanı onun daha çok hadis ilmiyle uğraştığını göstermektedir. Bk. Fesevî, *Târih*, II, 7.

[466] İlk üç asırdaki ulemayı şu şekilde tasnif etmek mümkündür: **1-** Ehl-i hadis **2-** Ehl-i rey. Ehl-i hadiste kendi içerisinde ikiye ayrılabilir: **a-**Daha ziyade hadis rivayeti ve rical tetkikiyle meşgul olup, fıkhi bilgileri az olanlar (Şu'be gibi). Bunlara muhaddisûn veya şuyûh ya da meşâyih ismi de verilebilir. **b-**Temel uğraşları itibariyle hadis mütehassısı olmakla birlikte, tefakkuh etmiş olanlar ki bunlara örnek olarak Said b. Müseyyeb, Zührî, Sevrî, Mâlik, Evzaî, İbn Uyeyne, Şafiî gibi alimler verilebilir. Bunlar ehl-i hadis fukahası olarak da isimlendirmek mümkündür. Ehl-i hadis fukahası da rey ve kıyası kullanmalarındaki derecelerine göre ikiye, hatta üçe ayırmak mümkündür. **aa-**Rey ve kıyasa nispeten daha çok verenler (malik, Şafiî gibi). **bb-**Rey ve kıyasa nispeten daha az az yer veren ve mecbur kalmadıkça kıyasa başvurmayanlar (Ahmed b. Hanbel ve Kütüb-i Sitte musaniffleri gibi). **cc-**Rey ve kıyasa karşı olanlar (Zahirîler gibi). Bk. Özşenel, *İlk Dönem Hadis Rey Tartışmaları*, s. 131.

[467] İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *Fıḳhü Tâvûs b. Keysân*, s. 528.

[468] İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *Fıḳhü Tâvûs b. Keysân*, s. 527.

önüne sermektedir. Yani o ehl-i hadis uleması gibi sadece nas bulunan konularda konuşup diğer konuları konuşmaktan imtina etmemiştir; bilakis o nassın olmadığı mevzularda kendi reyini kullanarak bir takım ta'lillerde bulunduğu görülmektedir.

Hz. Peygamber ve onu takiben ilk yıllarda haber-i vahid ve onunla amel konusunda herhangi bir tartışma bulunmamadığı bilinmektedir.[469] Ancak siyasî ve itikadî mezheplerin ortaya çıkmasını takiben hadis uydurma faaliyetinin başlaması ve insanlar arasında güven duygusunun ortadan kalkması sonucu hicri birinci asrın sonlarına doğru haber-i vahidlerin dinde delil olup olmayacağı tartışması gündeme gelmiştir. İmam Şâfiî haber-i vâhidin kabulünde icma olduğunu vurgulamak için tabiîlerin bu tür haberleri kabul ettiklerine dair örnekleri de zikretme gereği duymuş ve konuyla alakalı olarak da Tâvûs'un bu konuda ki görüşüne de yer vermiştir. İmam Şafiî bu konuyla alakalı olarak şu ifadelere yer vermiştir: Tabiûndan haber-i vâhidi kabul edip, ona dayanarak fetva vermeyen ve onlara tabi olmayan kimseyi bilmiyorum. İbnü'l-Müseyyeb, Ebû Hureyre'nin ve Ebû Saîd'in tek başlarına Rasûlullah (s.a)'tan naklettikleri haberleri kabul etmekte ve bu haberlerde ifade edilen hususları sünnet olarak görmektedir. Urve b. Zübeyr de Hz. Âişe ve Yahya b. Abdurrahman'ın rivayetlerinde aynı şekilde davranmaktadır…. Medine'de Kâsım b. Muhammed, Sâlim ve tabiînin tümü, Mekke'de Atâ b. Ebî Rebâh, Tâvûs b. Keysân ve Mücâhid aynı şekilde davranıp Câbir b. Abdullah'ın ve İbn Abbâs'ın tek başlarına Rasûlullah (s.a.)'tan rivayet ettikleri haberleri kabul edip, bu hadislerdeki hususları sünnet saymışlardır….[470] Görüldüğü üzere metne göre Tâvûs'un haber-i vahidi kabul edip onunla amel ettiği belirtilmektedir. Ayrıca Tâvûs'un bu konuda herhangi bir şart koşmadan haber-i vahidle gelen rivayetleri sünnet olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Tâvûs'un bu tavrı ehl-i hadisin sünnet anlayışını yansıttığı görülmektedir. Nitekim bu gruba aidiyet hisseden alimlere göre hadis eşittir sünnet anlamına gelmekte olup ve Hz. Peygamberden gelen her türlü bilgi sünnet olarak anlaşılmaktadır.[471]

[469] Bk. Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*, s. 209.
[470] Şâfiî, Muhammed b. İdris, *İhtilâfu'l-hadîs*, (nşr. Muhammed Ahmed Abdulaziz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1986, s. 22-23. Ayrıca bk. a.mlf., *er-Risâle,* (nşr. Ahmed muhammed Şakir), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts, s. 448 vd; a.mlf., *Ümm*, XV, 54.
[471] Bk. Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*, s. 105.

IV. TÂVÛS B. KEYSÂN'IN RİVÂYETLERİ

A. HOCALARINA GÖRE

Rivâyet Aldığı Kaynak	Mükerrerli	Genel Toplama Oranı
Hz. Peygamber	6	%1.6
Abdullah b. Abbâs	261	%69.6
Ebû Hureyre	42	%11.2
Abdullah b. Ömer	27	%7.2
Hz. Âişe	6	%1.6
Hucr el-Mederi	6	%1.6
Zeyd b. Sâbit	4	%1.06
Abdullah b. Amr b. el-Âs	4	%1.06
Cabir b. Abdullah	2	%0.5
Safvân b. Ümeyye	2	%0.5
Abdullah b. Zübeyr	2	%0.5
Rafi' b. Hudeyc	1	%0.2
Hucr b. Kays	1	%0.2
Ziyâd b. Süleym	1	%0.2
Muâz b. Cebel	1	%0.2
Seraka b. Ca'şem	1	%0.2
Ümmü Keraz el-Hudâiyye	1	%0.2
Hz. Ömer	1	%0.2
Süraka b. Malik	1	%0.2
A'rec	1	%0.2

Kendi ifadesi	4	%1.06
Toplam	375	%100

Tablo 1: Hocalarına göre rivâyetleri

Tâvûs'un "Hocalarına göre rivayetleri" başlığı altında onun hangi hocalara daha çok mülazemette bulunduğu, hangilerinin ilim meclislerinde daha çok iştirak ettiği ve onun içinde/merkezinde bulunduğu bir ilişki ağı alıp olamdığı gibi soruların cevapları üzerine yoğunlaşılacaktır.

Tabloya bakıldığında Tâvûs'un mülazemet gösterdiği hocaları arasında rivâyet oranı olarak Abdullah b. Abbas, Ebû Hureyre ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbilerin isimlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Tabakât kitapları da bu verileri doğrular niteliktedir. Nitekim Tâvûs kaynaklarda özellikle İbn Abbas'ın önde gelen talebelerinden sayılmıştır. Hatta tabloda da görüldüğü üzere rivayet ettiği hadislerinin çoğu İbn Abbas tarikiyle gelmesi onun, İbn Abbas'ın ilim halkasında uzun süre bulunduğunu ve onun ilmini gelecek nesillere taşıdığını gösterir. Zîra onun Yemenli olmasına rağmen Mekke'de ilim meclisi kuran İbn Abbâs'ın yanında uzun bir süre kaldığı ondan çokça istifade ettiği bilinmektedir.[472] Ayrıca kaynak eserlerde Ebû Hureyre'nin altı kişi olarak zikredildiği seçkin talebeleri (ashâbu Ebû Hureyre) arasında Tâvûs'un da geçmesi[473] onun ilmi olarak hangi kaynaklardan beslendiğini dikkatlerimize sunması açısından önemlidir. Görüldüğü üzere kaynaklarda geçen Tâvûs'un belli ilim meclislerine iştirak ettiğiyle alakalı bilgilerin tabloda hangi kaynaktan ne kadar hadis rivayet ettiğiyle ilgili oranlarla birebir örtüşmektedir.

Tâvûs'un ilminin büyük çoğunluğu hocası İbn Abbas'a dayandığı ve onun önde gelen talebelerinden olduğu görülmektedir. Nitekim Sufyan b. Uyeyne ile Abdullah b. Yezîd arasında geçen konuşma bu ortaya çıkan tabloyu doğrulayacak niteliktedir. Bahsedilen rivayete göre; Sufyan b. Uyeyne Abdullah b. Yezîd'e "İbn Abbas'ın yanına kiminle giriyorsun" diye sorduğunda o da; Ata ve sıradan insanlarla (avamla) birlikte giriyorum diye

[472] Zehebî, *Siyer*, V, 39.
[473] Hatib el-Bağdadi, *Târihu Bağdâd*, V, 333.

cevap verdi. "Ya Tâvûs kiminle giriyor?" diye sordum. O da "Tâvûs özel kişilerle (havasla) giriyordu" ifadesini kullanarak onun İbn Abbas'a ne derece yakın olduğunu ve onun seçkin talebeleri arasında olduğunu vurgulaması açısından kayda değerdir.

Tabloyla ilgili dikkat çekilmesi gereken noktalardan bir diğeri ise Tâvûs'un mükerrerleriyle birlikte altı tane mürsel rivayetinin bulunduğudur. Hadis münekkitleri mürsel hadis nakletmekle tanınan ravileri mürseli kabul edilen veya edilmeyen şeklinde ikiye ayırmakla birlikte bu konuda bir birlik sağlayamadıkları bilinmektedir.[474] Esasen her raviyi genel olarak değerlendirmeyip her rivayetini ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutmak iktiza etmekle birlikte bir ön değerlendirme babından mürselleri makbul sayılan ravilerin isimlerinin zikredilmesi araştırmacılar için faydalı olduğu düşünülmektedir. İşte alimler mürselleri kabul gören kimselerin isimlerini sayarken Tâvûs'un da ismine yer vermeleri[475] alimlerin onun mürsel rivayetlerine güvendiklerini gösterir. Aynı şekilde büyük münekkitlerden olan Yahya b. Said el-Kattan şu sözüyle Tâvûs'un mürsellerinin mürselleri beğenilen kimselerden olduğunu hissettirmektedir: Said b. Cübeyr'in mürsellerini Atâ'nınkilerden daha çok severim. Mücahid'in mürselleri ile Tâvûs'un mürselleri birbirleriyle yakındır. Amr b. Dinar'ın mürsellerini de severim.[476]

Tabakat eserleri ile rivayet verileri bazen tam bir uyumluluk arz etmeye bilir. Nitekim konumuz özelinde Tâvûs'un istifade ettiği ilmî muhite dair olan bilgilerin tam olarak örtüşmediği görülmektedir. Tâvûs'un rivayet aldığı isimler incelendiğinde bunların çoğunun Medine'de yaşayan sahibiler olduğu görülse[477] de esasen tabloya bakıldığında Tâvûs'un en çok Mekkeli kişilerden istifade ettiği hatta ilminin çoğunluğunu onlardan aldığı görülmektedir. Bu durum, Tâvûs'un Medine'de kemmiyet (sayı) açısından hoca sayısı fazla olsa da ilmini daha çok Mekke'de bulunan sahabilerden elde ettiği ve buradaki kimselerden daha çok istifade ettiği şeklinde değerlendirilebilir.

---

[474] Salahattin Polat, "Mürsel", *DİA*, XXXII, s. 53.
[475] Polat, "Mürsel", *DİA*, XXXII, s. 53.
[476] İbn Ebî Hatim, *Kitabu Merâsîl*, s. 3-4.
[477] Bk. EK II, Tablo 1- Tâvûs b. Keysân'ın Coğrafi Merkezli Hoca ve Talebelerinin Tabakalara Göre Dağılımı s. 127.

B. TALEBELERİNE GÖRE

Rivâyet Aldığı Kaynak	Mükerrerli	Genel Toplama Oranı
Abdullah b. Tâvûs	130	%34.6
Amr b. Dinâr	75	%20
Mücâhid b. Cebr	32	%8.5
Ebû Zubeyr el-Mekki (Muhammed b. Müslim)	25	%6.6
Hasan b. Müslim	20	%5.3
Süleymân el-Ahvel	17	%4.5
Hanzala b. Ebî Süfyân	8	%2.1
İbrahim b. Meysera	8	%2.1
Habîb b. Ebî Sâbit	7	%1.8
Leys b. Sa'd	6	%1.6
Hişâm b. Huceyr	5	%1.3
Amr b. Şuayb	5	%1.3
Süleymân et-Teymi	4	%1.06
Abdullah b. Ebî Nüceyh	4	%1.06
Abdulkerim b. Ebî Mehârik	3	%0.8
Süleyman b. Ebî Müslim	3	%0.8
Abdulmelik b. Yezîd	3	%0.8
Kays b. Sa'd	3	%0.8
Atâ b. Ebî Rebâh	1	%0.2
Amr b. Müslim	1	%0.2
Hânî b. Eyyûb	1	%0.2

İbn Şihâb ez- Zührî	1	%0.2
İkrime b. Halid	1	%0.2
Mekhûl	1	%0.2
Seleme b. Kuheyl	1	%0.2
İbn Cüreyc	1	%0.2
Süleymân b. Mûsâ	1	%0.2
Rafi' b. Hudeyc	1	%0.2
Nu'mân b. Ebî Şeybe	1	%0.2
Atâ b. Sâib	1	%0.2
Abdulmelik b. Meysera	1	%0.2
Muhammed b. Târık	1	%0.2
İbrâhîm b. Yezîd	1	%0.2
Üsame b. Zeyd	1	%0.2
Âsım el-Ahvel	1	%0.2
Toplam	375	%100

Tablo 2: Talebelerine göre rivâyetleri

Tâvûs'un rivayet aldığı kaynağa yani talebelerine göre hadis rivayet oranları başlığı altında ona hangi talebenin daha çok mülazemette bulunduğu, hangi talebeleri Tâvûs'un ilim meclislerine daha çok iştirak ettiği, hangilerinin önde gelen talebelerinden olduğu ve içinde/merkezinde bulunduğu bir ilişki ağı olup olmadığı gibi konuların açığa kavuşturulması üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Tabloya bakıldığında Tâvûs'un önde gelen, kendisine mülazemet gösterdiği talebeleri arasında rivâyet oranı olarak Abdullah b. Tâvûs[478], Amr b. Dinâr, Mücâhid b. Cebr, Ebû Zubeyr el-Mekki (Muhammed b. Müslim) gibi kimselerin ön planda olduğu görülmektedir. Tâvûs'un'un rivâyetleri talebeleri dikkate alınarak incelendiğinde bunların çoğunun Mekkeli olduğu görülmektedir. Yani Tâvûs her ne kadar farklı şehirlerden istifade etse de[479], onun ilmî müktesebatını aktardığı yer daha ziyade Mekke olmuştur. Bu durum Tâvûs'un Mekke'ye olan katkısı açısından dikkate değer bir durumdur. Tâvûs'un hocalarında olduğu gibi Mekkeli talebeleri Kûfeli talebelerine göre sayı bakımından daha az[480]; Medineli ve Yemenli talebeleri bakımından da birbirine yakın olduğu görülse[481] de asıl onun ilmini gelecek nesillere taşıyan Mekkeli yukarıda sayılan kimseler olmuştur. Çünkü rivayet oranları bakımından onlar daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu durum, onun hadislerinin genel itibariyle Mekke'de mütedavil olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Tabloda diğer göze çarpan durum ise Abdullah b. Tâvûs'un babasının rivayetlerini gelecek nesillere aktaran en önemli talebelerinden olmasıdır. Bizzat babası Abdullah'ı yetiştirmiş olup onu kendi has talebeleri arasında yer edinmesine öncülük etmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla mükerrerleriyle birlikte toplamda 243 hadis rivayetinde bulunan Abdullah b. Tâvûs babası Tâvûs'tan *Kütüb-i Tisa*'da 219, Kütüb-i sitte'de ise 130 hadis naklinde bulunarak bir nevi tüm hadis bilgi birikimini babasından aldığı görülmektedir. Oğlu Abdullah'tan sonra bir diğer önemli talebesi ise Amr b. Dinar olmuştur. O da Tâvûs'a uzun süre mülazemette bulunduğu bilinmektdir. Rivayetler incelendiğinde Mekke'de İbn Abbas'ın ilmi Sa'îd b. Cübeyr, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime, Mücâhid ve özelde Tâvûs aracılığıyla Amr b. Dinar'da toplandığı tespit edilmiştir. Nitekim kaynaklarda Tâvûs onun hakkında "Fe inne üzüneyhi kımeu'n li'l-ulemaî" yani onun kulakları âlimlerin sözlerinin hunisiydi,[482] diyerek bir nevi onun daha önceki ilmi müktesebatı kendisinde topladığına işaret ettiği görülmektedir.

[478] Abdullah b. Tavus, Yemen'de ikamet etmiş olup ama o, Mekke'ye de sık sık uğradığından dolayı hayatının önemli bir kısmını burada geçirmiştir. Bk. Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, I, 411; Mizzi, *Tehzîb*, XV, 130.

[479] Bk. EK II Grafik 4- Tâvûs b. Keysân'ın Hoca ve Talebelerinin Coğrafi Dağılımı, s. 121.
[480] Bk. EK II Grafik 4- Tâvûs b. Keysân'ın Hoca ve Talebelerinin Coğrafi Dağılımı, s. 121.
[481] Bk. EK II Grafik 4- Tâvûs b. Keysân'ın Hoca ve Talebelerinin Coğrafi Dağılımı, s. 121.
[482] İbn İmâd, *Şezarâtu'z-zeheb*, I, 171.

C. KONULARINA GÖRE

1) Ahkâm (326)

a) İbadet (173)

i. Tahâret (6)

1. Tahâret (4)
2. Tahâret ve süneniha (1)
3. Hayız (1)

ii. Namaz (88)

1. Salât (23)
2. Sıfatu's-salât (13)
3. Cum'a (7)
4. İdeyn (3)
5. Teheccüd (1)
6. Cenâiz (8)
7. Vudû' (1)
8. Mevakit (4)
9. Sefer (6)
10. Küsuf (4)
11. Mesacid ve mevaizu's-salat (5)
12. Kıyamü'l-leyli ve tadavvu'n-nehar (2)
13. İkâmetu's-salât ve's-sünetü fiha (10)

iii. Oruç (11)

1- Sıyâm (5)
2- Savm (6)

iv. Zekât (7)

v. Hac (63)

1- Hac (26)
2- Menâsik (12)
3- Menâsiku'l-hac (22)
4- İhsar ve cezaü's-sayd (2)

b) Muâmelât (154)

1. Nikâh (3)
2. Buyû' (21)
3. Ferâiz (11)
4. İcâre (7)
5. Eymân ve'n-Nuzûr (8)
6. Muzaraa (2)
7. Şerike (1)
8. Hibe (14)
9. Cizye ve'l muvadaa (1)
10. Nafaka (1)
11. Keffaratü'l eymen (1)
12. Talak (8)
13. Müsâkât (3)
14. Eyman (2)
15. İmâre (1)
16. Eşribe (13)
17. Rukba (16)
18. Umra (3)
19. Müzaraa (2)
20. Tahrîmu'd-dem (2)
21. Beyat (2)
22. Akika (1)
23. Fer' ve'l atira (1)
24. Kasâme (4)
25. Katiu's-sarik (1)
26. Zînet (1)
27. Libâs (3)
28. Tereccül (1)
29. Et'ime (1)
30. Hudûd (1)
31. Diyât (9)
32. Keffarat (1)
33. Ticârât (3)
34. Rehn (4)

2) İman ve akâid (İnanç konuları) (14)

a) İman (1)
b) Sünne (1)
c) Tevhid (3)
d) Kader (5)
e) Fiten (3)

f) Cennet ve sıfatü naimiha (1)

3) Ahlak ve Nefis Terbiyesi (Rikâk) (4)
a) Edeb (1)
b) Rikâk (1)
c) Zühd (1)
d) İsti'zân (1)

4) Tefsir, Târîh Siyer ve Meğâzî (14)

a) Tefsîr (3)
1- Tefsîr (2)
2- Tefsîru'l-Kur'ân (1)

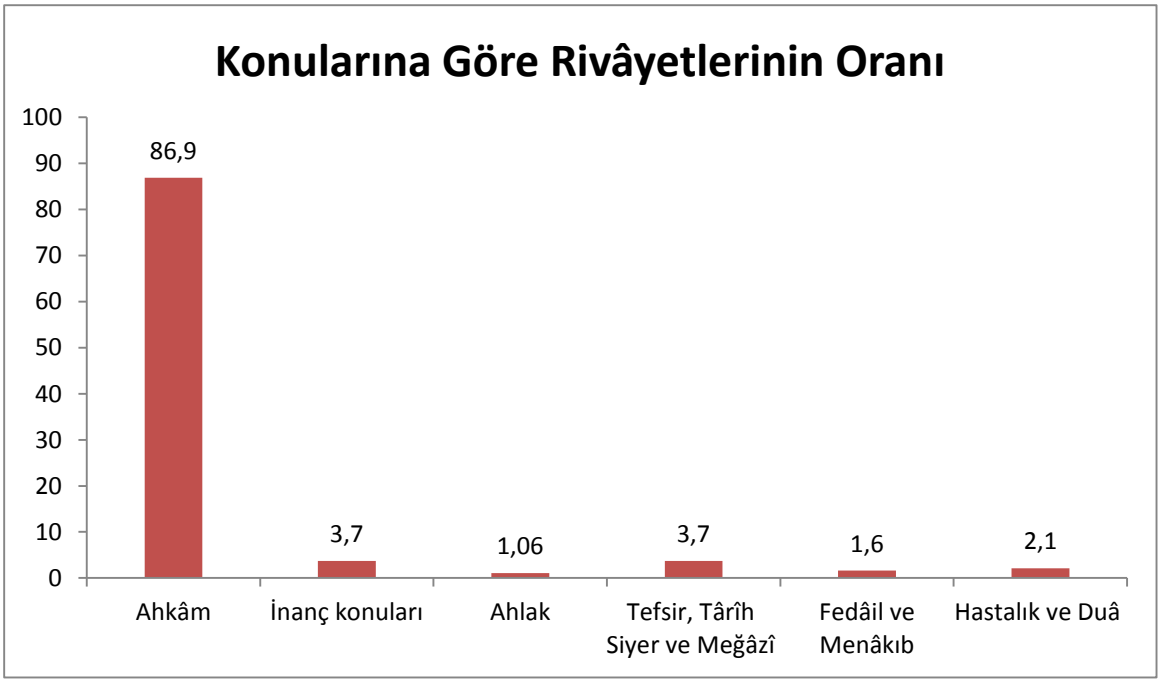
b) Siyer ve Meğâzî (7)
1- Cihad ve's-siyer (6)
2- Meğâzî (1)

c) Tarih (4)
1- Enbiya (4)

5) Fedâil ve Menâkıb (6)
1- Fedâilu's-sahâbe (4)
2- Fedâil (1)
3- Menâkıb (1)

6-) Hastalık ve Duâ (8)
a) Tıb (3)
b) Dua (1)
c) Selâm (2)
d) İstîâze (2)

Tablo 3: Konularına göre rivâyetleri

Grafik 1: Konularına göre rivâyetleri

"Konuları göre rivâyetleri" başlığı altındaki veriler incelendiği zaman Tâvûs b. Keysân'ın rivâyet ettiği hadislerin muhtevasının büyük oranda ahkâma dair olduğu görülmektedir. Kendisi hakkında Mekke ve Yemen ülkesinin fakihi[483] ve aynı zamanda "kendi zamanında haram ve helali en iyi bilen tabiindir"[484] gibi ifadelerin kullanılması onun dini ahkam konusunda ki mahirane özelliği vurgulanmaktadır. Tâvûs'un bu meziyeti, görüldüğü üzere rivayetlerine çok bariz bir şekilde yansımıştır. Tâvûs'un ahkam konusunda önde gelen sahabilerden İbn Abbas, İbn Ömer gibi hocalara sahip olması tabloda görülen oranların çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Tâvûs'un ahkam konusundaki rivayetlerine bakıldığında nerdeyse muamelat konularıyla alakalı her konuda rivayetinin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca onun ibadet alanında rivayetleri, namazla alakalı konularda daha çok yoğunlaşmıştır.

Tâvûs'un kaynaklarda kırk defaya yakın hac için Mekke'ye gittiği zikredilmesi[485] onun rivayetlerine de doğru orantılı olarak yansıdığı düşünülmektedir. Nitekim verilere göz atıldığında onun hac konusunda birçok rivayetinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum râvîlerin hayat tecrübelerinin rivâyet ettikleri hadislerin muhtevasında etkili olabileceğini gösteren bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde akaid alanında yani inanç konularından olan kader mevzusuyla alakalı rivayetlerinin diğer başlıklara nazaran fazla olması yine ravinin hayat tecrübesiyle ilişkilendirilebilir niteliktedir. Nitekim Tâvûs'un yaşadığı dönemde bidat fırkalarla ve onların müntesiplerini tenkit etme gündemi yoğun bir şekilde işgal ettiği bilinmektedir. Zira Tâvûs'un Ma'bed el-Cühenî hakkında konuşup onu kaderi olmakla tenkit etmesi,[486] aynı şekilde onun, Katade'nin Kaderî olarak itham edilmesinden dolayı ondan uzak durduğunu ifade etmesi[487] Tâvûs'un kaderi fırka müntesibi olarak addedilen kimselerle mücadele ettiği görülmektedir. Bu da ister istemez hadis rivayetine de yansımış olup Tâvûs'un itikadi konularda en çok kader konusunda rivayette bulunmasını daha anlaşılır hale getirmiştir. Ancak bazı durumlarda ravinin sahip olduğu meziyet hayati tecrübeler onun rivayetlerine yansımayabilir. Nitekim daha önce de geçtiği üzere Tâvûs'un zahidane bir hayat

[483] Zehebî, *Siyer*, V, 39.
[484] Şîrâzî, *Tabakatü'l-fukahâ*, s. 73; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, I, 134.
[485] Ebu Nuaym, *Hilye*, IV, 3; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 361; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 9; Zehebî, *Siyer*, V, 47.
[486] Mizzî, *Tehzib*, XXVIII, 247; Zehebî, *Siyer*, VII, 207; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 203.
[487] İbn Ebî Hayseme, *Tarih*, III, 309; Mizzi, *Tehzib*, XXIII, 509; Zehebî, *Siyer*, IX, 331. Katade'nin Tavus tarafından Kaderi olarak nitelendirimesinin sebebi, onun şerri kullara hamlederek bir anlamda kader kapsamından çıkardığı ve Ehl-i Sünnet inancına ters düştüğü için olsa gerektir. Bk. Birişik, "Katade b. Diâme", DİA, XV, 22-23.

sürdüğü zühd ve takva bakımından önde gelen kimselerden olduğu bilinmekle birlikte tabloda görüldüğü üzere bu durum rivayetlerine yansımadığı görülmektedir.

Tabloyla ilgili diğer değerlendirilmesi gereken nokta ise Tâvûs'un kaynaklar da Mekke tefsir ekolünün önde gelen müntesiplerinden olduğu şeklindedir. Ancak onun tefsir ekolünde önde gelen şahsiyetlerden olması rivayetlerine doğru orantılı olacak şekilde yansımamıştır. Nitekim Tâvûs'un tefsirle alakalı üç tane rivayetinin olması onun sanıldığı gibi tefsirde daha çok ön planda olduğu fikrine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Daha önce de geçtiği üzere Tâvûs'un tefsirle ilgili kendi görüşü olarak bir elin beş parmağını geçmeyecek miktardadır. Bundan dolayı zaten İbn Abbas'ın bir ravisi konumunda değerlendirilmiştir. Tablodaki veriler de bu bilgiyi destekler mahiyettedir.

D. TÂVÛS B. KEYSÂN'IN BUHÂRÎ'DEKİ RİVAYETLERİNİN İSNÂD ATLASI

1. İsnâd Atlası

Ravî isimleri zikredilerek hadisin, asıl kaynağı olan Hz. Peygamber'e ulaştırılması anlamına gelen isnad, genel olarak hadis ilminin, özel olarak da cerh ve ta'dil ilminin odak noktasını oluşturur.[488] İsnad faaliyeti fitne olayından sonra ortaya çıkan siyasi ve itikâdî grupların kendi görüşlerini desteklemek, diğer grupların görüşlerini ise kötülemek amacıyla hadis uydurmaları üzerine önemli bir tedbir olarak uygulanmaya başlanmıştır. Hicri birinci asrın sonlarından itibaren isnadın yaygınlaşıp hadisin ayrılmaz parçası haline gelmeye başlamasıyla hadislerin aslına uygun naklini engelleyen hadis uydurma tehlikesine karşı alınmış en önemli tedbirdir.[489] İsnadın kullanılmaya başlamasıyla birlikte hadisler sadece anlam ifade eden bir metin olmaktan çıkmış, metne değer kazandıran bir senedi de bünyesine alarak iki ana bölümden müteşekkil bir yapıya dönüşmüştür. Öyle ki, senedsiz metne hiç iltifat edilmezken, iki ayrı senedi bulunan bir metin, iki ayrı hadis olarak telakki edilmiştir.[490] Kişinin kimliği nesebiyle belirlendiği gibi, hadisin kimliği de senediyle tespit edilir olmuştur. Başka bir deyişle hadisin sıhhati, senedin sıhhatiyle tespit edilmiştir.

---

[488] Âşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 45.
[489] Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 53.
[490] Ali Akyüz, *Hadis Edebiyatının Sened Atlası ve Muvatta'ın Sened Fomları Çizelgesi*, AA yayınları, İstanbul 1997, s. 5.

İsnad hadislerin tashihi için dün olduğu gibi bugün de önemini korumaktadır. Ancak bilindiği üzere isnad değerlendirmesi yoğun bir mesaiye ihtiyaç duymaktadır. İsnadı değerlendirmek için zincirde ismi geçen tüm raviler için ayrı ayrı biyografi kitaplarına, rical kitaplarına müracaat etmek gerekmektedir. Ayrıca her bir isnad için bu ameliye tekrar edilip senedin muttasıl mı munkatı' mı olduğunu tespit etmek gerekmektedir.[491] Takdir edilmelidir ki, isnad değerlendirilmesi, zaman ve birikim gerektiren, aynı zamanda kaynak araştırmasına ihtiyaç duyan bir ameliye olması hasebiyle hadis dışında diğer islamî ilimlerde ihtisası olanlar için bu daha da zordur. Bu yüzden de pratiklik açısından çok da uygun olduğu söylenemez.[492] İşte pratiklik ve kolaylık sağlamak için Ali Akyüz, "sened formaları" bir diğer ismiyle "isnad atlası"[493] fikrini ortaya atarak bunun ilk çalışmasını da yapmıştır.[494]

Biyografi kaynaklarında ravinin hayatından bahseden bölümün akabinde Ali Akyüz'ün geliştirmiş olduğu ve pratik faydasının olduğu isnad atlasının yer almasının faydalı olabileceği kanısındayız. Bu atlas, Akyüz'ün de belirttiği gibi ele alınan ravinin rivayetlerine

---

[491] Akyüz, *Hadis Edebiyatının Sened Atlası ve Muvatta'ın Sened Fomları Çizelgesi*, s. 4.

[492] Akyüz, *a.g.e.*, s. 5.

[493] Akyüz isnad atlasının getirdiği kolaylık ve pratikliği şöyle açıklamaktadır: İsnad değerlendirilmesi, zaman ve birikim gerektiren, aynı zamanda kaynak araştırmasına ihtiyaç duyan bir mesaidir. Zira böyle bir değerlendirme öncelikle, isnatta ismi zikredilen ravilerin birbirinden rivayette bulunup bulunmadıklarını kaynaklardan tek tek araştırıp tespit etmek ve ittisal ve inkita'ın olup olmadığını belirlemek gibi uzun bir çabayı gerektirmektedir. Hadis edebiyatında sened formlarını tespit etmek ve bu formların (sahih, zayıf vs. gibi kıymet hükmü belirtmeden, zira bu tarz bir belirlemenin izafi yönleri söz konusudur) ittisal-inkita' ve son bulduğu mercii belirlemek suretiyle bir değerlendirmemin yapılması bu uzunca mesaiyi biraz kısaltacaktır. Öte yandan böyle bir çalışma farklı ilim branşlarındaki şahıslara, rivayetleri değerlendirme kolaylığı sağlaması ve daha ilk bakışta rivayetin kime ait olduğu (merfû, mevkuf, maktu'), muttasıl veya munkatı' olduğu hususlarında bilgi sunması açılarından, zaman kaybına uğramadan bilimsel bir zemin oluşturmakta ve karşılaşılan rivayet hakkında daha başlangıçta araştırmacıya fikri bir zemin sağlayacaktır. Araştırmacının elindeki rivayet munkatı' ise böyle bir bilgi üzerine teori geliştirmek yerine daha baştan kendine sağlam deliller aramaya yönelmesi gerekecektir. Bk. Akyüz, *a.g.e.*, s. 4.

[494] Bk. Akyüz, *Hadis Edebiyatının Sened Atlası ve Muvatta'ın Sened Fomları Çizelgesi*. Ayrıca Ali Akyüz isnad atlası faaliyetinin getirdiği yenilikleri üç maddede özetlemektedir.

1-Biyografi ilmi açısından: Biyografi kaynaklarında raviler hakkındaki malumatlar, her ravinin ayrı ayrı düşünülmesi neticesinde oluşturulmuş bilgilerden ibarettir. Bunun içinde isnattaki her ravi için hoca ve talebelerinin tek tek belirlenmesi gerekmektedir. Bu işlemler neticesinde isnadlar hakkında ittisal, inkita' ve müntehasının tespiti yapılabilmektedir ve her isnad için bu ameliyeyi her defasında tekrarlamak zorunludur. Bunun yerine hadis edebiyatında mevcut bulunan bütün isnadları bir form olarak algılayıp bu formun değerlendirilmesi ve alfabetik bir çizelgeyle tespit edilmesi netice ulaşma açısından önemli ölçüde kolaylık sağlayacaktır.

2-İsnad Değerlendirmesi Açısından: Raviler arasında söz konusu olabilecek ittisal ve inkita'ı kontrol etmek, form halindeki çizelgeyle daha pratik hale gelecek ve her isnad için tekrar edilmesi gereken mesaiden kurtulmuş olacaktır.

3-Tahric ve Usul Yöntemi Açısından: İsnaddan yola çıkarak hadislerin kaynaklarına ulaşmak aynı zamanda o rivayetin yazılı kaynaklarını tespit etmek açısından da önemli bir mukayese şansı getirmektedir. Bu metodla mevcut hadis literatürünün muhtevasını teşkil eden rivayetlerin isnad ve metinlerinin mukayesesini yapmak ve mütabilerin metin, ziyade ve eksiklerini tespit etmek daha kolay olacaktır. Bk. Akyüz, *a.g.e.*, s. 4-8.

kuşbaşı bakma imkanı elde edilmesini sağlayıp, ravinin yer aldığı bütün isnadların ayrı ayrı kontrolü gibi yorucu bir mesaiyi kısaltmış olup ve neticesinde büyük bir kolaylık sağlaması açısından uygulanmaya değerdir. Çalışmada isnad atlasın getirmiş olduğu bu kolaylığı ve pratikliği sağlamak amacıyla Tâvûs b. Keysân'ın Buhâri'deki rivayetlerinin sened atlasınının çıkarılması gerekli görülmüştür.

Tâvûs b. Keysân'ın Buhâri'de 82 rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetlerin sened atlasını çıkarıldığında karşımıza 64 form çıkmaktadır. Yani mükerrerler hariç, Tâvûs'un Buhâri'de 64 adet farklı senedi yer almaktadır. Mükerrer isnadın kaynağı da ayrıca belirtilmek suretiyle rivayetlere toplu bir bakış açısını elde edilmek istenmiştir. Sened atlası alfabetik olarak sıralanmış olup bu sened formu kaydedilirken Tâvûs'un ismi kalın olarak yazılmıştır. Her formun sonunda o senedin muttasıl olup olmadığı tespit edilip bunun yanında merfû, mevkuf veya maktu' olup-olmadığı da belirtilmiştir.[495] Ayrıca hadisin tahrici yapılarak hangi bab başlığında geçtiği tespit edilmiştir. Tâvûs'un Buhâri'deki rivayetlerinin isnat atlası çalışması, Tâvûs hakkında araştırma yapacaklara Tâvûs'un Buhâri'ye ulaşan hadislerini pratik bir şekilde değerlendirme imkanı sağlamış olacaktır. Tâvûs'un tüm rivayetlerinin sened atlasını kapsayacak bir çalışmanın, yüksek lisans boyutlarını aşacak bir çalışma olması hasebiyle örnek babından Tâvûs'un sened atlası formu Buhâri'yle sınırlandırılmıştır.

2. Tâvûs'un Buhârî'deki Sened Formları

1- Abdullah b. Muhammed > Süfyân b. Uyeyne > Süleymân b. Ebî Müslim > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Duâ", 10

[495] Akyüz bir kitabın veya rivayet grubunun sened atlasını çıkarırken onun ittisali-inkita'ına (muttasıl, munkatı') ve Hz. Peygamber'e aidiyetini (merfû, mevkuf veya maktu') baz almasını şöyle açıklık getirmektedir: İsnad değerlendirilmesi iki aşamada olmaktadır.

1-İsnadın ittisal-inkita' ve müntehası (yani isnadın son bulduğu merci olan Hz. Peygamber, sahabe, tabiîn veya daha sonrası) açısından tetkike tabi tutulması ki bu son derece objektif ve somut sonuçları olan bir araştırmadır.

2-İsnadda bulunan ravilerin adalet ve zabt vasıfları yönüyle değerlendirilip, rivayetlerinin güvenirlik derecelerinin tesbit edilmesidir. Bu yönüyle yapılan değerlendirmelerin izafî bir yönünün bulunduğu bir vakıadır. Dürüst olmak ve bilgileri muhafaza edebilecek beceriye sahip olmak gibi soyut kavramları bir şahsın kimliğinde somutlaştırmanın güçlüğü ve onun adalet ve zabt sahibi biri olup olmadığı hükmünü vermenin göreceliği, bir şahıs hakkında belirtilen farklı kanaatlerin asıl sebebini teşkil etmektedir. Bu sebeple biz izafi olan böyle bir değerlendirmeyi araştırmacının kendine bırakıp daha somut olan yönüyle isnadın ittisal-inkita' ve müntehası açısından değerlendirmesinin yapılmasını önemli gördük. Bk. Akyüz, *Hadis Edebiyatının Sened Atlası ve Muvatta'ın Sened Fomları Çizelgesi*, s. 3-4.

2- Adam b. Ebî İyâs > Şeybân > Mansur b. Mu'temir > Mücâhid b. Cebr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Cihâd ve's-siyer", 190

3- Alî b. Abdullah > Cerîr b. Abdulhumeyd > Mansur b. Mu'temir > Mücâhid b. Cebr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "el-Cizye ve'l Muvadaa", 21

Buhârî, "Megâzî", 45

4- Alî b. Abdullah > Cerîr b. Abdulhumeyd > Mansur b. Mu'temir > Mücâhid b. Cebr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Hac", 42

5- Alî b. Abdullah > Süfyân b. Uyeyne > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > A'rec > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Nafaka", 10

6- Alî b. Abdullah > Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** (Maktu'-Muttasıl)

Buhârî, "Müzâra'a", 8

7- Alî b. Abdullah > Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Kader", 10

8- Alî b. Abdullah > Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, "Büyû'", 55

9- Alî b. Abdullah > Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Ömer > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, " Enbiyâ", 51

10- Alî b. Abdullah > Süfyân b. Uyeyne > Hişâm b. Huceyr > **Tâvûs** > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Keffaratu'l Eymen", 9

11- Alî b. Abdullah > Süfyân b. Uyeyne > Süleymân b. Ebî Müslim > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Teheccüd”, 1

12- Alî b. Abdullah > Yahya b. Saîd > Sufyân b. Uyeyne > Mansur b. Mu’temir > Mücâhid b. Cebr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Cihâd ve’s-siyer”, 1

13- Amr b. Alî > Yahyâ b. Saîd > Sufyân b. Uyeyne > Mansur b. Mu’temir > Mücâhid b. Cebr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Cihâd ve’s-siyer”, 27

14- Ayyâş b. Velîd > Abdu’l e’la > Ma’mer b. Râşid > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, “Büyû’”, 71

15- Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Hasan b. Müslim > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “İ’deyn”, 8

Buhârî, “Libâs”, 54

16- Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Hasan b. Müslim > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Muâviye (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, “Hac”, 126

17- Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Süleymân el-Ahvel > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Hac”, 65

Buhârî, “Eymân ve’n-Nuzûr”, 30

18- Ebû Nuaym > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbas > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Sıfatu’s-salât”, 53

19- Ebû Nuaym > Hammâd b. Zeyd > İbn Cüreyc > Atâ b. Ebî Rebâh > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Şerike”, 15

20- Ebû'l Yemân > Şuayb > Zührî > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhari, " Cum'a", 5

21- Salet b. Muhammed > Abdulvâhid > Ma'mer b. Râşid > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Büyû'", 68

22- Humeydî > Sufyân b. Uyeyne > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Büyû'", 103

23- Humeydî > Süfyân b. Uyeyne > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "İsti'zân", 12

24- İbn Cüreyc > Hasan b. Müslim > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, "İ'deyn", 19

25- İbrâhîm b. Mûsâ > Hişâm > İbn Cüreyc > İbrâhîm b. Meysera > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhari, " Cum'a", 5

26- İbrâhim b. Mûsâ > Hişâm > İbn Cüreyc > Süleymân el-Ahvel > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Hac", 64

Buhârî, "Eymân ve'n-Nuzûr", 30

27- Kâbisa > Süfyân > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbas > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Sıfatu's-salât", 49

28- Kubeysa > Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Müzâra'a", 15

29- Kubeyse > Süfyân b. Uyeyne > İbn Cüreyc > Süleymân el-Ahvel > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Tevhîd", 8

30- Kuteybe > Cerir b. Abdullah > A'meş > Mücâhid b. Cebr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Cenâiz", 87

31- Kuteybe > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, "Hac", 11

32- Mahmûd b. Gaylân > Abdurrezzâk > İbn Cüreyc > Süleymân el-Ahvel > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Tevhîd", 35

33- Mahmûd b. Gaylan > Abdurrezzâk > Ma'mer b. Râşid > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Cenâiz", 67

Buhârî, "Nikâh", 118

34- Mahmûd b. Gaylân > Abdurrezzâk > Ma'mer b. Râşid > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Kader", 8

35- Muallî b. Esed > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Rikâk", 45

36- Muallî b. Esed > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, "Hac", 12

37- Muallî b. Esed > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, " Hayz", 27

Buhârî, "Sıfatu's-salât", 50

38- Muallî b. Esed > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs**, Ebû Zinâd > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Tıb", 9

39- Muhammed b. Abdurrahîm > Hârûn b. Ma'rûf > Abdullah b. Vehb > İbn Cüreyc > Hasan b. Müslim > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Tefsîru Sûretü Mümtehine", 58

40- Muhammed b. Beşşâr > Abdulvehhâb > Eyyûb > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Hibe ve Fazlüha", 33

41- Muhammed b. Beşşâr > Muhammed b. Ca'fer > Şu'be b. Haccâc > İbn Cüreyc >Meysera > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, "Tefsîru Sûretü Şûrâ", 40

42- Muhammed b. Müsennâ > Muhammed b. Hazm > A'meş > Mücâhid > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Vudû", 55

43- Mûsâ b. İsmâil > Ebû Avâne > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhari, "Sıfatu's-salât", 54

44- Mûsâ b. İsmâil > Ebû Avâne > Mansur b. Mu'temir > Mücâhid b. Cebr > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, "Savm", 37

45- Mûsâ b. İsmâil > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Zekât", 27

Buhârî, "Cihâd ve's-siyer", 88

Buhârî, "Fiten", 26

Buhârî, "Feraiz", 1

Buhârî, “ Enbiyâ”, 52

46- Mûsâ b. İsmâil > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, “Hac”, 7

Buhârî, “Buyû’”, 54

47- Mûsâ b. İsmail > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Hac”, 33

Buhârî, “Hac”, 129

Buhârî, “İcâre”, 18

Buhârî, “Ferâiz”, 4

48- Müsedded > Abdulvâhid > Ma’mer b. Râşid > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “İcâre”, 14

49- Müsedded > Hammâd b. Zeyd > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, “Hac”, 9

50- Müsedded > Süfyân b. Uyeyne > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, “Hac”, 143

51- Müsedded > Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dinâr > **Tâvûs**, Atâ b. Rebâh > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Tıb”, 12

52- Müsedded > Yahyâ b. Saîd > Şu’be b. Haccâc > İbn Cüreyc > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, “ Menâkıb”, 1

53- Müslim > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

Buhârî, “Hac”, 144

54- Müslim > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > Tâvûs > İbn Abbâs (Mevkuf-Muttasıl)

55- Müslim b. İbrâhim > Şu’be > Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbas > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhari, “Sıfatu’s-salat”, 49

Buhârî, “ Enbiyâ”, 10

56- Müslim b. İbrâhîm > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhari, “ Cum’a”, 11

57- Müslim b. İbrâhim > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Hibe ve Fazlüha”, 13

Buhârî, “Fedâilü's-Sahabe”, 56

Buhârî, “Ferâiz”, 6

58- Osman b. Ebî Şeybe > Cerîr b. Abdullah > Mansur b. Mu’temir > Mücâhid b. Cebr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

59- Sâbit b. Muhammed > Süfyân b. Uyeyne > İbn Cüreyc > Süleymân el-Ahvel > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Tevhîd”, 24

60- Süleymân b. Harb > Vüheyb > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Ferâiz”, 8

61- Ümeyye b. Bistâm > Yezîd b. Zürey’ > Rûh > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, “Ferâiz”, 14

62- Yahyâ > Ebû Muâviye > A'meş > Mücâhid b. Cebr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Cenâiz", 80

63- Yahyâ > Veki' b. Cerrâh > A'meş > Mücâhid b. Cebr > **Tâvûs** > İbn Abbâs > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, "Edeb", 46

64- Yahyâ b. Mûsâ > Abdurrezzâk > Ma'mer b. Râşid > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber (Merfu-Muttasıl)

Buhârî, " Enbiyâ", 32

Tâvûs'un bir örnek mahiyetinde ortaya konulan Buhâri'deki hadislerinin isnad atlasıyla, onun hangi senetleri daha çok kullandığı, hangi hocalarından daha çok rivayette bulunduğu, hangi talebesinin Tâvûs'a daha çok mülazemet gösterdiği, içinde bulunduğu bir ilişkiler ağı mekanizmasının olup olmadığı gibi konuların üzerinde durulacak ve belli açıklamalar getirilmeye çalışılacak.

Tâvûs'un Buhâri'deki sened formlarına bakıldığında sahabe tabakasından hep ya Tâvûs > İbn Abbâs veya Tâvûs > Ebû Hureyre kanalıyla gelmiştir. Yani Buhârî Tâvûs'un en çok rivayette bulunduğu iki hocasından gelen nakilleri kitabına aldığını belli etmektedir. Bir diğer önemli nokta ise; Tâvûs'un İbn Abbas aracılığıyla rivayette bulunduğu hadislerin konu başlıklarına bakıldığında genel itibariyle ahkâma teallük eden mevzularla alakalı nakillerde bulunduğu görülmektedir. Ebû Hureyre kanalıyla gelen rivayetlerine bakıldığında ise ahkama teallük eden değil de bilakis ahkam dışındaki çeşitli konulardaki hadislerden teşekkül etttiği göze çarpmaktadır. Bu ortaya çıkan tablo Tâvûs'un genel itibariyle fıkhî ahkama dair hadisleri İbn Abbas'ın hadis meclisinde dinlediğini ve fıkhi bilgisini de ondan aldığını hissettirmektedir. Tâvûs'un Mekke'nin fetva verenlerinden olması ve müftilik görevinde bulunması onun Mekkeli olan hocası İbn Abbas'a olan mülazemetinin sonucu olarak ortaya çıkmış bir durum diye değerlendirilebilir. Ayrıca onun ahkama dair hadisleri rivayet etmede

daha çok ön plana çıkmasında[496] İbn Abbas'la olan yoğun hoca-talebe ilişkisinden kaynaklanmış olabileceği de söylenebilir.

Tâvûs'un Buhârî''deki isnad atlasında göze çarpan bir diğer durum ise; bazı senetlerin daha çok mütedavil olduğu görülmektedir. Tâvûs'un hangi hoca ve talebesiyle daha merkezi bir ilişki içerisinde bulunduğunu anlayabilmek adına bu tekrar eden senet zincirlerine odaklanmak gerektiği düşünülmektedir. İşte Tâvûs'un Buhârî'de ki senetlerine bakıldığında Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs (20), Amr b. Dinâr > **Tâvûs** > İbn Abbas (12), Mansur b. Mu'temir > Mücâhid b. Cebr > **Tâvûs** > İbn Abbâs (9), Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > Ebû Hureyre (9), İbn Cüreyc > Âsım b. Süleymân el-Ahvel > **Tâvûs** > İbn Abbâs (5) senetleri daha çok kullanıla gelmiştir. Bu durum aslında Tâvûs'un en çok rivayette bulunduğu hoca ve talebeleriyle[497] doğru orantılı olduğu fark edilmektedir.

Buhari'de en çok kullanılan sened yani Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** > İbn Abbâs zincirinde talebesi olarak oğlu Abdullah'ın ön plana çıktığı görülmektedir. Tâvûs'un bizzat dizinin dibinde yetiştirdiği oğlu ondan en çok hadis rivayet edenlerden olmuştur. Bu senedin daha sonraları yani Abdullah b. Tâvûs'un da talebeleri de incelendiğinde genel itibariyle Ma'mer b. Râşid > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** veya Vüheyb b. Hâlid > Abdullah b. Tâvûs > **Tâvûs** aracılığıyla daha sonraki nesillere ulaştığı bilinmektedir. Aslında bu durum Mekke'de ki ilmin hangi bölgelere yayıldığını göstermesi açısından da önemlidir. Nitekim babası gibi kendisi de Mekke ilim havzasından beslenen Abdullah b. Tâvûs talebesi Ma'mer b. Râşid aracılığıyla bu ilmi Yemen'e taşıdığı, diğer talebesi Vüheyb b. Hâlid aracılığıyla da Basra'ya taşıdığı görülmektedir. Bu durum aslında ilk asırlarda ilmin merkezi konumunda bulunan Mekke ve Medine'deki Hz. Peygamber'den öğrenilen bilgilerin nasıl başka bölgedeki insanlara ulaştığını çok açık bir şekilde göstermesi açısında kayda değerdir.

Mütedavil isnatlarla ilgili bir diğer tespit ise şudur ki; her ne kadar Tâvûs'un Medine'deki hoca-talebe[498] yoğunluğu sayı bakımından fazla gibi gözükse de onun esasında isnad atlasında da görüldüğü üzere Mekkeli hoca ve talebeleriyle daha çok ilişki içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Çünkü isnattaki talebelerine bakıldığında Abdullah b. Tâvûs, Amr b. Dinâr, Mücâhid b. Cebr gibi Mekke'nin önde gelen kimselerinden olması onun ilişki

[496] Bk. Grafik 1: Konularına göre rivâyetleri s. 56.
[497] Bk. Tablo 1: Hocalarına göre rivâyetleri s. 50; Tablo 2: Talebelerine göre rivayetleri s. 52.
[498] Bk. EK II, Grafik 4- Tâvûs b. Keysân'ın Hoca ve Talebelerinin Coğrafi Dağılımı s. 121.

yoğunluğunu Mekke'ye verdiğini göstermektedir. Bu durum önde gelen hocalarının ve talebelerinin rivayet sayıları[499] da göz önüne alınarak okunduğunda has talebelerinin ve hocalarının çoğunluğunun Mekke civarında olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca onun başlarda Mekke dışına çıkmadığını daha çok buradaki ilmi meclislere katılıp ilmini burada yaymayı tercih ettiği şeklinde de anlaşılabilir. Çünkü bu kimselerin tabaklarına bakıldığında Tâvûs'la yakın tabakalarda olduğu bilinmektedir.[500]

[499] Bk. Tablo 1: Hocalarına göre rivâyetleri s. 50.
[500] Bk. Ek-I.

SONUÇ

Tabiînin ilk tabakalarından kabul edilen Tâvûs b. Keysân Yemen'de doğup ilmi gelişimini farklı yerlerde tamamlayarak Mekke'de hicri 106 yılında vefat etmiştir. "İmam", "fakih" ve "hafız" ünvanlarıyla nitelenen Tâvûs b. Keysân Yemen'de doğup büyümesine rağmen farklı bölgelerden birçok hocanın tedrisatından geçmiş ve birçok talebeye hocalık yapmıştır. İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Hureyre gibi hadis rivayetinde ve dirayetinde önde gelen sahabilerin tedrisatından geçerek onların has talebeleri arasında yer almasını bilmiştir.

Tâvûs döneminin önde gelen şahsiyetlerinden olup kendi bölgesinde hadis alimi olarak tanınmasının yanında kendisine ilmi konularda danışılan kimselerden olduğu bilinmektedir. Tâvûs'un Yemen bölgesinde hadis alimi ve hadis uzmanı olarak tanınmasından ötürü daha çok raviler ondan gelen nakilleri ve onun onayından geçmiş rivayetleri önceledikleri görülmektedir. Nitekim ilk dönemlerdeki muhaddislerin hadis almak için bu ilimle uğraşanları tercih etmekle yetinmedikleri, elde ettikleri bu malzemeleri bir hadis otoritesinin onayından da geçirdikleri bilinmektedir.

Ashâbın Hz. Peygamber'in vefatından sonra farklı bölgelere dağılmış olması, hadislerin de geniş bir coğrafyaya yayılmasına sebep teşkil etmiş; nebevi sözü kaynağına en yakın ağızdan dinleme gayreti, uzak diyarlara yolculuğu kaçınılmaz kılmıştır. Bu mihvalde Tâvûs'un da İslamın önemli şehirlerine hadis talebi için rıhlelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak Tâvûs b. Keysân'ın yaşadığı dönemde ilim için seyahat etmek yani rıhlede bulunmak tam olarak sistemleştiği söylenmese de yine de onun bir takım beldelerde bulunduğunu gösteren işaretlere kaynaklarda raslanılmaktadır. O başta hocası İbn Abbas'ın bulunduğu Mekke'ye ve Ebû Hureyre'nin bulunduğu Medine'ye rıhlelerde bulunduğu bilinmektedir. Zira kaynaklarda Tâvûs'un hem İbn Abbas hem de Ebû Hureyre'nin hadis meclislerine katıldıklarını gösteren rivayetler olmakla birlikte onların önde gelen talebeleri arasında kabul edildiği bilinmektedir. Ayrıca kaynaklarda Tâvûs'un Mekke ve Medine dışında herhangi bir yere ilmi seyahatte bulunduğuna dair bir malumata rastlanılmamakla birlikte talebe yoğunluğu açısından Tâvûs tetkike tabi tutulduğunda Kûfe'ye de ilmi seyehatta bulunduğu söylenebilir. Nitekim Tâvûs'un ilişki içerinde bulunduğu talebeleri yoğunluk bakımından Kûfe'de bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Şayet Tâvûs'un Kûfe'ye ilmi seyehatte

bulunduğu vaki değilse buradaki talebe yoğunluğunun sebebi olarak da onun hac esnasında o kimselerle karşılaşıp hadis rivayetinde bulunması sonucu olduğu düşünülmektedir. Nitekim Tâvûs'un Kûfe'deki talebelerinin ondan rivayetleri incelendiğinde rivayet sayıları bakımından bir elin beş parmağını geçmeyecek cinsten az olduğu görülmektedir.

Araştırma sonucunda Tâvûs'un hadisleri lafzen rivayetine önem verdiği, hadis hafızı olması hasebiyle rivayet hakkını elde ettiği hadisleri kelimesi kelimesine harfi harfine riayet ederek hadisleri ezberleme yolunu tuttuğu görülmektedir. Fakat onun hadis hafızı olarak kabul edilmesine rağmen hadislerin yazılmasına karşı çıkmadığı bilakis hadis malzemelerini bizzat kendisi yazdırdığı tespit edilmiştir. Tâvûs'un tabiîn döneminde ricalle ilgili konuşan kimseler arasında sayılmakla birlikte onun sistematik bir şekilde cerh ve ta'dil faaliyeti içerisinde olmadığı sonucuna varılmıştır. Nitekim kaynak taraması sonucu Tâvûs'un toplamda bir elin beş parmağını geçmeyecek kadar az rical değerlendirmesinde bulunduğu tespit edilmiştir.

Tâvûs'un fikirlerinde ve yaşantısında ehl-i hadise mensubiyetini gösteren rivayetlerin yanında ehl-i reyden de olabileceğini ima eden nakillerin olması Tâvûs'un ehl-i hadis'ten mi yoksa ehl-i reyden mi olduğu tayinini nispeten zorlaştırmaktadır. Bu iki gruba aidiyeti konusunda farklı nakiller olduğu bilinse de daha ziyade onun nasların zâhirine göre hüküm verdiği görüşlerinde re'yden çok naklî delillere dayandığı dikkat çekmekteyse de onun aklı ve nakli bir arada değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Zira kendisini ne tam ehl-i re'y ne de bütünüyle ehl-i eser sayan olmuştur. Bundan dolayı onun gerçekte hadis ilmiyle uğraşması, hadiste önde gelen şahsiyetlerden olması hasebiyle ehl-i hadis taraftarı olduğu ancak reyini imkan nispetinde kullanıp bir takım ta'lillerde bulunup tefakkuh etmesi onun ehl-i hadisin rey ve kıyasa yer veren tefakkuh etmiş kişiler grubuna dahil edilebileceği fikrini ön plana çıkarmaktadır.

Tâvûs'un önde gelen, mülazemet gösterdiği hocaları arasında rivâyet oranı olarak Abdullah b. Abbas, Ebû Hureyre ve Abdullah b. Ömer gibi sahabilerin isimlerinin ön plana çıktığı bilinmektedir. Rivayet ettiği hadislerin çoğu İbn Abbas tarikiyle gelmesi onun, İbn Abbas'ın ilim halkasında uzun süre bulunduğu ve onun önde gelen talebelerinden olduğu tespit edilmiştir. Bu durum İbn Abbas'ın pek çok rivayetinin günümüze ulaşmasında ve onun düşünce yapısının sonraki nesillere intikalinde Tâvûs'un etkin bir rol oynadığı sonucuna

ulaştırmaktadır. Ayrıca onun Mekke'de ikamet eden İbn Abbas'dan elde ettiği ilmi diğer kişilere ve bölgelere taşımasıyla Mekke ilim dünyasının müktesebatının sonraki nesillere intikalinde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Diğer taraftan da Tâvûs'un önde gelen, kendisine mülazemet gösterdiği talebeleri arasında rivâyet oranı olarak Abdullah b. Tâvûs, Amr b. Dinâr, Mücâhid b. Cebr, Ebû Zubeyr el-Mekki (Muhammed b. Müslim) gibi kimselerin ön planda olduğu görülmektedir. Tâvûs'un rivâyetleri talebeleri dikkate alınarak incelendiğinde bunların çoğunun Mekkeli olduğu görülmektedir. Bu da gösteriyor ki Tâvûs her ne kadar farklı şehirlerden istifade etse de, onun ilmî müktesebatını aktardığı yer daha ziyade Mekke olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Abdülkâdir, İbrâhim Tâhâ İbrâhim, *Fıḳhü Tâvûs b. Keysân*, Riyad 1424/2006.

Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybânî, *el-Müsned* (nşr. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid), I-L, Beyrût 1416/1995.

_____, *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl* (nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs), I-III, Beyrut 1408/1988.

Ahmet Emin, *Fecru'l-İslam* (çev. Ahmet Serdaroğlu), Ankara 1976.

Akyüz, Ali, *Hadis Edebiyatının Sened Atlası ve Muvatta'ın Sened Fomları Çizelgesi*, AA yayınları, İstanbul 1997.

el-Alâî, Ebû Said, *Câmi'u't-tahsîl fî ahkami'l-merasil*, (nsr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî) Beyrut 1986.

Aşık, Nevzat, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, Akyol Neşriyat, İzmir 1981.

Âşıkkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1997.

_____, "Cerh ve Ta'dil", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 394-401.

Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh,* (nşr. Ebû Lübâbe Hüseyin), Riyad 1406/1986.

el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbu'l-eşrâf* (nşr. Mahmûd Ferdûs el-'Azam-Subhî Nedîm el-Mardinî), I-XXV, Dımaşk 1417-1424/1997-2004.

Birişik, Abdülhamit, "Katade b. Diâme", *DİA*, İstanbul 2002, XV, 22-23.

Bozkurt, Nebi, "Mescid-i Harâm", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 273-277.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh* (nşr. Halîl Me'mûn Şîha), I-IV, Beyrût 1424/2004.
_____,*et-Târîhu'l-kebîr*, I-IX, Beyrût, ts.

_____, *et-Târîhu's-sağîr* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zayed), I-II, Haleb 1396/1977.

Cirit, Hasan, *Leys b. Sa'd ve Hadis Cüz'ü* (Yüksek Lisan Tezi, 1988) MÜSBE.

Çakan, İsmail Lütfi–Eroğlu, Muhammed, "Abdullah b. Abbâs", *DİA*, İstanbul, I, 76-79.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *Müsnedu'd-Dârimî*: el-Ma'rûf bi Süneni'd-Dârimî, I-IV, (nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), Dârü'l-Müğnî, Suudi Arabistan 2000/1421.

ed-Dârimî, Osman b. Saîd, *Târîh* (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Dârü'l-Me'mûn li't-türâs Dımaşk, ts.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî, *Sünenu Ebî Dâvud*, (nşr. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli), I-VI, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, y.y., 1430/2009.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbehânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'lasfiyâ*, I-X, Kâhire 1393/1974.

Ednerevî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Medine 1997.

Er, Ümmü, *Hadislerin Şifâhî Rivâyeti Ve Hadis Hâfızlığı*, (yüksek lisans tezi, 2015) SDÜSBE.

Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara 2014.

Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, *Târîh* (nşr. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kûcânî), Şam 1980.

Fayda, Mustafa, *İslamiyet'in Güney Arabistan'da Yayılışı*, Ankara, 1982.

_____, "Hemdân (Benî Hemdân)", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 179-180.

_____ "Ebnâ", *DİA*, İstanbul 1994, X, 78-79.

_____, "Aişe", *DİA*, İstanbul 1989, II, 201-205.

Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kub b. Süfyan, *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-târîh* (nşr. Ekrem Ziya el-Umerî), Medine 1410.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *er-Rihle fi talebi'l-hadis*, (nşr. Nureddin Itr), Beyrut 1975.

_____, *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*, I-II, (nşr. Ebû Abdirrahmân Âdil b. Yûsuf el-Gerâzî), Dârü ibni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 1421.

_____, *Takyîdu'l-ilm*, (nşr. Yûsuf el-'Uş), Dârü İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, y.y., 1974.

_____,*el-Câmî' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî'* (nşr. Mahmûd Tahhân), I-II, Riyâd 1403/1983.

_____, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye* (nşr. İbrâhim b. Mustafâ Âl-i Bahbah Dimyâtî), I-II, Semenûd 1422/2002.

_____,*Târîhu Bağdâd ev Medînetu's-selâm*, I-XIV, Beyrût, ts, Kâhire 1349/1931'den ofset.

el-Hımyerî, Abdullah b. Becâş b. Sâbit, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fi'l-Yemen*, I-III, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2000/1421.

el-Hudayrî, Muhammed b. Ali, *Tefsîru't-Tâbiîn*, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1420/1999.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilber en-Nemerî el-Endülûsî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (nşr. Alî Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cîl, Beyrût 1992.

_____, *Câmi'u beyâni'l-'ilmi ve fadlihî vemâ yenbağî fî rivayetihî ve hamlihî*, (nşr. Abdurrahmân Muhammed Osmân), I-II, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medîne, 1388/1968.

İbn Adî, Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl* (nşr. Süheyl Zekkâr), IVII, Beyrût 1409/1988.

İbnü'l-'Acemî, İbrâhim b. Muhammed, *et-Tebyîn li-esmâ'i'l-müdellisîn* (nşr. Yahyâ Şefîk), Beyrut 1406/1986.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebû'l-Ferec, *Sıfatü's-safve*, (nşr. Mahmud Fâhûrî), I-IV, Beyrut 1986/1406.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'd'il*, Beyrut 1371/1952.

_____, *Kitâbu'l-merâsîl*, (nşr. Şükrullah Nimetullah el-Kûcânî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1397.

İbn Ebî Ya'la, Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I-II, (nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkhî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty..

İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1989.

_____, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, I-III, Dârü Sâdır, Beyrut, t.y.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (nşr. âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvid), I-VIII, Beyrût 1425/1995.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb* (nşr. Ömer Selâmî, Ali b. Mes'ûd), I-VI, Beyrût 1416/1996.

_____, *Takrîbu't-Tehzîb* (nşr. Muhammed Avvâme), Haleb 1408/1988.

_____, *Tabakâtu'l-müdellisîn*, (nşr. Âsım b. Abdullah Karyûtî), Zerka 1983.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddin b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân*, (nşr. İhsan Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrût 1994.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-VIII, Kâhire 1389/1970.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî, *es-Sikât*, I-IX, Haydârâbâd 1392/1973.

_____, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr* (nşr. Maufred Fleischammer), Kahire, 1379/1959.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-nebeviyye* (nşr. Muhammed Ali el-Kutub-Muhammed ed-Dâlî Belta), I-IV, Beyrût 1992.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, I-XI, (nşr. Abdulkadir Arnaût-Mahmûd Arnaût), Dârü İbn Kesîr, Beyrut 1986.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *İ'lâmu'l-muvakki'în an Rabbi'l-âlemîn*, I-IV, (nşr. Abdurrahman el-Vekîl), y.y. 1969/1389.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XXI, (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Dârü Hicr, y.y., 1998/1419.

İbn Kuteybe, Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *el-Ma'ârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kâhire 1401/1981.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sünen* (nşr. Halîl Me'mûn Şîha), I-III, Beyrût 1416/1996.

İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* (nşr. Nûruddîn Itr), I-II, Riyâd 1421/2001.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtu'l-kebîr*, I-VIII, Beyrût 1387/1968.

İbnu's-Salâh, Osmân b. Abdirrahmân b. Salâh eş-Şehrazûrî, '*Ulûmu'l-hadîs* (nşr. Nûruddîn Itr), Dımaşk 1426/2006.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem, *Muhtasaru Târîhu Dımaşk*, (nşr. Ruhiyet enNuhâs vdğ.), Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1984.

el-İclî, Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih, *Ma'rifetu's-sikât* (nşr. Abdu'l-Alîm Abdu'l-Azîm el-Bestevî), I-II, Medîne 1405/1985.

Kahraman, Abdullah, "Tâvûs b. Keysân", *DİA*, İstanbul, XXXX, 185-186.

Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Hureyre", *DİA*, İstanbul, X, 160-167.

_____, "Abdullah b. Amr b. el-Âs", *DİA*, İstanbul, I, 85-86.

_____, "Abdullah b. Ömer", *DİA*, İstanbul 2007, I, 126-128.

_____, "Cabir b. Abdullah", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 530-532.

Karahan, Abdullah, *Hadis Ravilerinin Güvenirliği*, Sır yayıncılık, İstanbul 2005.

Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukukunda İctihad*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, tsz.

el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Kavâidu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs* (nşr. Muhammed Behce el-Baytâr), Dımaşk 1343/1925.

Kaya, Ali, *Osman ed-Dârimî ile Bişr el-Merîsî Arasındaki Hadisle İlgili Tartışmaların Değerlendirilmesi* (doktora tezi, 2014) MÜSBE.

el-Kelebâzî, Ahmed b. Muhammed b. el-Kelebâzî (ö. 398/1009), *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî, el-Hidâye ve'l-irşâd fi ma'rifeti ehli's-sikât, ve's-sedâd ellezîne ahrace lehümü'l-Buhârî fî Câmi'ihî,* (nşr. Abdullah el-Leysî), I-II, Beyrût, 1407/1987.

Kesler, Muhammet Fatih "Mücâhid b. Cebr" *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 442-443.

Kurban, Nur Ahmet, *İlk Dönem Tefsir Hareketleri -Mekke Ekolü Örneği*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Martı, Huriye, *Hadis, Usul ve Hayat*, İnsan Yayınları, 2014.

Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmiu's-sahîh*, I-III, İstanbul 1412/1992.

el-Mizzî, Cemâledîn Ebû'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbu'l_Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1980.

en-Nesâî, Ahmed b. Ali b. Şuayb, *es-Sünen*, I-VIII, İstanbul 1401/1981.

en-Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğât*, I-II, Beyrût, ts.

Okiç, M. Tayyip, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, AUİF Yayınları, İstanbul, 1959.

Özdemir, Veysel, *Abdullah b. Amr b. el-Âs (65/684)'ın Rivayetlerinin Hadis Kaynaklarına Az Sayıda İntikalinin Sebepleri*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, XII, sy: 2, s. 203-213.

Özen, Şükrü "Leys b. Sa'd" *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 164-168.

Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005.

Özşenel, Mehmet, *İlk Dönem Hadis Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, İFAV Yayınları, İstanbul 2015.

Öztürk, Mustafa, *Mevâlînin Hadis rivâyetindeki Yeri*, Yedirenk Yayınları, İstanbul, 2012.

Polat, Salahattin, "Mürsel", *DİA*, İstanbul 2004, XXXII, 168-169.

Râmehürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdirrahman b. Hallâd, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î,* (nşr. M. Acâc el-Hatîb), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1404.

er-Râzî, Ahmed b. Abdullah, *Târîhu medînetu's-San'â'*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1409/1989.

Salih, es-Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (çev. M. Yaşar Kandemir), Elif Matbaacılık, Ankara, 1971.

Sâlim, Abdulazîz, *Târîhu'l-Arab fî asri-l-câhiliyye*, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut t.y.,

Sa'd Zağlûl, *Fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut t.y.

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân, *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl*, (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1410/1990.

Selkînî, Abdullâh Muhammed, *Habru'l-Ümme Abdullâh b. Abbâs ve Medresetuhu fi't-Tefsîri bi Mekke*, Kâhire 1406/1986.

es-Sem'ânî, Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, (nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani), Beyrut 1400/1980.

Sezgin, Fuat, *Buhari'nin Kaynakları,* OTTO Yayınları, Ankara 2016.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *İs'âf el-mubatta' bi ricâli'l-muvatta'*, Beyrut, ts.

_____, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'an,* Mektebetu Dari't-Türâs, Kahire 2007.

Şâfiî, Muhammed b. İdris, *İhtilâfu'l-hadîs*, (nşr. Muhammed Ahmed Abdulaziz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1986.

_____, *er-Risâle*, (nşr. Ahmed muhammed Şakir), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.

_____,*el-Ümm*, I-XV, (nşr. Ahmed Bedruddin Hassûn), Dâr Kuteybe, 1996.

Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâi'su'l-hasîs şerhu İhtisâri 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrût 1424/2004.

Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerîm, *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. Muhammed Seyyîd Geylânî), Kâhire 1380/1961.

Şirazi, Ebi İshak Cemâleddin İbrâhim b. Ali b. Yûsuf, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 2011.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Târîhu't-Taberî, Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), I-XI, Kâhire, ts.

_____, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXVI, Kâhire 1422/2001.

_____, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, I-X, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru Süveydân, Beyrut t.y.

et-Taberi, Radiyuddin Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. İbrahim et-Taberi el-Mekki, *el-Müntehab fi İlmi'l-Hadis*, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 2012.

et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ es-Sülemî, *el-Câmiu's-sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-V, Kâhire 1394/1975.

Tomar, Cengiz, "Yemen", *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 401-406.

Topgül, Muhammed Enes, *Hadis Ravilerinde Şiilik Eğilimi*, (yüksek lisans tezi 2010), MÜSBE.

Ukaylî, *ed-Duafâü'l-kebîr*, (nşr. Abdülmu'tî Emin Kal'acî), Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

Uzunpostalcı, Mustafa "Amr b. Dînâr" *DİA*, İstanbul 1993, III, 83.

el-Veşlî, Abdullah Kâsım, '*İlmu'l-Hadîs fi'l-Yemen*, y.y. 1419/1998

Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî, *Yahyâ b. Maîn ve kitâbuhu't-târîh (et-Târîh)* (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), I-IV, Mekke 1399/1979.

Yâkût el-Hamevî, Şihâbûddîn Ebû Abdullâh b. Abdullah, *Mu'cemu'l-büldân*, I- VI, İran 1965.

Yücel, Ahmet, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî ilk Üç Asır),* İFAV Yayınları, İstanbul 2014.

_____, *Hadis Tarihi ve Usûlü,* İFAV Yayınları, İstanbul 2010.

_____, "Hadislerin Yazılması ile İlgili Rivâyetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", *MÜİFD*, İstanbul 1988-1989, sy. 16-17.

_____, "Hadislerin Yazılı Rivâyeti ve İmlâ Geleneği", *Anadolu'da Dârü'l-Hadis Geleneği ve Dârü'l-Hadisler Sempozyumu*, (ed. Muhittin Düzenli), Samsun 2011.

ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mîzânu'l-itidâl* (nşr. Ali Muhammed Muavvid, v.dğr.), I-VII, Beyrût 1415/1995.

_____, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivaye fi'l-kütübi's-sitte* (nşr. İzzet Ali İyd Atıyye, Mûsa Muhammed Ali el-Mevşâ), I-III, Kâhire 1392/1972.

_____, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ'* (nşr. Şuayb el-Arnaût-v.dğr.), I-XXIII, Beyrût 1405/1985.

_____, *Tezkiratu'l-huffâz*, I-IV, Beyrût 1375/1956.

_____, *Zikru men yu'temedu kavlühû fi'l-cerh ve ta'dîl*, (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1410/1990.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I-II, Dârü'n-Nevâdir, Kuveyt 2010/1431.

ez-Zirikli, Hayreddin, *el-A'lamu'l-Esmâi'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'rebîn ve'l-Mustesrikîn*, Beyrut 1085.

EKLER

Ek-I: Tâvûs b. Keysân'ın Hoca ve Talebeleri Tablosu

	İSMİ	VEFAT	YAŞ	ŞEHRİ	HOCA/TALEBE	TABAKA	HAFIZLIĞI
1	Muâz b. Cebel	17	38	Medîne	Hocası	1	Hâfız
2	Hz. Ömer	23	63	Medîne	Hocası	1	Hâfız
3	Seraka b. Ca'şem	24		Mekke	Hocası	1	
4	Abbas b. Abdulmutta-lib	32	82	Mekke	Hocası	1	
5	Abdullah b. Mesû'd	32		Medîne	Hocası	1	Hâfız
6	Ebû'd-Derdâ	32		Medîne	Hocası	1	Hâfız
7	Ebû Zer el-Gıfarî	32			Hocası	1	Hâfız
8	Ubâde b. Sâmit	34	72	Medîne	Hocası	1	
9	Ammâr b. Yâsir	37	93	Medîne	Hocası	1	
10	Ümmü Hânî	40		Mekke	Hocası	1	
11	Alî b. Ebî Tâlib	40	58	Kûfe	Hocası	1	Hâfız
12	Safvân b. Ümeyye	42		Mekke	Hocası	1	
13	Muhammed b. Mesleme	43	77	Medîne	Hocası	1	

14	Zeyd b. Sâbit	45	56	Medîne	Hocası	1	Hâfız
15	Abdullah b. Kays	50		Kûfe	Hocası	1	
16	Cerir b. Abdullah	51			Hocası	1	
17	Meymûne bnt. el-Hâris	51		Medîne	Hocası	1	
18	Ebû Eyyûb el-Ensari	50-55		Medîne	Hocası	1	
19	Sevbân b. Yüceddid	54		Mekke	Hocası	1	
20	Hz. Âişe	58		Medîne	Hocası	1	Hâfız
21	Ebû Hureyre	58		Medîne	Hocası	1	Hâfız
22	Muâviye b. Ebî Süfyân	60	86	Şâm	Hocası	1	
23	Ümmü Seleme	63		Medîne	Hocası	1	
24	Berîde b. Hasîb el-Eslemî	63		Medîne	Hocası	1	
25	Ebû Saîd el-Hudrî	63		Medîne	Hocası	1	Hâfız
26	Abdullah b. Amr b. el-Âs	63		Medîne	Hocası	1	Hâfız
27	Zeyd b. Erkam	68			Hocası	1	
28	İbn Abbâs	68		Mekke	Hocası	1	Hâfız
29	Abdullah b. Zübeyr	73	72	Mekke	Hocası	1	

30	Abdullah b. Ömer	73		Mekke	Hocası	1	Hâfız
31	Rafi’ b. Hudeyc	74	86	Medîne	Hocası	1	
32	Abdullah b. Abdulmelik	77		Mısır	Hocası	2	
33	Câbir b. Abdullah	78		Medîne	Hocası	1	Hâfız
34	Hucr b. Kays	71-80		Yemen	Hocası	3	
35	Abdullah b. Şedâd	83		Medîne	Hocası	2	
36	Vâsile b. Eska'	85	100	Şâm	Hocası	1	
37	Vâbise b. Ma’bed	89			Hocası	1	
38	Enes b. Mâlik	93	103	Basra	Hocası	1	Hâfız
39	Amr b. Sa’d	96-104		Medîne	Hocası	3	
40	Keysân el-Makburî	100		Medîne	Hocası	3	
41	Mücâhid b. Cebr	102	83	Mekke	Hocası	3	Hâfız
42	Abdullah b. Zeyd	104		Basra	Hocası	3	Hâfız
43	İkrime Mevlâ İbn Abbâs	104	84	Medîne	Hocası	3	Hâfız
44	Sâlim b. Abdullah	106		Medîne	Hocası	3	Hâfız

45	Abdurrahmn b. Hürmüz	117		Medîne	Hocası	3	Hâfız
46	İbn Şihâb ez-Zührî	124	72	Medîne	Hocası	4	Hâfız
47	Abdullah b. Zekvân	131	66	Medîne	Hocası	5	Hâfız
48	Ebû İsrâil el-Ensârî			Medîne	Hocası	1	
49	Sinân el-Hüzelî				Hocası	1	
50	Ümmü Keraz el-Hudâiyye			Mekke	Hocası	1	
51	Ümmü Mâlik el-Behziyye				Hocası	1	
52	Keysân b. Abdullah			Yemen	Hocası	1	
53	Haml b. Mâlik			Medîne	Hocası	1	
54	Deylem b. Ebî Deylem				Hocası	1	
55	Abdullah b. Hâd				Hocası	1	
56	Ziyâd b. Süleym			Yemen	Hocası	3	
57	Münebbih b. Kâmil			Yemen	Hocası	3	
58	Abdullah b. Abbas el-Ceşemî				Hocası	3	

59	İkrime b. Hâlid			Mekke	Hocası	3	
60	el-Muttalib b. Abdullah			Medîne	Hocası	4	
61	Ubeydulah b. Şurahbil				Hocası	4	
62	Süheyb el-Bekrî			Medîne	Hocası	4	
63	Hucr b. Kays	71-80		Yemen	Talebesi	3	
64	Atâ b. Yesâr	94	75	Medîne	Talebesi	2	Hâfız
65	Saîd b. Cübeyr	95	49	Kûfe	Talebesi	3	Hâfız
66	Hasan b. Müslim	101		Mekke	Talebesi	5	
67	eş-Şa'bi	102-109	82	Kûfe	Talebesi	3	Hâfız
68	Mücâhid b. Cebr	102	83	Mekke	Hocası	3	Hâfız
69	Dahhâk b. Müzâhim	105		Horasan	Talebesi	5	
70	Sâlim b. Abdullah	106		Medîne	Talebesi	3	
71	Vehb b. Münebbih	110	76	Yemen	Talebesi	3	Hâfız
72	Mekhul b. Ebî Süleymân	112		Şâm	Talebesi	5	Hâfız
73	Hakem b. Atîbe	113		Kûfe	Talebesi	6	Hâfız
74	Kays b. Sa’d	113		Mekke	Talebesi	6	

75	Atâ b. Ebî Rebâh	114	88	Mekke	Talebesi	3	Hâfız
76	Amr b. Murre	116		Kûfe	Talebesi	5	Hâfız
77	Katâde b. Diâme	117	56	Basra	Talebesi	4	Hâfız
78	Hayy b. Yu'min	118		Mısır	Talebesi	3	
79	Amr b. Şuayb	118		Medîne	Talebesi	5	
80	Habîb b. Ebî Sâbit	119		Kûfe	Talebesi	3	
81	Süleymân b. Mûsâ	119-115		Şâm	Talebesi	5	
82	Kays b. Müslim	120		Kûfe	Talebesi	6	
83	Seleme b. Kuheyl	121	77	Kûfe	Talebesi	4	Hâfız
84	Salât b. Râşid	121-130			Talebesi		
85	İbn Şihâb ez- Zührî	124	72	Medîne	Talebesi	4	Hâfız
86	Abdulkerim b. Ebî Mehârik	126		Basra	Talebesi	6	
87	Amr b. Dinâr el-Cumâhî	126	80	Mekke	Talebesi	4	Hâfız
88	Muhammed b. Müslim	126	84	Mekke	Talebesi	4	Hâfız

89	Abdullah b. Dinâr	127		Medîne	Talebesi	4	Hâfız
90	Abdulkerim b. Mâlik	127		Cizre	Talebesi	6	
91	Câbir b. Yezîd	128		Kûfe	Talebesi	5	
92	Yahya b. Ebî Kesîr	129		Yemen	Talebesi	5	
93	Hassân b. Atıyye	130		Şâm	Talebesi	4	
94	Humeyd b. Kays	130		Mekke	Talebesi	6	
95	Muhammed b. Münkedir	130	79	Medîne	Talebesi	3	Hâfız
96	Abdullah b. Ebî Nüceyh	131		Mekke	Talebesi	6	
97	Eyyûb es-Sahtiyanî	131	65	Basra	Talebesi	5	
98	Atâ b. Ebî Meymûne	131		Basra	Talebesi	4	
99	Eyyüp b. Mûsâ	132		Mekke	Talebesi	6	
100	İbrahim b. Meysera	132		Mekke	Talebesi	6	Hâfız
101	Nu’mân b. Münzir	132		Şâm	Talebesi	6	
102	Safvân b. Süleym	132	72	Medîne	Talebesi	4	
103	Abdullah b. Tâvus	132		Yemen	Talebesi	6	

104	Mansur b. Mu'temir	132		Kûfe	Talebesi	5	Hâfız
105	Eşa's b. Sivâr	136		Kûfe	Talebesi	6	
106	Zeyd b. Eslem	136		Medîne	Talebesi	3	Hâfız
107	Atâ b. Sâib	136		Kûfe	Talebesi	5	
108	Leys b. Ebî Süleym	138		Kûfe	Talebesi	6	
109	Hasan b. Zekvân	141		Basra	Talebesi	6	
110	Mutarrif b. Tarîf	141		Kûfe	Talebesi	6	
111	Mûsâ b. Ukbe	141		Medîne	Talebesi	5	Hâfız
112	Nâfi' b. Mâlik	141		Medîne	Talebesi	4	Hâfız
113	Âsım b. Süleymân el-Ahvel	142		Basra	Talebesi	4	Hâfız
114	Süleyman b. Tarhan	143	97	Basra	Talebesi	4	Hâfız
115	Yahya b. Saîd	143		Medîne	Talebesi	6	
116	Haccâc b. Ertât	145		Kûfe	Talebesi	7	
117	Sâlih b. Keysân	145		Medîne	Talebesi	4	
118	Abdulmelik b. Meysera	145		Kûfe	Talebesi	5	

	el-Fezâzî						
119	Hişâm b. Hassân	145		Basra	Talebesi	6	Hâfız
120	Hişâm b. Urve	145	87	Medîne	Talebesi	5	Hâfız
121	Yahya b. Ebî Hayye	147		Kûfe	Talebesi	6	
122	el-A'meş	148	87	Kûfe	Talebesi	5	Hâfız
123	Muhammed b. Aclân	148		Medîne	Talebesi	5	Hâfız
124	Müsenna b. Sabbâh	149		Yemen	Talebesi	6	
125	Amr b. el-Hâris	149	57	Mısır	Talebesi	7	Hâfız
126	Hâris b. Nu'mân	141-150		Kûfe	Talebesi	5	
127	İbn Cüreyc	150	76	Mekke	Talebesi	6	Hâfız
128	Ebû Hanîfe	150	70	Kûfe	Talebesi	6	
129	İbrâhîm b. Yezîd	150		Mekke	Talebesi	7	
130	Hanzala b. Ebî Süfyân	151		Mekke	Talebesi	7	
131	Talha b. Amr	152		Mekke	Talebesi	7	
132	Ma'mer b. Râşid	154	58	Yemen	Talebesi	7	Hâfız
133	Abdulaziz b. Ebî Revâd	159		Mekke	Talebesi	7	

134	Vüheyb b. Hâlid	165	58	Basra	Talebesi	7	Hâfız
135	Hâlid b. De'lac	166		Cizre	Talebesi	7	
136	Sâbit b. Yezîd	169		Basra	Talebesi	7	
137	Leys b. Sa'd	175	81	Mısır	Talebesi	7	Hâfız
138	Hâlid b. Abdullah	182		Vâsıt	Talebesi	8	Hâfız
139	Kâsım b. Mâlik	190		Kûfe	Talebesi	8	
140	Hafs b. Gıyâs	194	77	Kûfe	Talebesi	8	Hâfız
141	Süfyân b. Uyeyne	198	91	Kûfe	Talebesi	8	Hâfız
142	Abdullah b. Zübeyr	219		Mekke	Talebesi	10	Hâfız
143	İkrime b. Hâlid			Mekke	Talebesi	3	
144	Ebû Yahya el-Yemenî			Yemen	Talebesi	3	
145	Yezid b. Câbir			Basra	Talebesi	3	
146	Keraz b. Vebre			Mekke	Talebesi	3	
147	Mugire b. Hakîm			Yemen	Talebesi	4	
148	Abdulmelik b. Meysera el-Âmirî			Kûfe	Talebesi	4	

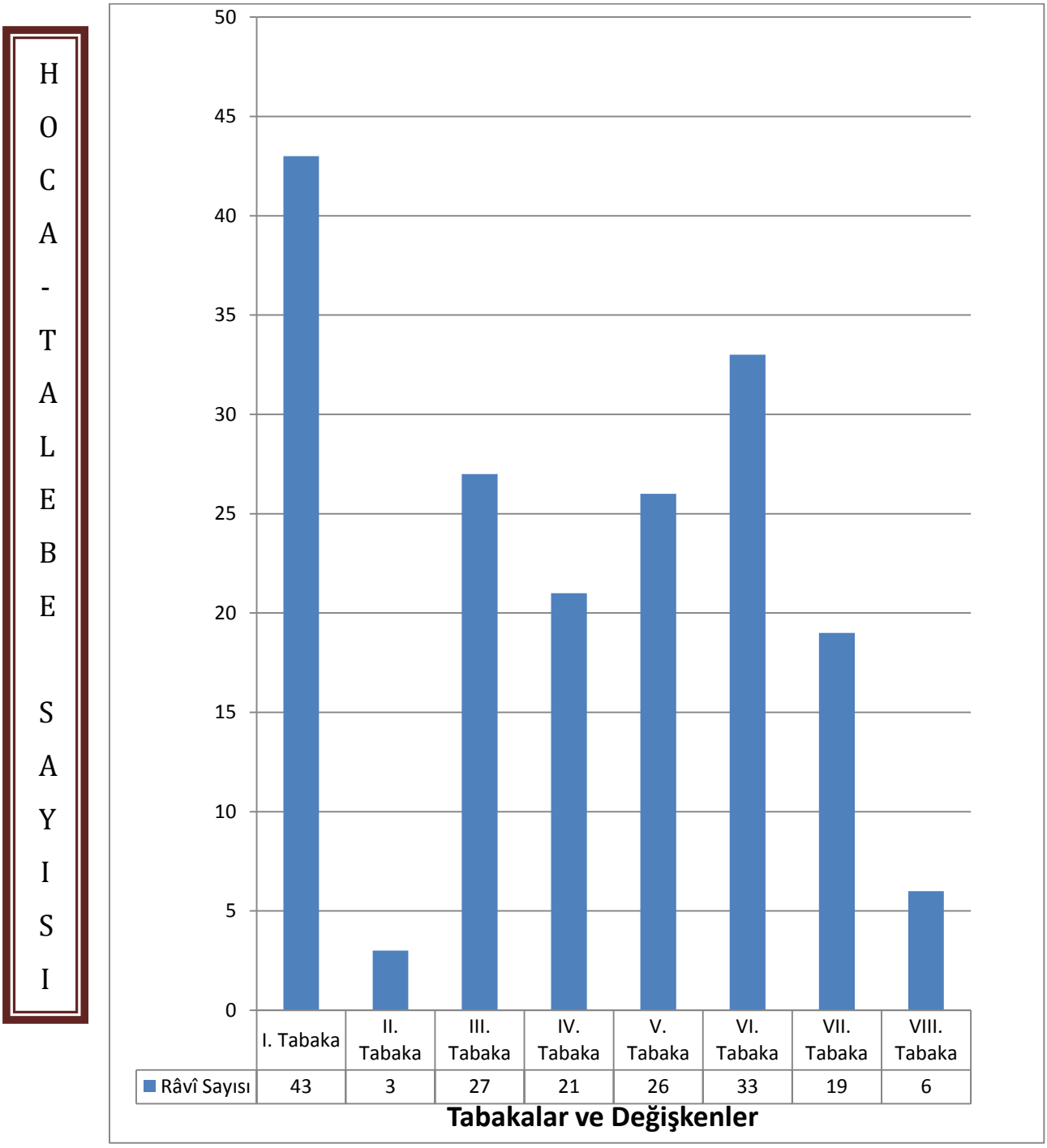
149	Muhammed b. Târık			Mekke	Talebesi	4	
150	Vehb el-Cenedî			Yemen	Talebesi	4	
151	Süleyman b. Ebî Müslim			Mekke	Talebesi	5	
152	Abdullah b. Abdurrahmn			Mekke	Talebesi	5	
153	Yahya b. Hânî			Kûfe	Talebesi	5	
154	Ömer b. Şuayb				Talebesi	5	
155	Şakîk b. Bişr			Kûfe	Talebesi	5	
156	Abdullah b. Humeyd				Talebesi	5	
157	Arefe b. Dinâr				Talebesi	5	
158	Sâlim el-Esbehânî			İsfehân	Talebesi	5	
159	Halad b. Abdurrah-man			Yemen	Talebesi	6	
160	Seleme b. Vehram			Yemen	Talebesi	6	
161	Abdullah b. Saîd			Kûfe	Talebesi	6	
162	İbn Hurşef el-Ezdi				Talebesi	6	
163	Amr b. Dinâr el-			Medîne	Talebesi	6	

	Medenî						
164	Amr b. Müslim			Yemen	Talebesi	6	
165	Hânî b. Eyyûb			Kûfe	Talebesi	6	
166	Hişâm b. Huceyr			Mekke	Talebesi	6	
167	Yûnus b. Habbâb			Kûfe	Talebesi	6	
168	Fazl b. Atıyye			Merv	Talebesi	6	
169	Abdullah b. Ebî Saîd			Basra	Talebesi	6	
170	Muhammed b. Ömer			Basra	Talebesi	7	
171	Şuayb b. Beyân			Basra	Talebesi	7	
172	Abdullah b. Murra			Mekke	Talebesi	7	
173	Abdulmelik b. Zeyd			Medîne	Talebesi	7	
174	Nu'mân b. Ebî Şeybe			Yemen	Talebesi	7	
175	Hafs b. Gaylân			Heme-dân	Talebesi	8	
176	İsmâîl b. Abdullah				Talebesi	7	
177	İdrîs b. Sinân			Yemen	Talebesi	7	
178	El-Alâ b.			Kûfe	Talebesi	7	

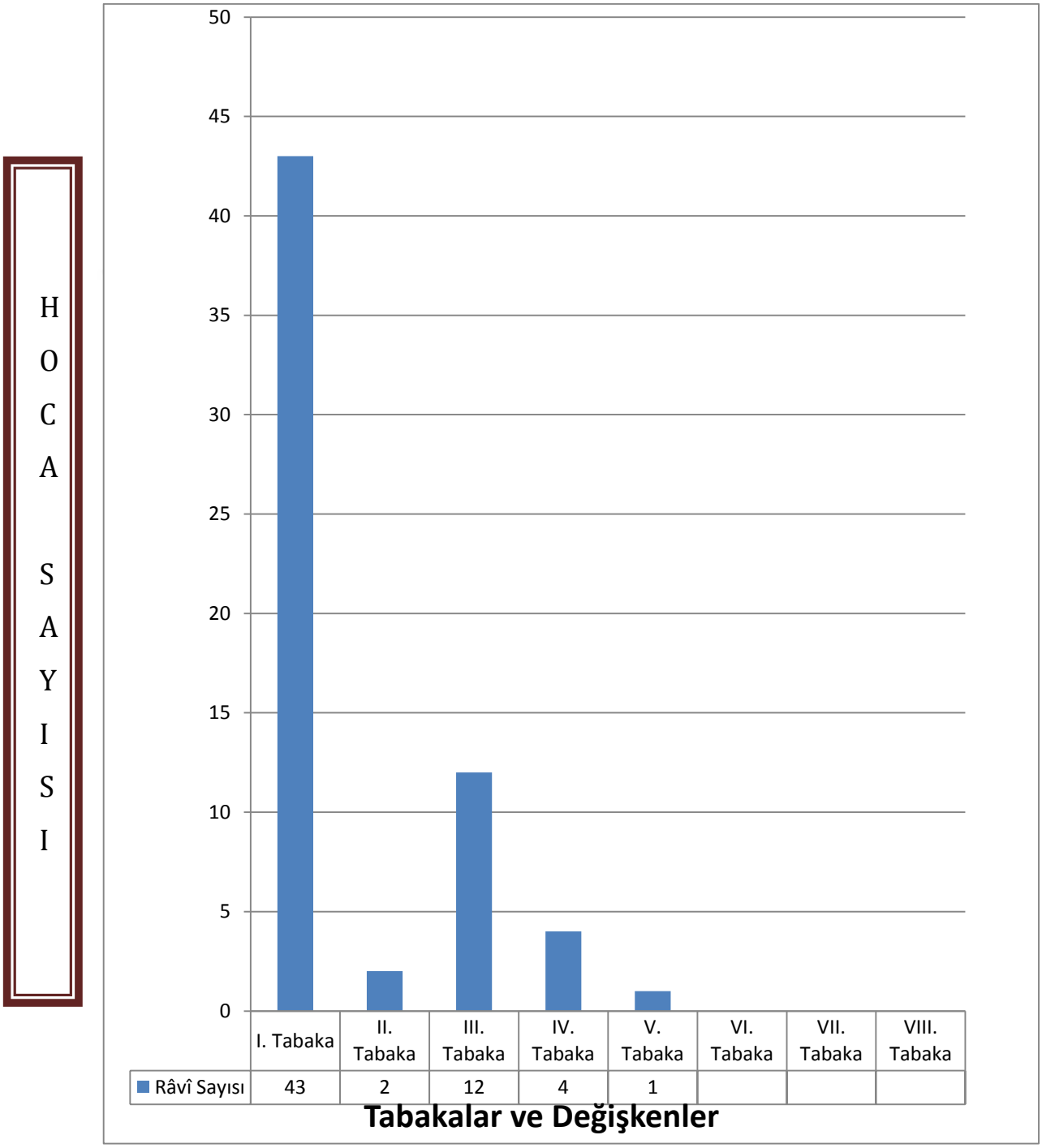
	Sa'lebe						
179	Abdullah b. Seleme b. Vehrâm			Yemen	Talebesi	8	
180	Saîd b. Câbir			Şâm	Talebesi		
181	İbn Râfi'				Talebesi		
182	İsmâîl b. Ebî Saîd			Yemen	Talebesi		
183	Bişr b. Ubeydullah			Basra	Talebesi		
184	Sâkif b. Bişr			Kûfe	Talebesi		
185	Abdusselam b. Muhammed			Şâm	Talebesi		
186	Îsâ b. Yezîd			Şâm	Talebesi		
187	Muhammed b. Bekr			Yemen	Talebesi		
188	Vehb b. Süleymân			Yemen	Talebesi		

Ek-II

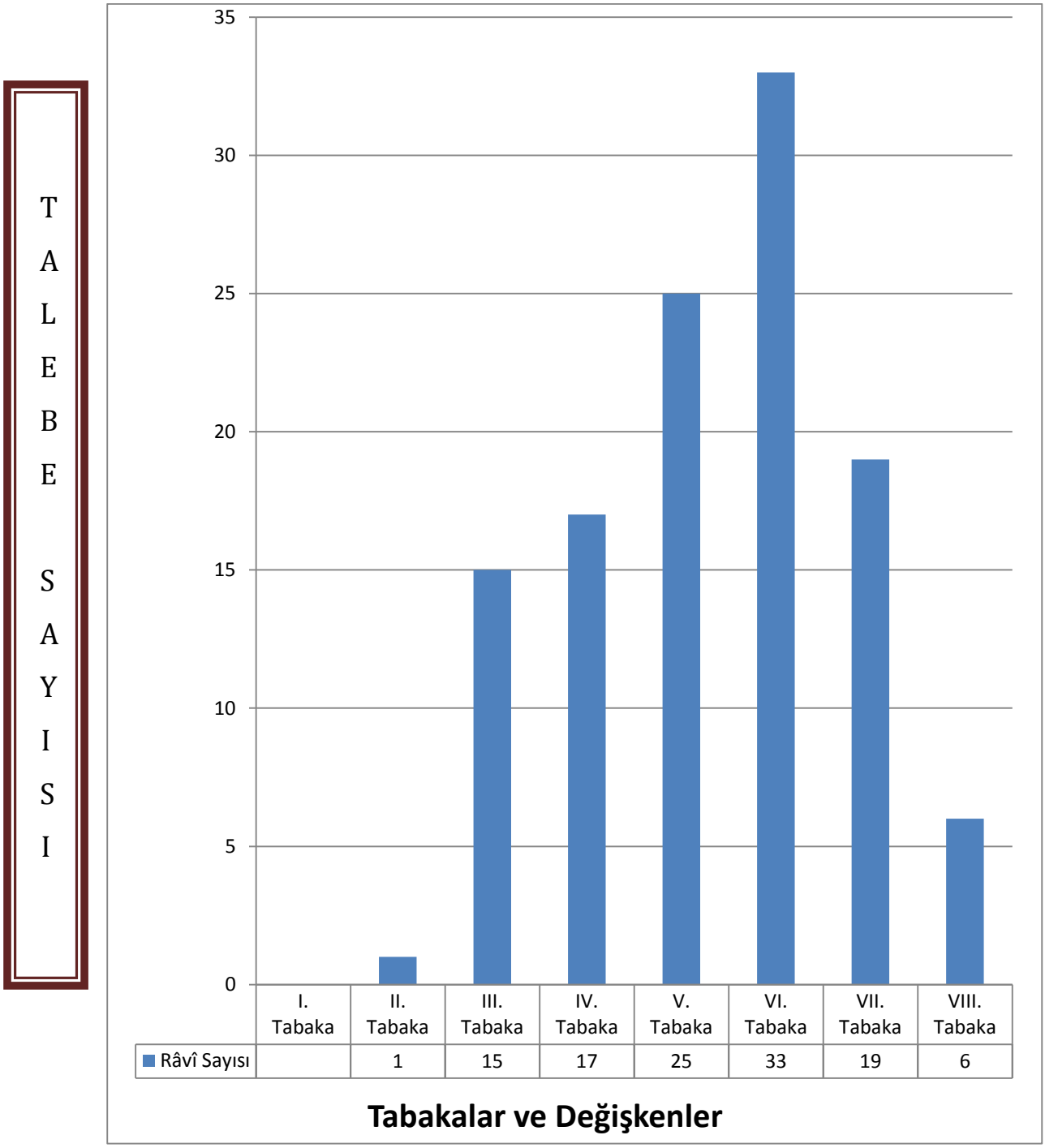
Grafik 1- Tâvûs b. Keysân'ın Genel Olarak Hoca-Talebe Dağılımı

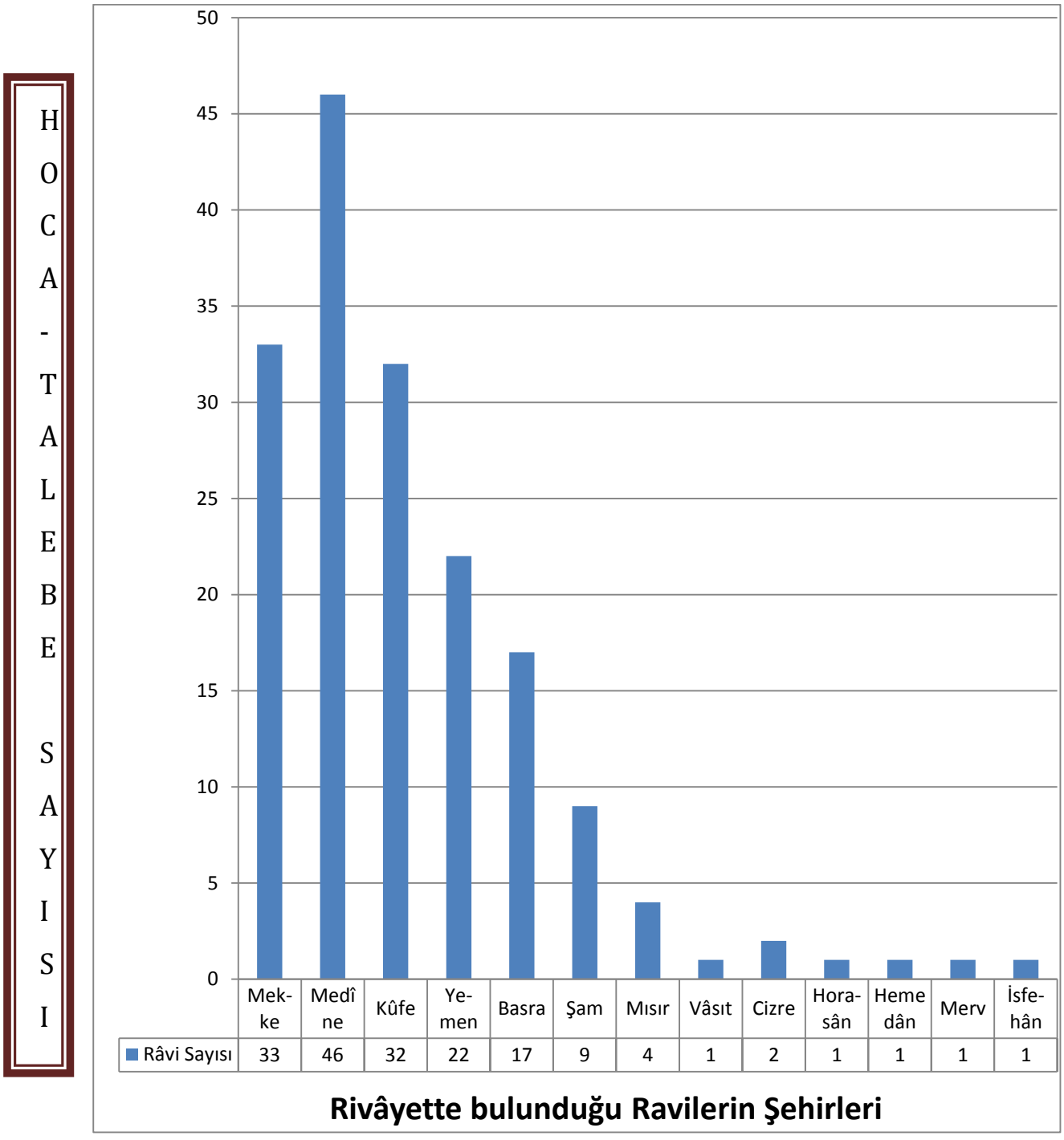
Grafik 2- Tâvûs b. Keysân'ın Hocalarının Tabakalara Göre Dağılımı

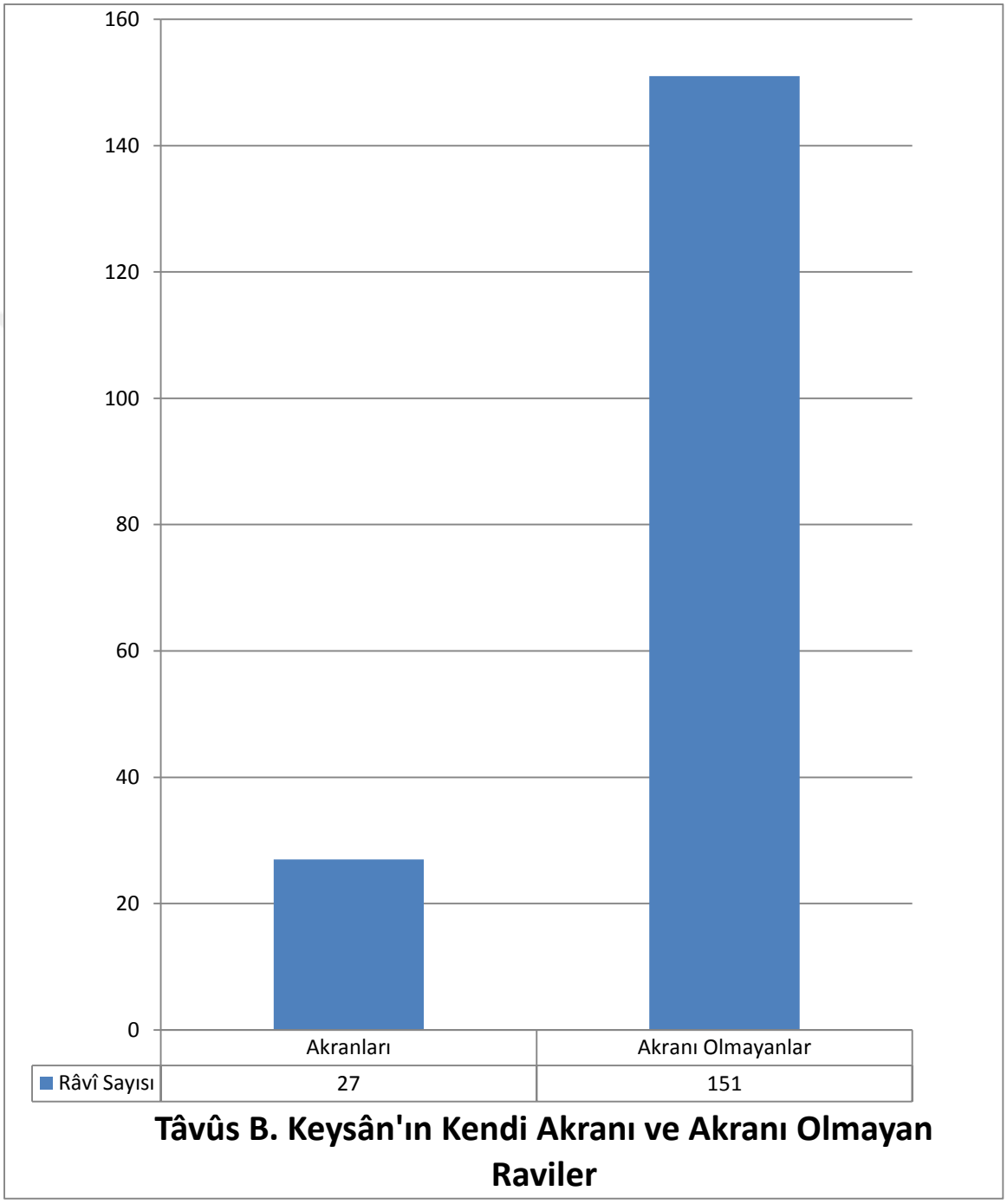
Grafik 3- Tâvûs b. Keysân'ın Talebelerinin Tabakalara Göre Dağılımı

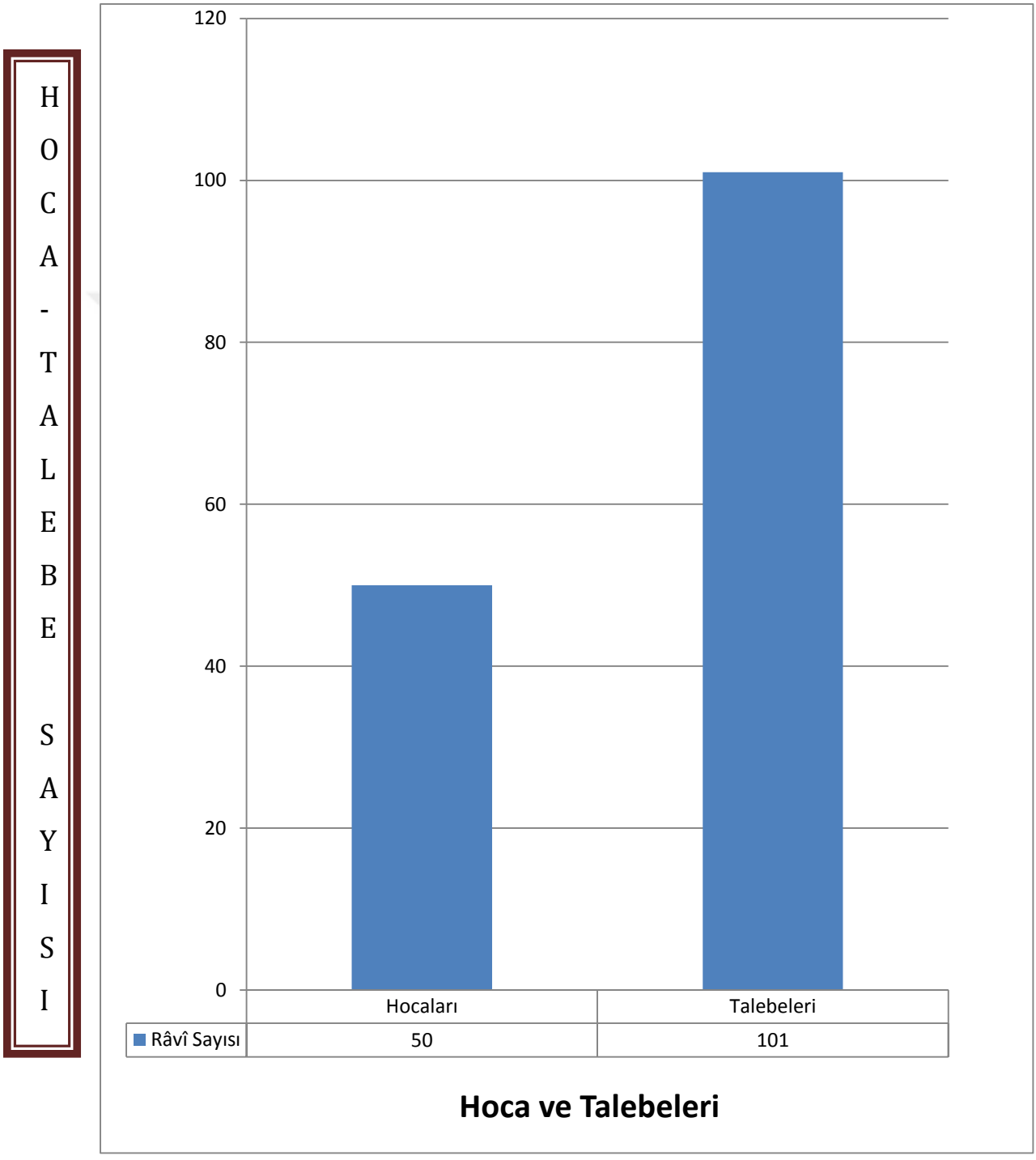
Grafik 4- Tâvûs b. Keysân'ın Hoca ve Talebelerinin Coğrafi Dağılımı

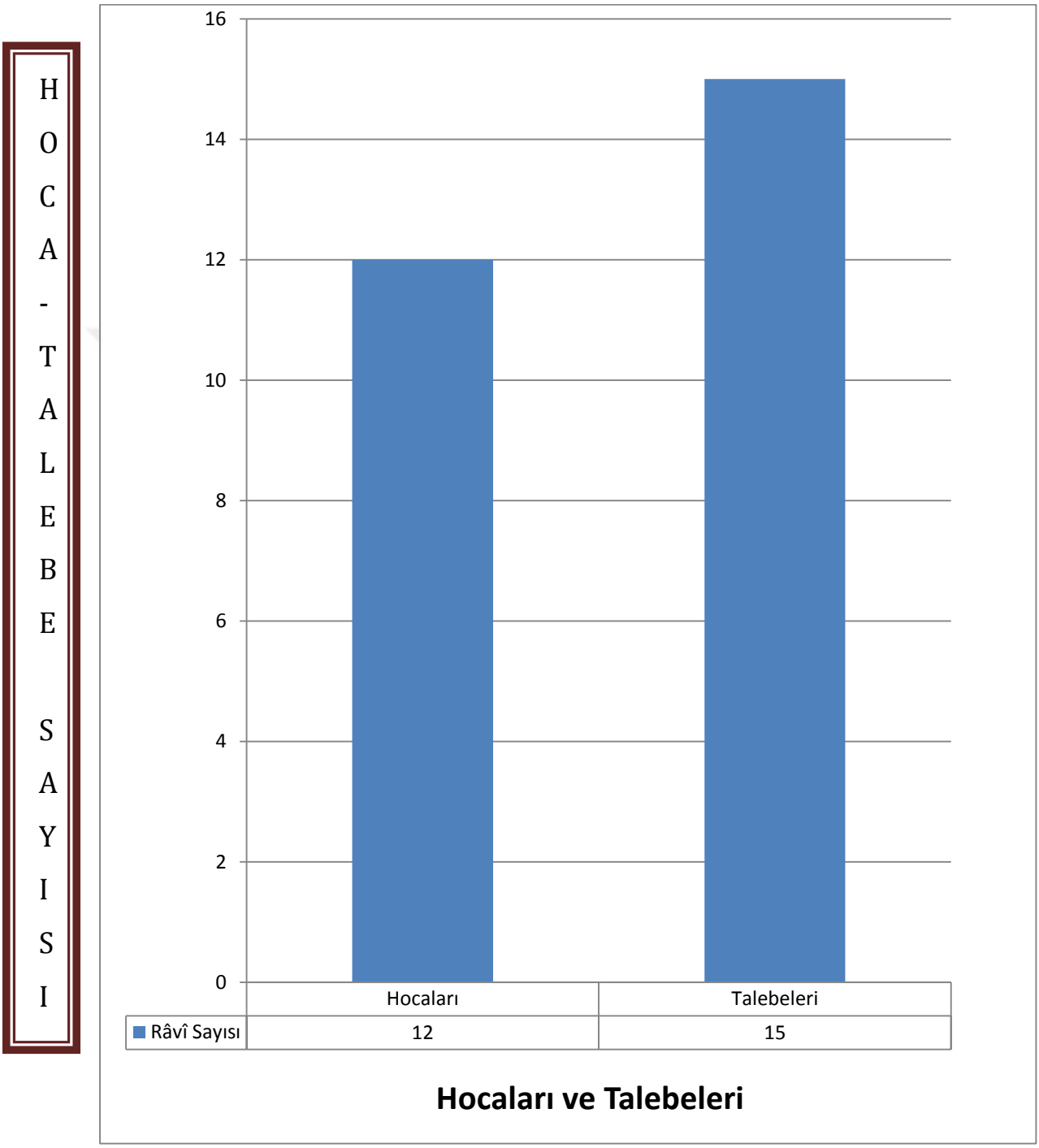
Grafik 6- Tâvûs b. Keysân'ın Kendi Akranlarıyla ve Akranı Olmayanlarla Münasebetinin Mukayesesi

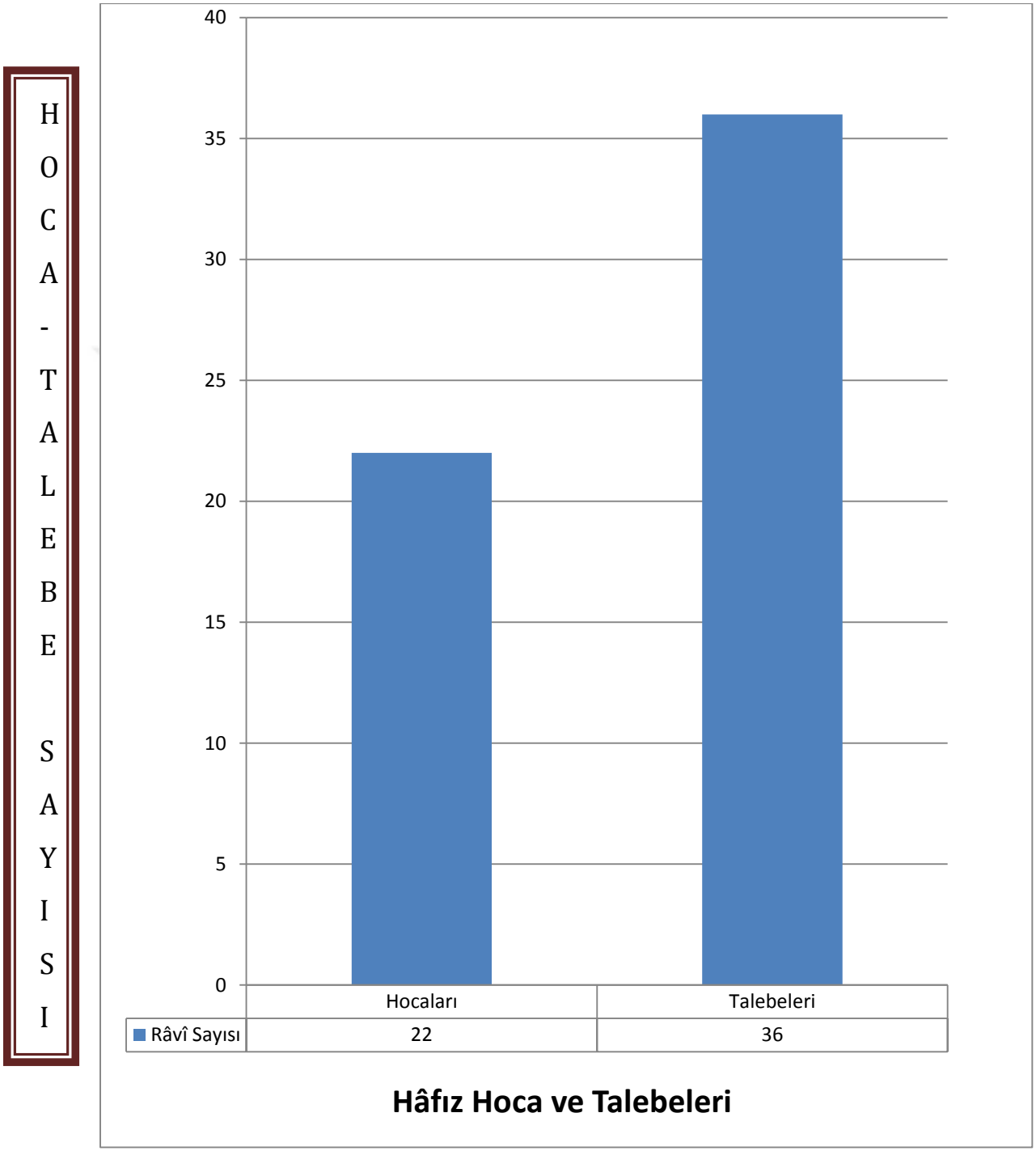
Grafik 7- Tâvûs b. Keysân'ın Akranı Olmayanlarla Münasebetinin Hoca-Talebe Dağılımı

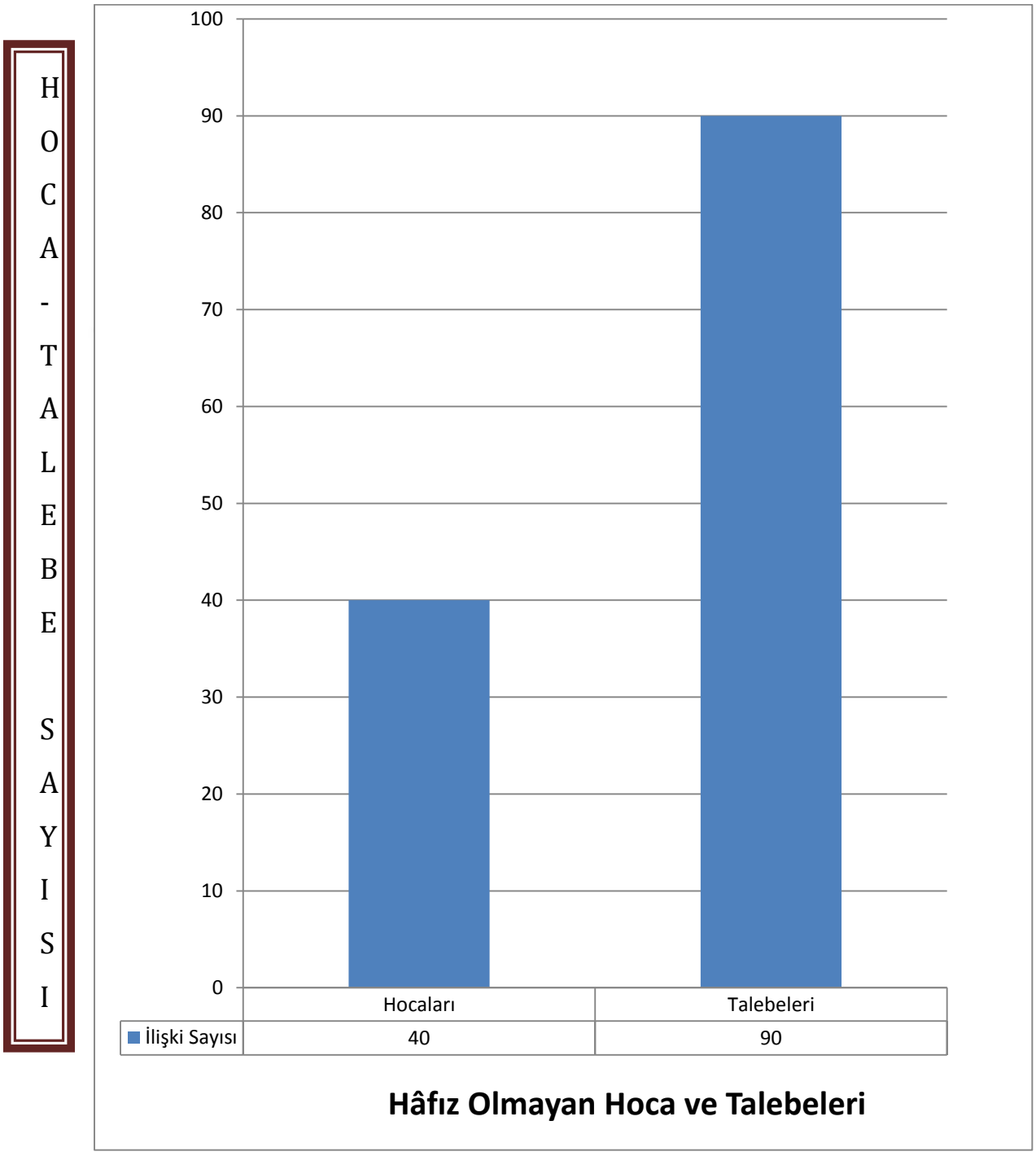
Grafik 8- Tâvûs b. Keysân'ın Akranlarıyla Münasebetinin Hoca-Talebe Dağılımı

Grafik 9- Tâvûs b. Keysân'ın Hâfız Hoca-Talebe Oranı

Grafik 10- Tâvûs b. Keysân'ın Hâfız Olmayan Hoca-Talebe Oranı

Tablo 1- Tâvûs b. Keysân'ın Coğrafi Merkezli Hoca ve Talebelerinin Tabakalara Göre Dağılımı

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Mekke	9		6	3	3	7	5	
Medîne	20	2	8	8	5	2	1	
Kûfe	2		3	2	9	10	2	3
Yemen	1		6	2	1	5	3	1
Basra	1		2	4	1	4	4	
Şâm	2			1	2	1		
Mısır		1	1				2	
Vâsıt								1
Cizre						1	1	
Horasân					1			
Hemedân								1
Merv						1		
İsfehân					1			